

Språk och interaktion 4

Redigerad av
Sofie Henricson & Jan Lindström

© 2019 Författarna och Finskugriska och nordiska
avdelningen vid Helsingfors universitet

Denna volym är nr 56 i serien Nordica Helsingiensia, en
publikationsserie som utges av Finskugriska och nordiska
avdelningen vid Helsingfors universitet (ansvarig utgivare).

Boken är nr 4 i skriftserien Språk och interaktion.
Serieredaktör: Jan Lindström.

Artiklarna som publiceras i Språk och interaktion är
refereegranskade av seriens redaktionsråd:
Gustav Bockgård, Mona Forsskåhl, Trine Heinemann,
Leelo Keevallik, Salla Kurhila, Hanna Lehti-Eklund,
Camilla Lindholm, Anna Lindström, Catrin Norrby,
Fritjof Sahlström, Jakob Steensig och Jan Svennevig.

Språk och interaktion 4 är utgiven med stöd av
Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II
inom Svenska litteratursällskapet i Finland

Omslag: Reklambyrå Propelli

Tryckt i Finland av Universitetstryckeriet, Helsingfors

ISSN-L 2242-2277
ISSN 2242-2277 (print)
ISSN 2242-2285 (online)

Innehåll

Sofie Henricson och Jan Lindström

Introduktion	5
--------------------	---

Gunilla Jansson

Hantering av ramkonflikter i vårdplaneringssamtal på ett äldreboende	9
--	---

Brian Due

Idéudviklingens trepartstruktur og den katalytiske funktion af kritik	41
---	----

Karin Hagren Idevall

Polariserade politiska debatter om migration: Positioneringar och attityder i tv-sända valdebatter	65
---	----

Inga-Lill Grabn

Initierande tackhandlingar i sverigesvenska och finlandssvenska vårdsamtal – sekvensorganisering och funktion	89
--	----

Elisabet Engdahl och Per Linell

Responsivitet, inkrementering och dynamisk förändring: Om yttranden som processer och produkter	111
--	-----

Mats Landqvist och Anna-Malin Karlsson

”Dom tar emot det, tar tag i det och sen så går man vidare”. Semantiskt arbete för gemensamt kunskapsbyggande i konsultationer om medfödda hjärtfel hos foster	145
--	-----

Författare

Due, Brian, f. 1980, PhD, Associate professor (lektor), Department of Nordic Studies and Linguistics, Copenhagen University.

Engdahl, Elisabet, f. 1949, professor emerita i svenska språket, Göteborgs universitet.

Grahn, Inga-Lill, f. 1964, postdoktor, Institutet för språk och folkminnen; universitetslektor, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Hagren Idevall, Karin, f. 1984, fil. dr i nordiska språk, forskare vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Jansson, Gunilla, f. 1950, professor i svenska språket vid Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Karlsson, Anna-Malin, f. 1969, professor i svenska vid Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Landqvist, Mats, f. 1960, professor i svenska, Södertörns högskola.

Linell, Per, f. 1944, professor emeritus, Institutionen för pedagogik, kommunikation och lärande, Göteborgs universitet.

Introduktion

SOFIE HENRICSON & JAN LINDSTRÖM

Språk och interaktion sedan 2008

Denna artikelsamling bildar den fjärde volymen av *Språk och interaktion*, en språkvetenskaplig skriftserie som sedan 2008 utgör ett forum för nordisk forskning om social interaktion och interaktionell lingvistik. Artiklarna har publicerats löpande i Helsingfors universitets digitala publikationsarkiv Helda, och är fritt tillgängliga elektroniskt. Den första artikeln publicerades år 2014 och den sista gavs ut sommaren 2018. I den här utgåvan samlas bidragen i kronologisk ordning. Samtliga artiklar har granskats anonymt av minst två referentgranskare, och som redaktörer vill vi tacka medlemmarna i redaktionsrådet varmt för deras värdefulla vetenskapliga expertis under granskningsprocessen. Volymen finns tillgänglig i såväl digital form som tryckt upplaga. I det följande ger vi en kort orientering om den centrala tematiken för denna volym och sammanfattar innehållet i de sex artiklar som ingår i volymen.

Språkliga asymmetrier i samhällskontext

Sedan sociologerna Harvey Sacks, Gail Jefferson och Emanuel Schegloff på 1960-talet med en förutsättningslös och deltagarorienterad analys som ideal började detaljgranska hur samtal är socialt strukturerade har många slags regelbundenheter i mänsklig interaktion kunnat identifieras. I de tidigare studierna utredde de tre forskarna bland annat hur turtagning och repARATIONER organiseras (Sacks, Jefferson & Schegloff, 1974; Schegloff, Jefferson & Sacks, 1977), men såväl de här två topikerna som andra grundstrukturer har analyserats vidare i flera uppföljande studier. Efter årtionden av grundforskning kan dagens interaktionsforskare därmed utgå ifrån relativt gedigna grundläggande insikter om centrala samtalsorganiserande principer, ett underlag som möjliggör nya analytiska perspektiv på studiet av språk och interaktion.

Att den ackumulerade grundkunskapen öppnar upp för tillämpade analyser blir tydligt även i den här volymen, med studier av kommunikativa projekt i olika slags institutionella samtal. Där de tidigaste analyserna av samtalsorganisation utgick ifrån informella vardagssamtal innebar 1990-talet ett genomslag för studier av institutionell interaktion (se t.ex. Drew & Heritage, 1992). Även om analyser av institutionella samtal varit ett vanligt inslag sedan dess, är det anmärkningsvärt att institutionella samtal är utgångspunkten för fem av de sex artiklar som

ingår i den här volymen, medan en artikel diskuterar samtalsorganisation utifrån såväl vardagliga som institutionella samtal. Utifrån föreliggande volym framstår institutionella samtal, och inte minst vårdssamtal, som ett framträdande materialslag inom aktuell nordisk interaktionsforskning. Samtidigt innebär ett fokus på en viss typ av interaktion ett indirekt komparativt perspektiv (se Haakana, Laakso & Lindström, 2009): de institutionella samtalens särdrag framstår ofta just som sådana mot den fond som utgörs av de organiserande principerna för vardagsinteraktion, där de institutionella rollerna och agendorna är frånvarande.

En grundlig analys av interaktionen i olika former av institutionella samtal ger ett kunskapsunderlag som kan tillämpas konkret för att utveckla kommunikationen i interaktionen mellan expert och icke-expert. Detta blir särskilt relevant i tydligt asymmetriska deltagarramar, där den institutionella representanten deltar i rollen som expert, maktutövare eller portvaktare, eller där samtalen är språkligt asymmetriska, t.ex. eftersom en eller flera deltagare har en ned-satt kommunikativ förmåga. Noggranna analyser av interaktionen i detta slags samtal kan avslöja vilka kommunikativa mönster som bidrar till att utjämna asymmetrin och öka delaktigheten för samtliga deltagare.

Strävan efter samhällsrelevans kan ses som en allt klarare tendens inom aktuell interaktionsforskning, och även denna trend avspeglas i föreliggande samlingsvolym. Samhällsrelevant forskning av interaktion kan bland annat syfta till att röja hur makt konstrueras och upprätthålls, hur deltagare avbildas som aktiva eller passiva och hur möjligheten till ett jämlikt deltagande motarbetas eller främjas. Detta slags analyser görs i denna volym utifrån offentliga samhällsdiskussioner (Hagren Idevalls artikel), men tangeras även i analyser av asymmetriska samtal inom vård (Janssons artikel; Landqvist & Karlssons artikel).

Många nyanser och nya strukturer återstår trots allt att upptäcka, vilket bäddar för fortsatta utredningar av hur interaktionen är strukturerad, bl.a. med analyser av flera grundläggande interaktionella mönster och flera dimensioner av de aspekter som bygger upp vår interaktion. Till de dimensioner som fått komplettera t.ex. syntax, prosodi och pragmatik hör det multimodala, dvs. hur vi använder blickar, gester och rörelser för att kommunicera med varandra (se t.ex. Kääntä & Haddington, 2011; Mondada, 2014; Streeck, Goodwin & LeBaron, 2011). Att den förkroppsligade orienteringen (Nevile, 2015) har etablerat sig inom interaktionsforskningen har synts redan i tidigare nummer av skriftserien, men blir speciellt tydligt i detta fjärde nummer, där observationer av det multimodala ingår i så gott som samtliga analyser.

Klassiska och nya teman inom interaktionsforskning

De sex vetenskapliga artiklarna i denna volym bildar en helhet som erbjuder samhällsrelevanta perspektiv på svensk interaktion i olika institutionella kontexter, analyser av idéutveckling och turkonstruktion i interaktion, samt jämförelser mellan sverigesvenska och finlandssvenska samtal.

I den första artikeln analyserar Gunilla Jansson vårdplaneringssamtal på ett äldreboende, i vilka såväl anställda, klienten som en eller flera anhöriga deltar. Analysen görs med samtalsanalytiska metoder och fokuserar på hur klienter med demens deltar och delaktiggörs i samtalen, och på hur konflikter mellan den institutionella målsättningen att skapa ett skriftligt do-

kument utifrån samtalet och den institutionellt minst lika viktiga uppgiften att skapa en inkluderande dialog kan uppstå och hanteras. Studien anknyter till aktuell nordisk forskning om språkligt asymmetriska samtal (se t.ex. Camilla Lindholms bidrag i *Språk och interaktion 1*, 2008) och inkluderar den potential att konkret kunna bidra till utvecklingen av vårdsamtal som kännetecknar denna forskningstradition.

I artikeln *Idéutvecklingens trepartstruktur og den katalytiske funktion af kritik* diskuterar Brian Due hur idéer och samskapande struktureras interaktionellt. Due analyserar hur kritik av en idé kan fungera som en katalysator för vidareutveckling av idén, snarare än som ett direkt avfärdande av idén. Analysen fäster även uppmärksamhet vid det multimodala ansiktsarbete som görs då idéer läggs fram, kritiseras, och vidareutvecklas i arbetslag. I samband med analysen av det interaktionella samspelet under idéutveckling poängterar Due trepartsstrukturens betydelse i mer komplicerade sekvenser av detta slag. För idéutveckling visar sig den enkla turparsstrukturen inte vara tillräcklig för att avhandla förslaget som lagts fram i första position, och i stället krävs tre positioner med en eller flera turer per position.

Karin Hagren Idevall tar upp ett samhällsrelevant och globalt aktuellt tema i artikeln *Polariserade debatter om migration: Positioneringar och attityder i direktsända valdebatter*. Med utgångspunkt i aktör-nätverksteori visar Hagren Idevall hur positioneringar och attityder i tv-sända valdebatter formas multimodalt av många olika aktörer, där bl.a. deltagare, kameravinklar och bakgrundsbilder bidrar till intrycket av vilka deltagare och frågeställningar som är centrala, hur deltagarna och argumenten förhåller sig till varandra, och ur vilken synvinkel de som diskuterar och de som diskuteras avbildas. Artikeln är en av fem delstudier i Hagren Idevalls doktorsavhandling från 2016.

I volymens fjärde artikel utreder Inga-Lill Grahn hur *tack* används i initierande handlingar i läkare-patient-samtal inspelade i Sverige och i Finland. De initierande tackhandlingar som studeras förekommer i slutet av vårdsamtalen, och utgör ett sätt att avsluta det institutionella samtalet, och samtidigt visa uppskattning för den interaktion som går mot sitt slut. Grahn använder sig av begreppet turpar som analytisk infallsvinkel på de initierande tackhandlingarna, och noterar bland annat att andradraget är tydligt avgränsat till ett *tack* i retur i de sverigesvenska turparen, medan de finlandssvenska initierande tackhandlingarna även kan bemötas med andra slags responsiva turer; normen för reciprocitet i tacksamhetsuttrycken verkar således vara mindre strikt i den ena av varieteterna.

Med Elisabet Engdahls och Per Linells bidrag byts fokus till en empiriskt illustrerad diskussion om emergent samtalsgrammatik och samtalsspråkets dialogiska natur. Utifrån såväl autentiskt samtalsmaterial som konstruerade exempel resonerar Engdahl och Linell kring hur tolkningen av ett yttrande görs i relation till föregående yttrande, klarnar i takt med att yttrandet växer fram och manifesteras i den efterföljande sekventiella kontexten. Genom dialogiskt drivna grammatiska analyser av ett urval konstruktioner i svenska samtal utgör artikeln ett fördjupat resonemang kring det antagande om ett ömsesidigt samband mellan interaktionell handling och språklig struktur som utmärker det interaktionellt lingvistiska forskningsfältet (se Couper-Kuhlen & Selting, 2018).

Volymen avslutas med Mats Landqvist och Anna-Malin Karlssons artikel som för oss tillbaka till institutionella samtal inom domänen vård, en institutionell domän som varit i fokus även i det första och det fjärde bidraget. I artikeln analyseras vårdsamtal där par som väntar barn får besked om att fostret har ett allvarligt hjärtfel, och där denna diagnos

leder till att möjligheten att avbryta graviditeten behandlas. Mer specifikt utreder Landqvist och Karlsson hur läkare och patienter förhandlar sig fram till gemensam kunskap under konsultationssamtalet, och hur det gemensamma kunskapsbygget och den konsekvens det får växer fram i växelverkan mellan de perspektiv som ingår i de separata institutionella rollerna som specialistläkare och patient.

Samtliga bidrag framhäver att interaktion handlar om samspel och växelverkan, om att visa uppskattning och bemöta varandras turer med egna turer, och därigenom bekräfta den andra. Hur den dialogiska processen går till är kopplat till den interaktionella inramningen, men även mer grundläggande till hur yttranden växer fram bit för bit online och till hur möjligheten att tolka varandras yttranden och forma sina egna responser till dem ökar i takt med att de produceras. Utifrån olika slags samtal, interaktionella kontexter, analytiska fokus och analysmetoder illustrerar de sex artiklar som ingår i volymen hur centrala dessa utgångspunkter är för möjligheten att uppnå ömsesidig förståelse i mänsklig interaktion.

Referenser

- Couper-Kuhler, Elizabeth & Selting, Margret (red.). 2018. *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drew, Paul & Heritage, John (red.). 1992. *Talk at work. Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haakana, Markku, Laakso, Minna & Lindström, Jan (red.). 2019. *Talk in interaction. Comparative dimensions*. (Studia Fennica Linguistics 14.) Helsingfors: Finska Litteratursällskapet (SKS). Tillgänglig online: <https://oa.finlit.fi/site/books/10.21435/sflin.14/>
- Hagren Idevall, Karin. 2016. *Språk och rasism. Privilegiering och diskriminering i offentlig, medierad interaktion*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kääntä, Leila & Haddington, Pentti (red.). 2011. *Kieli, keho ja vuorovaikutus. Multimodaalinen näkökulma sosiaalseen toimintaan*. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet (SKS).
- Lindholm, Camilla. 2008. Samtal och demenssjukdom: hur identifiera det ”avvikande”? *Språk och interaktion* 1, 169–187.
- Mondada, Lorenza. 2014. The local constitution of multimodal resources for social interaction. *Journal of Pragmatics*, 65, 137–156.
- Nevile, Maurice. 2015. The embodied turn in research on language and social interaction. *Research on Language and Social Interaction*, 48, 121–151.
- Sacks, Harvey, Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50 (4:1), 696–735.
- Schegloff, Emanuel A., Jefferson, Gail & Sacks, Harvey. 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, 53, 361–382.
- Streeck, Jürgen, Goodwin, Charles & LeBaron, Curtis (red.). 2011. *Embodied interaction. Language and body in the material world*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hantering av ramkonflikter i vårdplaneringssamtal på ett äldreboende

GUNILLA JANSSON

Inledning

Äldreboendet som arbetsplats har under det senaste decenniet genomgått genomgripande förändringar, som påverkat arbetets innehåll. Enligt vad som kallas den nya arbetsordningen, (Gee m.fl. 1996, Belfiore m.fl. 2004, Farrell 2009), dvs. de förändrade produktionsvillkor och den organisering av arbetet i mindre hierarkiska strukturer som karaktäriserat arbetslivet under senare år, har kommunikation fått en ökad betydelse i de flesta yrken. På de flesta arbetsplatser idag förväntas de anställda i allt högre grad att vara flexibla och lära sig nya arbetsuppgifter, som t.ex. att kunna förhandla över professionsgränser i självstyrande team (Iedema & Scheeres 2003). Detta kräver en helhetsförståelse av verksamheten och att varje arbetstagare kan reflektera över sin roll och sin arbetsinsats. Dessa förändrade krav har gjort att kommunikationen på dagens arbetsplats blivit allt mer komplex och mångfacetterad. Standardiseringsprocesser och kvalitetskontroll av arbetet, som man särskilt finner inom den privata sektorn, har medfört att skrivande och läsande har ökat i många yrken (Jackson 2000, Defoe 2004). Den ökade roll som skrifthantering har fått i många traditionellt praktiska yrken under det senaste decenniet står i fokus i en rad etnografiska studier av skriftbruk i arbetslivet (t.ex. Hunter 2004, Karlsson 2009, Farrell 2009, Tusting 2010).

I Sverige föreskriver Socialtjänstlagen sedan ett decennium tillbaka att all omvårdnad ska dokumenteras (51 § SoL), vilket har medfört att mängden skrift har ökat markant i äldreomsorgen. Det är inte enbart dokumentationskrav som förändrat arbetsvillkoren. Äldrevården idag genomgår ytterligare en förändring, i takt med att verksamheter konkurrensutsätts och privatiseras (Cuban 2009). Nikolaidou och Karlsson (2012) har inom ramen för projektet *Omsorg som språkarbete* visat hur omsorgsarbetet, ett traditionellt praktiskt yrke med stort inslag av ”vardagskunskap”, påverkas av dessa förändringar. De har visat hur kvalitetssäkring och standardisering av skriftbruket på äldreboendet uppmuntrar institutionella aspekter av omsorgsarbetarens¹ yrkesidentitet. Den personligt förankrade vardagskunskapen, som också kan beskrivas i termer av social professionell kunskap, får svårt att hitta sina former och komma till uttryck i arbetets skriftpraktiker inom ramarna för institutionens regelverk och restriktioner.

---

¹ I artikeln används termen *omsorgsarbetare* som en sammanfattande benämning för *vårdbiträde* och *undersköterska*. Inom äldrevården förekommer båda tjänstekategorierna, och på de arbetsplatser vi besökt i projektet har anställda ofta samma arbetsuppgifter, oavsett tjänstebeteckning. Begreppen *omvårdnad* och *omsorg* används parallellt för att beteckna framförallt den verksamhet vi studerar, som har en social snarare än medicinsk kärna.

I den här artikeln, som anknyter till de förändringar i arbetslivet som beskrivs ovan, undersöks hantering av ramkonflikter i multiprofessionella samtal på vårdplaneringsmöten, som involverar äldre personer med demens. *Ram*, efter Goffmans (1974) rambegrepp i *Frame Analysis*, syftar på situationsdefinitionen, dvs. hur vi förstår och orienterar oss mot den verksamhet som pågår i samtalet. Linell (2011:172), som i jämförelse med Goffman har en mer dialogisk förståelse av rambegreppet, föreslår termerna *inramning* och *inramande praktik* för att betona den dynamiska process av omförhandling och modifiering av syften, roller och uppgifter som aktörerna deltar i. Många institutionella samtal kan ses som hybrid- eller blandverksamheter, dvs. de har dubbla eller multipla inramningar. I sådana hybrida samtalskontexter kan det föreligga motsättningar och spänningar mellan olika perspektiv och olika uppgifter som ska lösas. Termen *ramkonflikt* används i artikeln för att illustrera en sådan samtalskontext.

Samtalen är inspelade på ett äldreboende, som under projektiden genomgick en privatisering. Före privatiseringen av äldreboendet hade enhetschefen huvudansvaret för vårdplaneringsmötet. Som ett led i arbetet med kvalitetssäkring och målstyrning i organisationen i samband med privatiseringen ändrades rutinerna. Omsorgsarbetaren förväntades ta ett större ansvar för genomförandet av mötet, såväl vad gäller planering som administrering av samtalsagenda, en uppgift som i och med förändringar av organisationen av omsorgsarbetet sågs som en naturlig del av kontaktmannaskapet. En kontaktman inom äldreomsorgen har till uppgift "att planera, organisera och utföra omsorgsarbetet tillsammans med den äldre" (Rönnerfält m.fl. 2010:6). Som kontaktman förväntas omsorgsarbetaren arbeta i en nära relation till den äldre, ha ett helhetsperspektiv och arbeta självständigt i samarbete med klienten. Att kontaktmannen ansvarar för samtalet med den äldre som ett led i upprättandet av vårdplanen betonas även i handbokslitteratur, som används på interna fortbildningar i kontaktmannaskap. I Rönnerfält m.fl. (a.a. s. 50) framhålls bl.a. "att [k]ännedom om samtalsteknik är bra, så att du kan ställa de rätta frågorna till den äldre när du ska fånga in dennes behov av stöd och hjälp". Vidare rekommenderas omsorgsarbetaren att utforma en checklista på vilka frågor som ska tas upp, då vårdplanen upprättas tillsammans med den äldre. För omsorgsarbetarna i föreliggande studie innebär ansvaret för samtalet i regel en helt ny uppgift. Samtidigt fick sjuksköterskan på avdelningen, som tidigare hade en mer perifer roll på mötet, ett ökat ansvar som stöd åt omsorgsarbetaren. Det innebär att hon blev mer involverad i samtalet, både vad gäller för- och efterarbete och genomförande av själva mötet.

Linell (2011) argumenterar för att många kommunikativa verksamhetstyper², dvs. samtalsgenrer/samtalstyper, ska förstås som sprungna ur kommunikativa dilemman som deltagarna ställs inför. Ett kommunikativt dilemma karaktäriseras enligt Linell (a.a. s. 572) av att "det sociala mötet och det samtal som utspelar sig där inrymmer flera syften av vilka några är åtminstone delvis inbördes motstridande, samtidigt som mötet går ut på att finna någon slags lösning." Ett sådant dilemma som är särskilt påtagligt i de sociala möten som undersöks i föreliggande studie, är konflikten mellan behovet av att ta hänsyn till klienten och behovet av att diskutera klientens problem. Många institutionella samtal utmärks av att en föreskriven agenda ska följas. Ofta genomförs denna agenda med en skriven förlaga, t.ex. i form av ett frågeschema eller en checklista, vilket är fallet i många samtal i social omsorg och sjukvård, där det gäller att pricka av svar på en blankett (se t.ex. Cedersund 1992, Bredmar 1999, Boyd & Heritage 2006, Jones 2009, Jansson 2011a, b). Så var även fallet i samtalen i föreliggande studie. Jones (2009) och Jansson (2011b) har visat hur vårdpersonal och patient tillsammans gestaltar

² Se Linell 2011 för en definition av termen kommunikativ verksamhetstyp.

rutiniseringen i inskrivningssamtal (kallas också ankomstsamtal) med hjälp av rutinartade frågor. Risken är att den skrivna förlagan med olika typer av verksamhetsspecifika termer blir styrande och kategoriserande på ett sätt som står i konflikt med kravet att patienten/klienten ska få utrymme för sina personliga perspektiv. För att andra syften och behov ska kunna tillgodoses, som t.ex. behovet av att lära känna varandra och ta hänsyn till klientens integritet, krävs någon form av mottagaranpassning (jfr begreppet "recipient design", Sacks m.fl. 1974), dvs. att språk och interaktion anpassas till den specifika situationen och adressaten. Detta krav innebär framför allt ett hänsynstagande till samtalsrutiner i vardagskulturen, som t.ex. artighetsregler.

Tidigare forskning tyder på att preferensen för mer informella interaktionsformer med drag av "konversationalisering" (Fairclough 1992:204–205) i skilda typer av möten mellan professionell och klient har blivit allt tydligare under de senaste decennierna. Denna tendens, att institutionella samtal influeras av praktiker från vardagskulturens samtal, som t.ex. fatiskt orienterat tal utanför sak och en ledig samtalsstil, återfinns i kontexter där det finns underliggande maktasymmetrier. Detta tolkar Fairclough som en utveckling i riktning mot en omstrukturering av gränserna mellan det offentliga och det privata. Linell (2011:587) argumenterar för att en viss informalisering är önskvärd ur professionens eller institutionens synpunkt, eftersom den institutionella uppgiften inte kan genomföras utan en fungerande samtalsrelation. Samtidigt innebär detta att vissa krav på standardisering och likformighet, som t.ex. att hålla sig till agendan och ställa samma frågor till alla klienter, måste kompromissas bort. Denna blandning mellan formella och mer informella interaktionsformer, som utmärker många institutionella samtal, och kanske särskilt samtal inom social omsorg och omvårdnad, kan ses som en form av hybriditet eller ramkollision (Linell 2011, Sarangi 2000). I ett vårdbedömningssamtal mellan sjuksköterska och patient kan det råda konkurrens mellan uppgiften att få svar på ett antal frågor på en checklista och vara lyhörd för patientens behov. Det senare kan kräva att den professionella parten gör utvikningar från frågeschemat.

Inte minst i samtal som involverar kommunikativt svagare personer, som t.ex. afasi-patienter eller äldre med demens som det är fråga om i föreliggande studie, ingår det i den professionella partens uppgift att ta ansvar för omvårdnad genom att skapa en god samtalsrelation och genom att stötta klienten kommunikativt (Plejert m.fl. 2010). I flerpartssamtal där t.ex. anhörigparter deltar, är risken annars stor att den kommunikativt svagare personen marginaliseras och förpassas till en tredje part i interaktionen. Som tidigare forskning har påvisat fungerar personer med kommunikativa funktionsnedsättningar bättre i samtal som inte går ut på att ge "rätta" svar på frågor (Jensen & Stax 2005, Lindholm 2010). När det gäller samtal med individer med demens kan det vara svårt att fastställa vilka samtalspraktiker som skapar en fungerande samtalsrelation. Lindholm (2008) har visat att problem med språkproduktion och språkförståelse hanteras med olika responsstrategier av vårdpersonal. Dessa strategier kan ha både för- och nackdelar. Jämfört med minimala responser kan mer elaborerade responspraktiker, som uppmärksammar kommunikativa tillkortakommanden, erbjuda den äldre större möjlighet att delta aktivt i samtalet. Samtidigt kan det vara ansiktsshotande att kommentera språkproblem. Att dra in den äldre i kommunikationen innebär i denna mening ett risktagande.

Att en fungerande samtalsrelation som bygger på ömsesidigt förtroende är en viktig förutsättning för att den professionella uppgiften kan genomföras med ett gott resultat betonas även av Candlin (2002), som har undersökt hur legitimerade sjuksköterskor och undersköterskor genomför vårdbedömningssamtal i äldreomsorgen i Australien. Candlin visar att det finns

en avgörande skillnad mellan de olika professionella parternas sätt att utföra uppgiften. Undersköterskorna, som saknar erfarenhet av terapeutiska samtal i äldreården, kontrollerar topikutvecklingen genom att inrama verksamheten som en intervju, vilket innebär att de inte tillåter några utvecklingar från institutionens checklista. Sjuksköterskan däremot inramar utforskningen av topikerna på checklistan som ett informellt samtal, t.ex. genom att ge uppmuntrande och bekräftande återkoppling i tredjeturen. Genom att tillåta digressioner från checklistan ger hon patienten möjlighet att vara delaktig i kontrollen över topikutvecklingen. Candlin framhåller att det är det senare sättet att genomföra samtalen som ger den kvalitetsmässigt bästa informationen om patientens omsorgsbehov. Samtidigt, menar Candlin, ställer denna balansakt mellan kontroll av samtalsagendan och ett mer fritt samtalande höga krav på yrkeskunnande och professionell expertis. På liknande grunder hävdar Coupland m.fl. (1994:94), som studerat öppningssekvenser i läkarkonsultationer på en geriatrisk klinik, att sociorelationellt småprat kan ha ett diagnostiskt värde och därför bör ses som en del av den medicinska uppgiften. De visar hur läkaren elaborerar sociala topiker av potentiellt diagnostisk betydelse, vilket underlättar för läkaren att återetablera dem för utforskning senare under konsultationen.

I de vårdplaneringssamtal som undersöks i denna artikel står den äldre i fokus som närvarande part, både som topik och som föremål för åtgärder och beslut. Äldreomsorgen i Sverige, liksom i de flesta länder i västvärlden, karaktäriseras av en klientcentrerad agenda med betoning på den äldres medverkan i beslutsfattande och planering av omsorgsinsatserna (SFS 2001:453). Att klienten sitter med på mötet, vilket alltså är fallet i föreliggande studie, kan ur detta perspektiv ses som en resurs. Den som vårdas kan genom sitt deltagande ha möjlighet att idka inflytande över vårdinsatserna. I många andra multiprofessionella samtal, som t.ex. i de rehabiliteringsteam som undersöks i Lundgrens (2009) avhandling, är det tvärtom brukligt att patienten inte är närvarande. Ur ett patientorienterat perspektiv kan det ses som en komplexitet att patienten inte är med och därmed blir omtalad i stället för tilltalad.

Tidigare studier av behovsbedömningssamtal visar att det kan föreligga motsättningar och konflikter mellan olika perspektiv och uppfattningar i mötet med klienten, vilket komplicerar den äldres deltagande i beslutsprocessen. Olaison & Cedersund (2008), som undersöker behovsbedömningssamtal i hemtjänsten, beskriver hur familjemedlemmars behov av stöd ofta kommer i konflikt med den äldres självbestämmanderätt. Den äldre personen uppfattar hemhjälpen som ett intrång i privatlivet, medan anhöriga ser den som ett stöd. Vidare beskriver Hellström Muhli (2003, 2010) hur biståndsbedömaren hanterar kommunikativa dilemman och dubbla lojaliteter i samtalen genom att navigera mellan ett institutionellt perspektiv, som handlar om ramar, tid och pengar, och ett professionellt, relationsorienterat perspektiv. Av Hellström Muhlis (2003) avhandling framgår också att det finns en risk att den äldre hamnar i rollen som tredje part, även då han/hon själv deltar i mötet. När den äldre inte kan svara på biståndshandläggarens frågor går biståndshandläggaren över till att ställa frågor till vårdbiträdet, som då omtalar klienten i tredje person. Klientens begränsade möjligheter att delta i förhandlingen om hans/hennes stödinsatser lyfts även fram som ett resultat i Österholm & Samuelssons (2013) studie av behovsbedömningssamtal i demensvården. Den äldre personen med demens blir positionerad som en interaktionellt mindre kompetent person än övriga närvarande parter.

Syftet med föreliggande studie är att utveckla förståelsen av multiprofessionella samtal genom att – till skillnad från Lundgren (2009) – utforska samtal där klienten själv deltar. En omständighet, som är mindre utforskad i tidigare studier av behovsbedömningssamtal, är det

faktum att klienten är en person med demenssjukdom. Brukarens demenssjukdom kan, men behöver inte skapa komplikationer för mötet. Att vårdtagaren lätt hamnar i rollen som tredje part har framkommit i tidigare studier av behovsbedömningssamtal. För att inte den äldre med demens ska positioneras som en interaktionellt inkompetent person, vilar ett ansvar på de professionella parterna att dra in även denne i kommunikationen och i görligaste mån göra honom/henne delaktig i besluten.

Utifrån den samhällsutveckling och den problematik som skissats upp i inledning och forskningsbakgrund formuleras följande frågeställningar för studien: Hur påverkas samtalen av att klienten är närvarande och därtill är en person med demenssjukdom? Vilka konsekvenser får dessa förutsättningar för deltagarnas samtalspraktiker? Hur, dvs. med vilka samtalspraktiker balanserar de professionella parterna mellan behovet av att ta hänsyn till klienten och behovet av att diskutera klientens problem? Hur orienterar sig deltagarna mot de olika uppgifter och syften som mötet rymmer? Vilka utmaningar leder det nya ansvaret till, som förläggs hos omsorgsarbetaren?

Material och metod

Materialet som analyseras i denna artikel har samlats in inom ramen för ett projekt om kommunikationspraktiker i äldreomsorgen.³ I projektet undersöks hur institutionella rutiner och regelverk möter och kommer i konflikt med andra perspektiv och identiteter i omsorgsarbetet på tre äldreboenden. Projektet består av två delstudier, en med fokus på skriftpraktiker och en med fokus på samtalspraktiker. Den här artikeln rapporterar från samtalsstudien. I projektet tillämpas en metodansats, *Linguistic Ethnography* (Rampton 2007), som kombinerar etnografi (deltagande observation och intervjuer) med inspelningar av samtal i vardagsverksamheten på tre äldreboenden. Jag har följt omsorgsarbetare (undersköterskor och vårdbiträden) i deras vardagsarbete under olika skift i sammanlagt tre till fyra månader på varje äldreboende. Att delta i det dagliga i omsorgsarbetet, som givit tillfälle för informella samtal med omsorgsarbetarna, har varit viktigt för förståelsen av hur skrift och tal är situerade i en kedja av kommunikation på arbetsplatsen. Arbetslivets texter och samtal är annars svårförståeliga för en utomstående, som inte har samma specifika yrkeskunskap som de anställda. Kommunikationen med de boende, som utgör en väsentlig del av omsorgsarbetarens vardagsarbete, har varit fokus i tidigare projektpublikationer (t.ex. Jansson 2012, Jansson & Plejert 2014).

Data i artikeln utgörs av videoinspelningar av tre vårdplaneringsmöten på ett äldreboende. En översikt över deltagare och materialets omfång presenteras nedan i tabell 1.

---

3 Artikeln bygger på data från projektet Omsorg som språkarbete. Hinder och möjligheter med svenska som andraspråk i den nya arbetsordningen (Gunilla Jansson, Anna-Malin Karlsson & Zoe Nikolaidou). Projektet finansieras av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS, 2010–2013).

Tabell 1. Uppgifter om samtalsdata.

Samtal	Deltagare	Längd minuter
1	Enhetschef, sjuksköterska, omsorgsarbetare, boende, anhöriga (hustru, dotter och son)	68
2	Sjuksköterska, omsorgsarbetare, boende, anhörig (måg)	86
3	Sjuksköterska, omsorgsarbetare, boende, anhörig (hustru)	71

Samtliga samtal involverar manliga klienter i åttioårsåldern med demensdiagnos, och deras anhöriga. Vid inspelningstillfället hade det gått cirka två veckor efter inflyttningen till äldreboendet. I samtliga samtal deltar också en sjuksköterska och den boendes kontaktperson, dvs. den omsorgsarbetare som har huvudansvaret för planeringen av den boendes omsorgsinsatser och upprättandet av den skriftliga vårdplanen. Innan vårdplanen skickades till biståndshandläggaren, lästes den av enhetschefen, som kontrollerade att utförandet uppfyllde verksamhetens kvalitetskrav.

Vem som skulle leda och ansvara för samtalets genomförande var uppgjort före mötet. Vad beträffar samtal 1 var överenskommelsen att enhetschefen skulle leda samtalet. När det gäller samtal 3 hade omsorgsarbetaren tilldelats det övergripande ansvaret för genomförandet av mötet på delegation av enhetschefen. I samtal 2 var överenskommelsen att omsorgsarbetaren och sjuksköterskan skulle ansvara för samtalet tillsammans. Under mötet används olika typer av checklistor, som består av ett antal sökord, ett slags verksamhetsspecifika begrepp på ett pappersformulär, t.ex. närstående, hälsa, tidigare sysselsättning, målsättning med boendet, omvårdnad, hjälpmedel, hygien, ekonomi och mat. Dessa sökord, som i stort sett är identiska med de sökord som används i den digitala dokumentationen av vårdplanen, är utformade så att de ska kunna beskriva den boendes livssituation och behov av omsorgsinsatser.

Omsorgsarbetarna (två män och en kvinna), som har utländsk härkomst och har svenska som sitt andraspråk, är undersköterskor med mångårig erfarenhet av arbete i äldreomsorgen i Sverige. Att omsorgsarbetarna har andraspråksbakgrund utgör en del av kontexten på äldreboendet, där majoriteten av de anställda är flerspråkig personal. De två sjuksköterskor som medverkar är båda kvinnor och är modersmålstalare av svenska. De har arbetat länge på äldreboendet och har mångårig erfarenhet av att leda institutionella samtal med äldre personer med kognitiva funktionsnedsättningar. Detsamma gäller enhetschefen, som har yrkesbakgrund som sjuksköterska. Omsorgsarbetarna har erfarenhet av att medverka på vårdplaneringsmöten som kontaktperson till den boende. De har däremot ingen tidigare erfarenhet av att leda ett sådant samtal.

Vårdplaneringsmötet ingår i en kommunikationskedja av skrift och tal, som styr omsorgsprocessen. De överenskommelser som görs på vårdplaneringsmötet ska utgöra underlag för en skriftlig plan, som beskriver hur omsorgsinsatserna ska genomföras. Denna plan har många benämningar, men enligt Socialstyrelsens (SOSFS 2006:5) föreskrifter bör den kallas *genomförandeplan*. Genren genomförandeplan beskrivs i handboken *Kontaktmannaskap i äldreomsorgen* som en form av omsorgsplan för den boende (Rönnerfält m.fl. 2010:46ff). Där står att genomförandeplanen ska beskriva hur de beslutade omsorgsinsatserna ska genomföras och att det är en del av dokumentationen som måste skrivas inom äldreomsorgen. Till grund för genomförandeplanen ligger biståndshandläggarens behovsbedömning. Eftersom upprättandet av genomförandeplanen sker kort efter den boendes inflyttning, får mötet också karaktären av

ett välkomstsamtal, vilket det också ibland kallades för på äldreboendet där samtalen spelades in. Utöver det institutionella målet att upprätta en överenskommelse över hur omsorgsinsatser ska genomföras torde mötet fylla en viktig social funktion. Mötet är exempelvis ett tillfälle för omsorgspersonal, boende och anhöriga att lära känna varandra. Det kan också ses som ett tillfälle för vård- och omsorgspersonal att få kunskap om den boendes sociala liv, som t.ex. tidigare intressen, yrkesbakgrund och familjeförhållanden.

Den metod som används i studien är Conversation Analysis (CA) kombinerad med begrepp från verksamhetsanalys och dialogisk språkteori (Linell 1998, 2009, 2011, Marková 2003). CA möjliggör detaljerade analyser av organisatoriska strukturer och mönster, som görs lokalt relevanta av deltagarna. Det innebär att samtalsdeltagarnas kommunikativa syften görs manifesta genom responserna på vad den andre säger. Inom den tradition som utvecklats inom CA har man visat att samtal kan studeras som sekventiellt organiserade sociala handlingar, som har en inneboende logik, t.ex. att sekvenser av yttranden sönderfaller i närhetspar, dvs. i två delar (Sacks m.fl. 1974).

Projektets design är godkänd av Regionala Etikprövningsnämnden. Inspelningarna är gjorda efter inhämtande av informerat samtycke från deltagarna. Under inspelningarna har jag varit särskild lyhörd för den boendes signaler. Om det funnits tecken på att den boende inte känt sig bekväm med inspelningssituationen, har jag avbrutit inspelningen. Alla egennamn som används i transkriptionerna är fingerade.

Analys

I det följande beskrivs hur hybriditeten, dvs. de mångskiftande uppgifterna i samtalen, hanteras av parterna. Analysen är uppdelad i två avsnitt: *Divergerande inramningar* och *Omförhandling av inramningar*. Ramar, inramningar eller inramande praktiker, ses i ett dialogteoretiskt perspektiv som ”återkommande mönster i de fundamentalt *dynamiska* handlingar, problemlösningar och situerade prestationer [...] som åstadkoms i situerade praktiker” (Linell 2011:173) [kursiv i original]. I analysen ser jag till deltagarnas handlingsinriktningar, dvs. hur de orienterar sig mot olika kommunikativa uppgifter, och hur dessa handlingsinriktningar åstadkoms med olika samtalspraktiker. Flera olika praktiker kan samverka som resurser i orienteringen mot och modifieringen av samtalets inramning. Omförhandling av inramningar, dvs. övergångar mellan olika aktiviteter/handlingsinriktningar, kan t.ex. åstadkommas genom förändringar av register, röstläge och kroppsposition. Olika mönster i fråga/svarspraktiker, t.ex. frågeturens design samt återkopplande och uppföljande praktiker i tredje turen, kan samverka i manifestationen av deltagarnas förståelse av situationsdefinitionen och i omförhandlingen av inramningar.

I linje med en lång tradition av CA-studier av institutionell diskurs (Drew & Heritage 1992, ten Have 1989, Linell 2009, 2011), utgår jag från att de flesta samtal utmärks av en fasstruktur, som är särskilt tydlig i institutionella samtal. Deltagarna i interaktionen orienterar sig mot, dvs. anpassar sig till, verksamhetstypen och dess delverksamheter, faserna. Exempelen i analysen nedan är hämtade från samtalens orienteringsfas⁴ och utforskningsfas, och från övergången mellan orienteringsfas och utforskningsfas. I orienteringsfasen, som kan ses som en

---

⁴ Kategoriseringen och beskrivningen av faserna bygger på en modell som presenteras i Linell (2011:200ff).

förberedelse till själva utforskningsfasen, presenteras ärendet som ska avhandlas och det överordnade syftet med verksamheten formuleras.

Divergerande inramningar

Det här avsnittet lyfter fram sekvenser som karaktäriseras av spänningar mellan parternas divergerande och konflikterande inramningar. Det innebär att parterna orienterar sig mot verksamheten på skilda sätt. I analysen visar jag med hjälp av två illustrativa exempel ur materialet hur denna situation leder till komplikationer och diskuterar detta i relation till deltagarnas benägenhet att variera och omförhandla sina inramningar. Exempelen kommer från samtal 3 (se tabell 1), där denna problematik är framträdande.

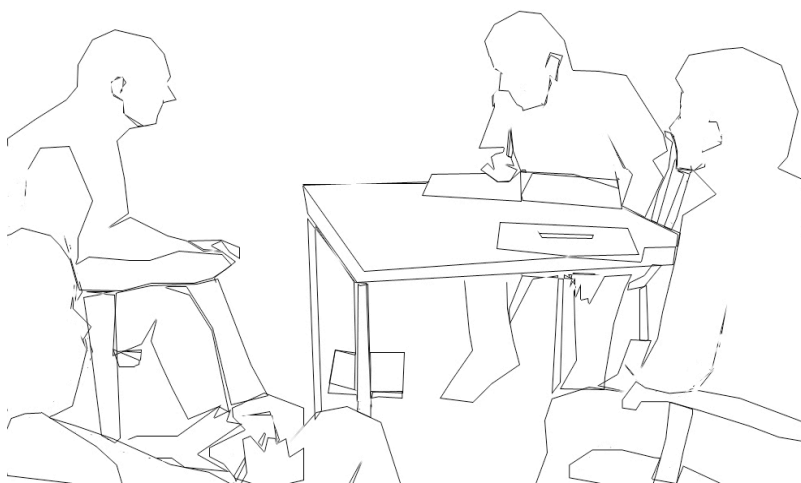

Bild 1. Deltagarnas positioner i samtal 3⁵.

Deltagarnas positioner i samtal 3 framgår av bild 1. Deltagarna sitter runt ett köksbord i den boendes lägenhet. Längst fram till höger sitter den boendes hustru. Till höger om henne sitter omsorgsarbetaren med en penna i handen och blicken mot den boende, som sitter mitt emot honom. Längst fram till vänster sitter sjuksköterskan bakåtlutad i en fåtölj. På bordet framför omsorgsarbetaren ligger en pärm uppslagen. Pärmens innehåller institutionens checklista med sökord och tillhörande frågeschema för upprättande av genomförandeplan samt den boendes journalblad, som omsorgsarbetaren antecknar i under mötet. Sjuksköterskan håller i ett anteckningsblock i miniformat.

I utdrag 1⁶ beskrivs hur anhörigparten orienterar sig mot situationen på ett sätt som står i motsättning till omsorgsarbetarens och sjuksköterskans förståelse av situationen. Utdraget, som kommer från övergången till samtalets utforskningsfas, föregås av en orienteringsfas, då de professionella parterna och anhörigparten försöker förklara syftet med mötet för den boende och övertala honom att mötet är bra för honom. Omsorgsarbetaren säger t.ex. till den

⁵ Illustrationer: Pia Nordin.

⁶ Transkriptionskonventionerna, som är hämtade från Ochs m.fl. (1996), beskrivs i slutet av artikeln.

boende att han ska gå igenom punkt för punkt och att det är viktigt att allt finns skrivet. I utdraget nedan, har diskussionen med den boende ebbat ut.

Utdrag 1. ”Levnadsberättelse”. SSK=sjuksköterska; OSA=omsorgsarbetare; A=anhörig; B=boende.

[---]
 01 (2.1)
 02 OSA: ((till SSK)) ja vet inte hur mycke::, kanske han,
 03 (.) vill inte nu berätta nånting [om sej själv.
 04 B: [å ja har (xxxx)
 05 SSK: nä:e.
 06 OSA: bakgrund (.) ska vi hoppa ↑över de.
 07 SSK: ≥ja vi kan väl ta're sen≤ (.) kanske kommer [lite
 08 OSA: [ja
 09 OSA: ja
 10 SSK: efter hand liksom.
 11 OSA: ja
 12 A: mitä e:: fråga e:: [läs den va de är fråga=
 13 ((pekande handgest))
 14 SSK: [°ja ja°
 15 OSA: =j↑a::
 16 SSK: °ja°
 17 OSA: ((blicken i pärmen)) nä här står de::, (0.6)
 18 ≤levnadsberättelse≥ (.) alltså om du vill berätta::
 19 nånting om dej själv som du tycker, (0.4) vi (.) de
 20 e bra att vi ve::t.
 21 (0.9)
 22 SSK: du berätta mycke om [finskan nu.
 23 OSA: [vad
 24 OSA: vad du har jobbat med till exempe::l,
 25 (0.8)
 26 B: °ja°
 27 (0.3)
 28 OSA: ja: om du vill berätta nånting,
 29 B: ja. >ja har ju ja har< (1.1) jaga riper å (0.2)
 30 (å snara)
 ((interaktionen fortsätter))

På rad 2 vänder sig omsorgsarbetaren till sjuksköterskan, som sitter bakåtlutad i en fåtölj, och adresserar henne med sänkt röststyrka, *ja vet inte hur mycke:: kanske han vill inte nu berätta nånting om sej själv*. Sjuksköterskan återkopplar med *nä:e*, varpå omsorgsarbetaren frågar om de ska hoppa över ”bakgrund”, det sökord som står överst på checklistan, *bakgrund (.) ska vi hoppa ↑över de*. Att omsorgsarbetaren vänder sig till sjuksköterskan med denna fråga tyder på att han orienterar sig mot frågekategorin ”bakgrund” som problematisk. Sjuksköterskan svarar jakande och föreslår att de kan *ta're sen*, och att det kanske kommer *efterhand liksom* (rad 7–10), varpå omsorgsarbetaren återkopplar bekräftande. På rad 12, då omsorgsarbetaren och sjuksköterskan har nått samförstånd om att hoppa över frågekategorin ”bakgrund”, ingriper den boendes hustru. Hon pekar med en handgest på checklistan i pärmen som ligger uppslagen på bordet framför omsorgsarbetaren och uppmanar honom att läsa vad det står där, *mitä⁷ e:: fråga e:: läs*

⁷ Mitä är finska och betyder ’vad’ (den boendes hustru är modersmålstalare av finska).

den va de är fråga. Både sjuksköterskan och omsorgsarbetaren har blicken mot den boendes hustru och återkopplar med jakande responser. På rad 17 tittar omsorgsarbetaren ner i pärmen. Som svar på anhörigpartens uppmaning orienterar han sig mot texten på journalbladet, *nä här står de*. Efter pausen på 0.6 sekunder vänder han upp blicken mot den boende och upprepar sökordstopiken *levnadsberättelse* med långsamt tempo och med höjd röststyrka. Samtidigt bildar denna sökordstopik en elliptisk fråga, en frågetyp som är utmärkande för rutiniserad fråga-svars-interaktion, som är vanlig i t.ex. inskrivningssamtal, där sjuksköterskan prickar av svar på en blankett (Bredmar 1999). Därpå tilltalar han den boende med en begäran om att berätta om sig själv, *alltså om du vill berätta nånting om dej själv som du tycker (0.4) vi (.) de e bra att vi ve::t*. Den syntaktiskt fristående villkorsbisatsen, *om du vill berätta nånting om dej själv*, används här som en begäran, vilket fortsättningen på sekvensen tyder på (om syntaktiskt fristående villkorsbisatser i svenskan och finskan som begäran/direktiv se Laury m.fl. 2013:244ff). När den boendes svar dröjer, gör sjuksköterskan och omsorgsarbetaren gemensamma ansträngningar att elicitera den eftersökta informationen genom att föreslå olika ämnen. På rad 22 anknyter sjuksköterskan till ett ämne som den boende berättade om spontant i samtalets orienteringsfas, nämligen finskan, *du berättar mycke om [finskan]⁸ nu*. Överlappande med sjuksköterskans tur föreslår omsorgsarbetaren ett annat ämne, nämligen den boendes arbetsliv, *vad du har jobbat med till exempe::l*, (rad 23–24), ett ämne som anknyter till texten i checklistan, där topiken ”[v]ad brukaren sysslat med under sin aktiva tid” listas under frågekategorin ”bakgrund”. På rad 27 svarar den boende lågmält med en jakande respons, *ja*, varpå omsorgsarbetaren upprepar sin begäran *om du vill berätta nånting*. Slutligen rättar sig den boende efter omsorgsarbetarens begäran, då han berättar att han jagat ripor (rad 29).

När omsorgsarbetaren i samråd med sjuksköterskan bestämt att hoppa över den första frågekategorin om den boendes bakgrund med motivet att det kanske kommer lite efter hand (se rad 7–11), vilket kan tolkas som ett försök att anpassa samtalet till den boende, ingriper den boendes hustru, som uppenbart demonstrerar sitt intresse av att frågan tas upp till behandling. Detta illustrerar inte bara hur anhörigpartens och de professionella parternas förväntningar på samtalet går isär. Exemplet illustrerar också inramningens dynamik. Situationsdefinitionen blir här en förhandlingsbar fråga. Genom sin handlingsorientering bidrar anhörigparten till att de professionella parternas problemlösning omförhandlas och att verksamheten därmed antar en riktning mot uppgiftsstyrd fråga/svarsinteraktion. Uppgiftsstyrningen framgår inte bara av designen på omsorgsarbetarens frågor och begärande initiativ utan också av det faktum att formuleringarna ligger nära texten på checklistan.

Utdrag 2 nedan, som följer en bit längre in i utforskningsfasen, illustrerar en annan kontext som karaktäriseras av parternas divergerande inramningar. Här är det den boendes situationsförståelse som divergerar med omsorgsarbetarens. Dessa skilda situationsförståelser illustreras med hjälp av en analys av deltagarnas fråga/svarspraktiker. Den frågekategori på checklistan som avhandlas är ”kost och måltider”.

Utdrag 2. ”Nu pratar ja om tider”. SSK=sjuksköterska; OSA=omsorgsarbetare; B=boende.

01 OSA: ((blicken i pärmen)) Karl⁹. (.) va e din::,
02 favoritmat.
03 (0.4)

⁸ Den boende är tvåspråkig i svenska och finska (finska är hans andraspråk)

⁹ Karl är ett fingerat namn på den boende.

04 B: ja[::: (.) ja ja::,
 05 OSA: [≥nu hoppar ja (lite grann)≤ ((handgest))
 06 B: ja (.) ja: äter ju mest allting
 07 A: han ä-
 08 OSA: du äter, ((skrivansats))
 09 B: (ja ve[xxxxx)
 10 OSA: [nästan allt ((tittar på A))
 11 OSA: (xxx [xxx) ((tittar på A))
 12 A: [(hhhhh)
 13 B: ja [ja: (0.4) ja tyck ja tycker om all mat (hhhh)
 14 OSA: [((OSA börjar skriva))
 15 OSA: du tycker om all mat ((tittar upp på B))
 16 A: ja (.) [de gör han
 17 OSA: [((OSA skriver))
 ((Ca 20 sekunder inspelning då de professionella parterna och
 anhörigparten diskuterar den boendes vikt och aptit, den boende
 berättar att han åt fisk i hemmet.))
 18 B: å fisk har vi ju äti mycke de vet ja de va ju
 19 varje [morron ja kommer ihåg,
 20 OSA: [°m:° ((blicken i pärmén))
 21 (1.7)
 22 OSA: ((blicken i pärmén)) å du äter bra:: å::, (.)
 23 asså ja menar du äter e::: liksom
 24 [inga [besvär me att äta ((handgest))
 25 B: [(å å) [å näten tog vi
 26 OSA: nej? ((blicken i pärmén))
 27 B: de var morsan å ja som tog, (.) farsan; (0.4)
 28 gjorde inte de var morsan som (0.2) la ut nät å
 29 (hh)=
 30 OSA: =MÅLT↑IDERNA Karl. ((lutar sig fram mot B))
 31 SSK: ↑m:
 32 B: va?= ((lutar sig fram mot OSA))
 33 OSA: =tycker du de::, (0.3) de:: å↑kej me måltider
 34 (.) tiderna alltså
 35 (0.6)
 36 OSA: nu pratar ja om tider
 37 B: (va) me mat[tider
 38 OSA: [att vi ha:r, ja: ja: ≤ ma:titi:der≥
 39 (0.3) e de e [de
 40 B: [ja,
 41 B: ja ja [ja
 42 OSA: [°e de:,°
 43 B: ja:: just ja mattider (har ja) allti (xxxxxxxx)
 44 ((lutar sig tillbaka))
 45 ((SSK går undan och svarar i mobiltelefon som
 46 ringer))
 47 OSA: e de bra tider?
 48 B: ja (de har ja)
 ((Interaktionen fortsätter))

Den boendes responser på omsorgsarbetsarens frågor i utdraget ovan tyder på att han inte förstår frågorna. Snarare verkar han se frågorna om mat och måltider som en inbjudan till berättelse. Den svarsposition som omsorgsarbetsaren erbjuder genom sina frågor utnyttjas av den boende för att berätta om barndomen. När omsorgsarbetsaren efterfrågar den boendes favorit-

rätt på rad 1–2, svarar han att han äter allting, vilket han upprepar på rad 13, under det att omsorgsarbetaren börjar skriva. På rad 15 tittar omsorgsarbetaren upp på den boende och ställer en fråga med deklarativ syntax, *du tycker om all mat*, vilket kan tolkas som en uppmaning till bekräftelse. Den boendes hustru svarar bekräftande, varpå omsorgsarbetaren skriver i journalen (rad 16–17). I den utelämnade sekvensen som följer efter rad 17 diskuteras den boendes vikt och aptit. Därefter fortsätter den boende att berätta om minnena från barndomshemmet, ett tema som han återkommer till (rad 18–19, 25 och 27–28). Den boendes berättelse ignoreras dock av omsorgsarbetaren, som ger minimal eller ingen återkoppling på det faktiska innehållet i den boendes bidrag. På rad 18 berättar den boende att han åt mycket fisk i barndomshemmet. Omsorgsarbetaren svarar med blicken i pärmen med en knappt hörbar minimal respons överlappande med den boendes tal. Efter en paus på 1.7 sekunder inleder omsorgsarbetaren ett nytt frågeinitiativ, *å du äter bra:: å::*. Omsorgsarbetarens fråga är ”och”-prefigerad, dvs. den börjar med *å* (”och”), vilket är en typisk design för agendabundna frågor (Heritage & Sorjonen 1994). Här markerar frågan att omsorgsarbetaren går över till en delfråga i sökordskomplexet ”måltider” på checklistan. Efter en mikropaus elaborerar han frågeturen med en specificerande fråga som antyder ett kandidatsvar, *asså ja menar du äter e:: liksom inga besvär me att äta* (rad 23–24). Den kompletterande frågan, som ackompanjeras av en handgest, karaktäriseras av tvekljud och en självreparation. Frågan har negativ polaritet, dvs. den är utformad så att den prefererar ett ”inga problem-svar” (Stivers & Heritage 2001, Boyd & Heritage 2006:161f).

Överlappande med omsorgsarbetarens frågetur på rad 24 inleder den boende ett bidrag om näten i barndomshemmet, som inte fullbordas, *[(å å)/å näten tog vi* (rad 25). Omsorgsarbetaren responderar genom att föreslå ett kandidatsvar (Pomerantz 1988), *nej?*, som anger ett prefererat ”inga problem-svar” på omsorgsarbetarens negativt polariserande fråga på rad 23–24, *liksom inga besvär me att äta*. Den boende elaborerar då sin oavslutade tur på rad 25 och berättar att det var modern och han som la ut näten, *de var morsan å ja som tog, (.) farsan? (0.4) gjorde inte de var morsan som (0.2) la ut nät å (bb)=*. I nära anslutning till den boendes yttrande lutar sig omsorgsarbetaren fram mot den boende och adresserar honom med markant förhöjd röststyrka, *MÅLT↑IDERNA Karl*. Den elliptiska frågan *MÅLT↑IDERNA Karl*, där frågetopiken anknyter till sökordet ”måltider” på checklistan, kan tolkas som en strategi att framlocka den information som eftersöks. Detta följs av en uppbackande minimal respons från sjuksköterskan på rad 31.

Den boende lutar sig fram mot omsorgsarbetaren och visar tecken på problem med hörbarhet eller förståelse, *va?*. Omsorgsarbetaren omformulerar då sin tidigare fråga till en optimerad ja/nej-fråga (Heritage & Clayman 2010:144), dvs. frågans grammatiska form prefererar ett positivt svar, *tycker du de::, (0.3) de:: å↑kej me måltider (.) tiderna alltså*. Frågeturen utmärks av tvekljud och en paus. När den boendes svar dröjer, gör omsorgsarbetaren ett klargörande tilllägg, *nu pratar ja om tider* (rad 36), där topiken ”måltider” nu specificeras till att gälla tidpunkterna för måltiderna. Den boende svarar åter igen med att signalera problem med förståelse, *(va) me mattider*. Omsorgsarbetaren svarar överlappande med den boendes yttrande, *att vi ha::, ja: ja: ≤ ma:tti:der≥ (0.3) e de e [de*, där topiken *mattider* är en upprepning av den boendes yttrande (rad 37–38). Omsorgsarbetaren avbryts av den boende som nu signalerar förståelse genom omtagningar av den jakande responsen *ja*. Den boende lutar sig nu tillbaka och levererar en svarstur, som i sin inledning antyder samförstånd, *ja:: just ja mattider*. Försättningen på svarsturen är emellertid svårtolkad, vilket kan ha samband med att de boendes tal är påverkat av hans demenssjukdom. Samtidigt med den boendes svarstur lämnar sjuksköterskan rummet för

att svara i sin ringande mobiltelefon. När nu samförstånd har nåtts kring topiken ”mattider”, initierar omsorgsarbetaren en ny frågetur på rad 47, också den med grammatisk preferens för ett bekräftande av positiv utkomst, *e de bra tider?*. Denna fråga besvaras jakande av den boende.

Som framgår av analysen ovan är omsorgsarbetaren styrd av sitt projekt att få svar på checklistans frågor om måltider. I strikt mening ger han ingen verbal återkoppling alls på innehållet i den boendes berättelse om barndomen. När omsorgsarbetaren inte får ett svar som är i linje med frågan gör han nya försök genom att testa andra frågestrukturer, föreslå kandidatsvar eller gå vidare till nästa delfråga i sökordskomplexet. Detta påminner om turtagningsmönstret i ett strikt förhör eller i en nyhetsintervju (Heritage & Greatbatch 1991), där den återkopplande tredjeturen i regel uteblir. Omsorgsarbetarens inramning av situationen som en rutinartad, uppgiftsstyrd verksamhet, där svaren på ett antal frågor ska fyllas i, åstadkoms genom frågor-nas design, t.ex. ”och”-prefigering, samt negativ polarisering och optimering, grammatiska frågestrukturer med preferens för svar som bekräftar bästa möjliga omständigheter. En annan praktik som bidrar till orienteringen mot uppgiften att dokumentera är att frågetopikerna hämtar sina språkliga formuleringar från frågekategorierna på checklistan. Under hela sekvensen håller omsorgsarbetaren pennan i handen i journalen med beredskap att skriva (se bild 1).

Att den boendes bidrag inte är koherenta med samtalskontexten kan tolkas som ett tecken på hans kognitiva funktionsnedsättning. På grund av sin demenssjukdom har han svårt att förstå frågorna. Den boendes orientering mot frågorna som en inbjudan till en berättelse om barndomen skulle egentligen kunna ses som en resurs och inte som ett problem, då hans berättelse har direkt relevans för frågekategorin ”bakgrund och levnadsberättelse” på checklistan. Det som komplicerar situationen i det här exemplet är att omsorgsarbetaren inte visar någon benägenhet att delta i en omförhandling med den boende om vilken aktivitet som ska gälla.

Omförhandling av inramningar

I detta avsnitt beskrivs hur de skilda syften och uppgifter som mötet rymmer integreras genom att de professionella parterna varierar sina inramningar. Sju sekvenser ur samtal 1 och 2 analyseras för att illustrera hur denna variering av inramningar åstadkoms med olika praktiker.

De tre första utdragen (utdrag 3–5), kommer från samtal 2 (se tabell 1). Deltagarnas positioner i samtal 2 framgår av bild 2. Deltagarna sitter i en soffgrupp i personalrummet på avdelningen. Längst fram till höger sitter den boende. I soffan till höger sitter den boendes måg. I soffan mittemot den boende sitter sjuksköterskan och till höger om henne omsorgsarbetaren. På soffbordet framför de professionella parterna ligger institutionens checklista med sökord och tillhörande frågeschema för upprättande av genomförandeplanen. Omsorgsarbetaren har därutöver en handskriven punktlista med frågor som rör den boendes ekonomi, t.ex. inköp av kläder och hygienartiklar, bokning av fotvård och tandvård etc.

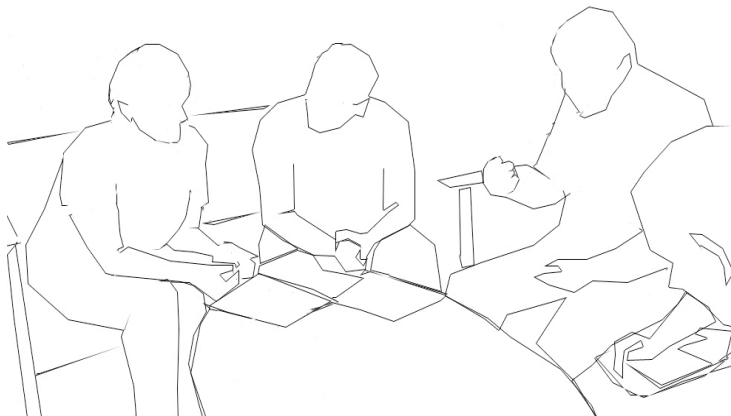

Bild 2. Deltagarnas positioner i samtal 2.

Analysen av utdrag 3 nedan lyfter särskilt fram sjuksköterskans bruk av blickriktning som strategi att involvera både den boende och anhörigparten i samtalet. Som framgår av bild 2 har sjuksköterskan en sådan position i soffgruppen att hon lätt kan ha ögonkontakt med både den boende, som hon har i blickfånget mitt emot, och anhörigparten, som sitter snett emot. Utdraget kommer från mötets orienteringsfas, då deltagarna hälsat på varandra och satt sig tillrätta i personalrummet, där mötet äger rum. Anhörigparten har med sig ett formulär som han fyllt i med uppgifter om den boendes bakgrund, en s.k. levnadsberättelse. Mötet börjar med att omsorgsarbetaren och sjuksköterskan läser igenom levnadsberättelsen (ca 2 minuter). Efter läsningen kommenterar sjuksköterskan att levnadsberättelsen ger mycket information, som de tänkt fråga om. Utdrag 3 nedan följer efter denna inledande interaktion kring formuläret.

Utdrag 3. Sjuksköterskan öppnar mötet. SSK=sjuksköterska; OSA=omsorgsarbetare; B=boende; A=anhörig

01 SSK: ((blicken mot B)) ja tänkte (0.3) varför vi
 02 sitter här å gör de här de e för att vi ska
 03 kunna hjälpa dej på bästa sätt ;
 04 B: ja
 05 SSK: här nu då ((tittar på A och nickar))
 06 (0.5) ((SSK vänder blicken mot B))
 07 B: de e bra för ja lägger av snart
 08 (1.2) ((OSA och A ler, SSK ler med blicken mot B))
 09 A: m:
 10 (0.6)
 11 SSK: m:
 12 (1.2) ((SSK ler och tittar på B))
 13 SSK: å då har du mågen ((nickar mot A)) här som får,
 14 ((blicken mot B))
 15 (1.8) ((SSK blicken mot A och nickar))
 16 SSK: hjälpa till å berätta lite grann också
 17 ((blicken mot B))
 18 B: ja: [a
 19 OSA: [°ja precis° ((bläddrar och tittar ner i
 20 papperen))

- 21 A: m:
 22 B: om ja e hemma så
 23 (1.4) ((SSK blicken mot B))
 24 SSK: va sa du?
 25 B: ja om ja e hemma så
 26 (0.7) ((SSK ler och tittar på B))
 27 SSK: ((ler och tittar på B)) m:
 28 (2.3) ((SSK blicken mot OSA, som bläddrar i
 29 papperen))
 30 SSK: också e: (0.8) va hete're va som e viktigt att
 31 era förväntningar
 32 på oss här å, ((blicken mot A))
 33 A: m↑:

På rad 1 adresserar sjuksköterskan den boende, *varför vi sitter här å gör de här de e för att vi ska kunna hjälpa dej på bästa sätt*. Den boende svarar med ett uppbackande *ja*. Sjuksköterskan vänder sedan blicken mot den boendes måg och gör ett turtillägg, *här nu då* (rad 5). Efter en paus på 0.5 sekunder, då sjuksköterskan vänder blicken mot den boende, svarar den boende, *de e bra för ja lägger av snart*, ett yttrande som inte är koherent med samtalskontexten. Det drastiska yttrandet kan uppfattas som att den boende kategoriserar sig själv som en gammal person som inte har långt kvar att leva. Som Lindholm (2010:103) påpekar, när individer med demens kommer med ett svar som inte är i linje med frågan, försätter det den friska samtalspartnern i en svår situation: Ska yttrandet behandlas som ett skämt, eller som ett problem med förståelse? I det här fallet väljer sjuksköterskan att inte ta upp problemet till ytan. Hon ler och nickar med blicken mot den boende. Även omsorgsarbetaren och anhörigparten ler, men med blicken mot varandra, varpå anhörigparten och sjuksköterskan kvitterar med minimala responser.

Efter en paus på 1.2 sekunder, då sjuksköterskan ler med blicken mot den boende (rad 12), tar sjuksköterskan turen igen, *å då har du mågen ((nickar mot A)) här som får* (rad 13). Den första delen av yttrandet, *å då har du mågen ((nickat mot A))*, produceras under det att hon nickar med blicken mot anhörigparten, varefter blickriktningen förflyttas mot den boende, *här som får*. Efter en paus på 1.8 sekunder då sjuksköterskan ler och tittar på mågen, avslutar hon sin tur på rad 16, *hjälpa till å berätta lite grann också*, nu med blickriktning mot den boende. Den boende svarar med ett bekräftande *ja:a*, som överlappas av omsorgsarbetarens instämmande, *ja precis*, följt av anhörigpartens minimala respons (rad 18–21). Den boendes svar, *om ja e hemma så* (rad 22), följs av en paus, då sjuksköterskan ler och tittar på den boende, varefter hon signalerar problem med hörbarhet, *va sa du?*. Den boende upprepar då samma yttrande i identisk form men med höjd röststyrka, varpå sjuksköterskan svarar leende med en minimal respons med blicken kvarhållen mot den boende (rad 27). Trots att den boendes bidrag inte är i linje med samtalskontexten, underlåter sjuksköterskan att gå vidare i reparationsarbetet. Detta kan uppfattas som ett sätt att undvika att dra uppmärksamhet mot den äldres tillkortakommande. Som tidigare forskning har visat är minimala responser en vanlig strategi att hantera problem med språkproduktion och språkförståelse i samtal som involverar personer med demens (Lindholm 2008).

Efter reparationssekvensen med den boende följer en paus då sjuksköterskan ändrar blickriktning. Hon tittar nu åt sidan mot omsorgsarbetaren, som bläddrar i sina papper, varpå hon fortsätter elaborera syftet med mötet (rad 30), *också e: (0.8) va hete're va som e viktigt att era förväntningar på oss här å*. Detta yttrande produceras med blicken mot anhörigparten. Pronomen-

et *era* kan ses som en lokalt efterföljande referens ("locally subsequent reference", Schegloff 1996:450) som refererar tillbaka till sjuksköterskans tidigare referens till mågen på rad 13.

Analysen ovan visar hur den professionella parten med hjälp av förändring av blickriktning inkluderar både den boende och anhörigparten som tilltalade parter i syftesorienteringen. Att den boende uppfattar sig som adressat, tyder hans responser på. Det gäller exempelvis den boendes uppbackande responser *ja* och *ja:a* på rad 4 och 18. Den boendes svarstur på rad 7, som visserligen divergerar med den pågående verksamheten, kommer på en plats som kan ses som en potentiell turbytesplats, vad Sacks m.fl. (1974:703) kallar "transition-relevance place", då andra har rätt att respondera. På t.ex. rad 5 då sjuksköterskan nått slutet på vad som kan uppfattas som en syntaktiskt och pragmatiskt avslutad enhet, vänder hon blicken mot den boende under en paus på 0.5 sekunder. Att den boende responderar på rad 7 kan ses som en förväntad handling vid en responspunkt, där han uppfattar sig som adresserad. Hans yttranden tas dock inte upp av sjuksköterskan, som omorienterar sig mot syftesformuleringen. Här uppstår ett spänningsförhållande mellan olika situationsförståelser. I den fortsatta interaktionen, som visas i utdrag 4, sker en omförhandling av situationsdefinitionen. Analysen har fokus på sjuksköterskans uppföljande responser på den boendes bidrag.

Utdrag 4. "Lära-känna-skede". SSK=sjuksköterska; B=boende; A=anhörig.

((3 sekunder inspelning då anhörigparten med bekräftande responser backar upp sjuksköterskans yttrande på rad 30–32 om anhörigas förväntningar))

- 37 (3.3)
 38 SSK: å nu e vi ju inne i ett sånt här lära-känna-
 39 skede [lite granna,
 40 A: [m:
 41 (0.3)
 42 A: m↑:
 43 SSK: ((tittar på B)) utifrån,
 44 (1.8) ((SSK nickar och tittar på B))
 45 SSK: ((tittar på B)) de (.) du nyss har flyttat in
 46 ((blicken mot A)) så vi
 47 (0.9)
 48 SSK: försöker kartlägga,
 49 (0.4) ((tittar på B)) vilken [typ av hjälp du be-
 50 B: [(xxxxxxx) (0.5)
 51 (xxxx)
 52 (0.7)
 53 B: grej- grejar här utanför vet du så (0.6)
 54 kryper ja ner där så
 55 (0.7)
 56 SSK: ja (.) du kryper ner i sängen där in[ne ja
 57 B: [ja:
 58 SSK: ja:a. (.) .hja
 59 (1.3)
 60 SSK: så (.) för de e ju ordning i den lägenheten
 61 ((tittar på A och nickar))
 62 A: m:.
 63 (0.7)
 64 SSK: så ä:r de. ((tittar på B))
 65 (1.5)
 66 SSK: m:↑m

På rad 38 fortsätter sjuksköterskan att informera om syftet med mötet. Sjuksköterskan visar med sin blickorientering att det är den boende som är adressat (rad 43–45, 49). På rad 50–51 svarar den boende på sjuksköterskans tilltal med ett svåruppfattat yttrande, innan sjuksköterskan har avslutat sin tur, (xxxxxxx) (0.5) (xxxx). Sjuksköterskan fullbordar inte sin tur, utan inväntar fortsättningen på den boendes bidrag, som följer på rad 53, *a grej- grejar här utanför vet du så* (0.6) *kryper jag ner där så*, ett yttrande som inte är i linje med topiken i sjuksköterskans tur. Efter en paus på 0.7 sekunder återkopplar sjuksköterskan genom att återanvända verbfrasen *kryper ner* i den boendes yttrande i en omformulering, som gör den boendes bidrag koherent med samtalskontexten, *ja (.) du kryper ner i sängen därinne ja*. Den boende svarar jakande överlappande med sjuksköterskans tur, varpå sjuksköterskan följer upp med en minimal respons *ja:a* och en kvittering på inandning, *hja*. En inspiratorisk respons kan enligt Hakulinen (1993) ha flera funktioner. När den som i det här exemplet ingår i en tredelad sekvens, dvs. talaren som producerat förstaledet kvitterar den respons som hon fått, signalerar den att talaren känner till ämnet ifråga och sekvensen fortsätter vanligtvis inte (a.a. s. 59; se även Green-Vänttinen 2001:112 för en svensk studie av inspiratoriskt uttalade svarsord). Så sker även här, då sjuksköterskan tar upp en ny topik efter pausen på 1.3 sekunder på rad 59. Med den inspiratoriska responsen signalerar sjuksköterskan att hon känner till det sakförhållande som den boende försöker formulera och som hon vill få bekräftat. Efter pausen adresserar hon mågen, *så (.) för de e ju ordning i den lägenheten* (rad 60), ett yttrande som anknyter till topiken ”krypa ner i sängen”, och som samtidigt har koppling till rutinerna kring den boende, som ska avhandlas på mötet. Därpå signalerar hon sakfrågan som uttömd med en sekvensavslutande formulering (Schegloff 2007), *så är de* (rad 64).

Det här exemplet illustrerar hur den professionella parten varierar sin inramning, när den boendes responser på hennes tilltal pekar mot att det föreligger skilda situationsförståelser. Genom sjuksköterskans svarspraktik, sker en omförhandling av situationsdefinitionen. I början på utdraget, när sjuksköterskan förklarar syftet med mötet, är hon orienterad mot uppgiften att inhämta information, vilket formuleringen *försöker kartlägga* (rad 48) tyder på. När den boende kommer in i samtalet anpassar hon topikutvecklingen efter den boendes bidrag. Topiken i sjuksköterskans omformuleringar (*du kryper ner i sängen därinne ja* och *för de e ju ordning i den lägenheten*) har koppling till rutinerna kring den boende, och har således relevans för upprättandet av genomförandeplanen. Genom denna inramande praktik integreras uppgiftsorientering med anslutning till den boendes perspektiv. Sjuksköterskans omformuleringar av den boendes svar är även i fokus i analysen av utdrag 5 nedan.

Utdrag 5. ”Dygnsrytm”. SSK=sjuksköterska; B=boende; A=anhörig.

01	SSK:	((blicken mot A)) dygnsrytm, = ((blicken mot B))
02		ha'ru vart morronmänniska eller
03		kvällsmänniska?
04		(1.0)
05	B:	(d) bådade(1)a.
06		(0.3)
07	SSK:	båda delarna. ((1er))
08	B:	ja:: (0.4) ere nånting som (1.1) som gick före
09		[(0.9) jobbet så (.)
10	SSK:	[(nickar, sneglar på A)]
11	B:	gick ju de först
12	SSK:	ja:a. (.) jobbet gick <u>först</u> .

- 13 (0.3)
 14 B: [ja:a.
 15 SSK: [°m:m°. ((nickar))
 16 A: [m:m.
 17 A: m:m. ((nickar))
 18 SSK: .hm ((nickar))
 19 (1.1)
 20 A: .hm ((nickar)) jo men nä s'att,
 21 (1.7) ((SSK blicken i formuläret))
 22 OSA: men han verkar morronpigg när man,
 23 A: ja
 24 OSA: kommer in till honom så,
 25 A: ja
 26 OSA: men han (.) han lägger sej vid åtta nie så att
 27 säja.
 28 A: m:
 29 SSK: m:
 [Interaktionen fortsätter]

Sekvensen ovan inleds med att sjuksköterskan orienterar sig mot situationen som informationsinhämtande. På rad 1 ställer hon en elliptisk fråga med fortsättningsintonation bestående av en nominalfras som hon läser högt från checklistan, *dygnsrytm*, med blicken mot den boendes måg. Denna frågeform är kännetecknande för rutiniserad fråga/svars-interaktion, och är vanligt förekommande i institutionella samtal, då en blankett ska fyllas i (Cedersund 1992, Bredmar 1999, Linell m.fl. 2003). Omedelbart i nära anslutning till detta vänder hon blicken mot den boende och ställer en specificerande alternativfråga, *ha'ru vart morronmänniska eller kvällsmänniska?*. Detta sätt att omformulera en byråkratisk och skriftspråklig term till en mer talspråklig formulering, som förklarar och definierar det institutionella begreppet, har beskrivits som en vanligt förekommande praktik i institutionella samtal, där skrivna förlagor används. Hos Linell m.fl. (2003:553ff), som beskriver ett liknande exempel ur ett polisförhör, benämns den som "parafras". I det exempel som analyseras här kan denna praktik tolkas som en form av mottagaranpassning, som möjliggör den boendes delaktighet i diskussionen.

Den boendes svar (*d) bådade(l)a*, är begripligt i relation till samtalskontexten, men delvis fördolt genom några svåruppfattade stavelser. Sjuksköterskan återkopplar i en tredjetur genom att upprepa den boendes svar i en modifierad, korrekt form, *båda delarna* (rad 7). Den boende utvecklar sedan sitt svar på rad 8–9, *ja:: (0.4) ere nånting som (1.1) som gick före (0.9) jobbet (.) så gick ju de först*, ett yttrande som inte är i linje med sjuksköterskans frågetopik. Sjuksköterskan nickar och sneglar på mågen överlappande med den boendes svarstur på rad 9. På rad 12 återkopplar hon med en minimal respons, varefter hon upprepar den boendes yttrande i en omformulering med fallande intonation, *jobbet gick först*. Därefter följer en sekvens, då sjuksköterskan och mågen överlappande med den boendes instämmande respons på rad 14 återkopplar med nickningar och minimala responser. Efter en paus på rad 21 självnominerar omsorgsarbetaren, *men han verkar morronpigg när man*. Här återför han samtalet till utforskningen av sökordstopiken "dygnsrytm" på checklistan genom att bidra med sin vardagskunskap från omsorgsarbetet, vilket samtidigt innebär att den boende blir förpassad till en position som tredje part i samtalet. Att på detta sätt i klientens närvaro ge röst åt klientens åsikter och känslor beskrivs av Österholm & Samuelssons (2013:11f) som ett vanligt fenomen i behovsbedömningssamtal med personer med demens.

Utdraget ovan illustrerar hur verksamheter omförhandlas och modifieras i situerad interaktion. Samtidigt som sjuksköterskans omformuleringar gör den boendes svar koherenta med samtalskontexten, innebär de att samtalet glider iväg från topiken ”dygnsrytm”, som är hämtad från checklistan. Detta kan tolkas som att situationsförståelsen av den pågående verksamheten som informationsinhämtande omförhandlas. När omsorgsarbetaren involveras i samtalet återställs orienteringen mot checklistans frågekategori.

Nästa exempel, utdrag 6, kommer från samtal 1 (se tabell 1). Deltagarnas positioner i samtal 1 framgår av bild 3. Deltagarna sitter i personalrummet på avdelningen. Längst till vänster ses enhetschefen i framåtlutad position med blicken mot den boende, som sitter i soffan till höger med sin hustru. Längst fram i soffan till höger sitter omsorgsarbetaren och den boendes son (sjuksköterskan och den boendes dotter syns inte på bilden).

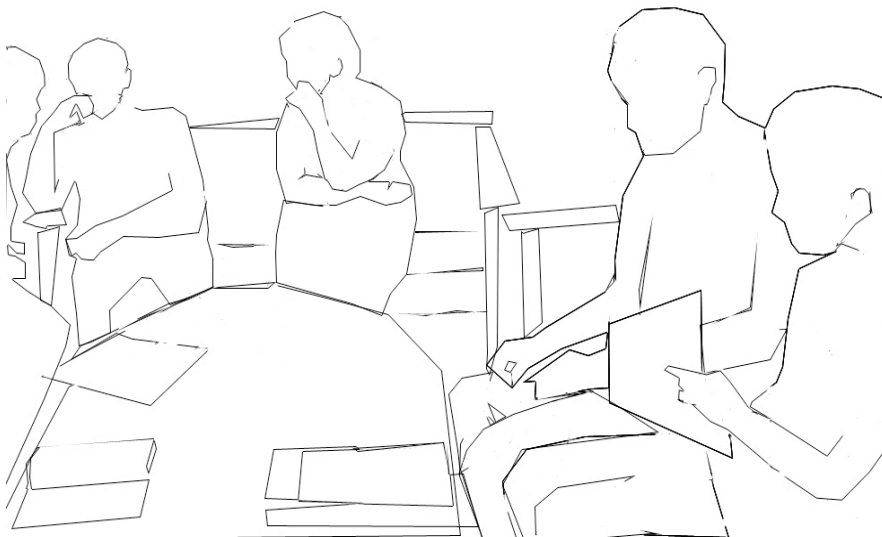

Bild 3. Deltagarnas positioner i samtal 1.

Analysen av utdrag 6, som kommer från mötets orienteringsfas, har fokus på den professionella partens påståendeformuleringar om den boendes hälsa. I analysen diskuteras dessa påståendeformuleringar som sociala handlingar och inramande praktiker. Efter att hälsningsrutiner, presentation av alla deltagare och småprat klarats av tar enhetschefen ordet och informerar anhöriga om syftet med mötet.

Utdrag 6. Enhetschefen inleder mötet. EC=enhetschef, B=boende, A2=anhörig (dotter).

```

01  EC:    e:: va vi syftet me mötet här de e att vi har
02          att vi som personal får information å hur vi
03          ska jobba för att de ska bli så bra som
04          möjligt (0.7) för e: (0.7) maken (0.3) å pappa
05  A2:    m:
06          (1.3)
07  EC:    e:: att vi får era önskemål (.) hur, (.) hur,
08          (.) va e viktigt för (1.0) för er å (1.0) Arvid
09          /----/ ((Ca 1 minut inspelning då enhetschefen

```

- fortsätter att förklara syftet med mötet för
anhöriga))
- 10 EC: e:: ((vänder sig mot B)) ((höjd röstvolym)) va
11 säger Arvid då vi e så många
12 (1.1)
- 13 B: ja de e fantastiskt
14 A2: ja
15 B: att få träffa så många
16 A2: m:m
17 B: de e otrolit ja tror inte de e sant
18 (0.4)
- 19 EC: nä. (0.4) men de ä:r de fa[ktiskt
20 B: [ja:a de e ju
21 EC: .hja::
22 (1.3)
- 23 B: verkligen
24 A2: °.hja°
25 (0.7)
- 26 EC: va jag förstått så har du sovit ganska gott här
27 (0.3) [på kvällen att [e
28 B: [ja:↑rå [ja:↑rå
29 EC: de går att sova å
30 (0.9)
- 31 EC: å man får lite mat på dagarna också
32 B: ja:↑arå
33 A2: m(h): (hh) ((tittar på B))

I syftesorienteringen på rad 1–9, då enhetschefen redogör för syftet med mötet, är den boende omtalad i tredje person som ”maken” och ”pappa” (rad 4). Därefter sker ett rambyte (Goffman 1974), då den boende involveras i samtalet. På rad 10 lutar sig enhetschefen fram mot den boende och tilltalar honom med höjd röstvolym, *va säger Arvid då vi e så många*. Den boende svarar genom att uttrycka sin förtjusning över att träffa så många, *de e fantastiskt* (rad 13) och *de e otroligt ja tror inte de e sant* (rad 17), varpå enhetschefen bekräftar att det är sant. Efter den boendes instämmande respons på rad 20 följer en sekvens med bekräftelsearbete, då chefen och dottern ger den boende bekräftande återkoppling på den känsla av välbefinnande han ger uttryck för (rad 21–24).

Efter en paus på 0.7 sekunder följer en sekvens, då enhetschefen formulerar en rad antaganden om den boendes sömn och matvanor (rad 26–31). På rad 26–27 formulerar chefen ett antagande om att den boende sover bra, vilket besvaras jakande av den boende (rad 28). På rad 31 går hon från du-tilltal till generiskt ”man”, *å man får lite mat på dagarna också*. Genom bruket av generiskt *man* framställer chefen sig själv snarare i rollen som en likvärdig samtalspartner i ett samtal än i rollen som institutionell utfrågare och skapar därmed allians med den boende.

Enhetschefen underlåter att ställa informationssökande frågor till den boende om hans sov- och matvanor (som utgör frågekategorier på checklistan). I stället adresserar hon dessa ämnen i påståendeform som något allmänmänskligt, självklart och känt, som även gäller henne själv, påståenden som den boende bara har att bekräfta med minimala responser. Genom att designa sina bidrag på ett sätt som implicerar preferens för ett bekräftande ja-svar, underlättar den professionella parten för den boende att svara på ett sätt som är i linje med närmast föregående tur. Detta kan tolkas som en strategi att anpassa samtalets inramning till den

boendes kognitiva funktionsnedsättning. Samtidigt begränsar påståendeformerna den boendes handlingskraft, och särskilt hans möjligheter att refusera chefens förantaganden om att han har god nattsömn och att han är nöjd med maten. Denna strategi, att sätta en restriktiv agenda för klientens svarstur genom optimering, är vanlig i vårdsamtal, och särskilt i kontexter, då det förväntade är att bekräfta god hälsa (Boyd & Heritage 2006, Heritage & Clayman 2010). Här ska denna strategi ses som del av konstituerandet av ”konversationalisering” (Fairclough 1992:204–205), dvs. fatiskt orienterad interaktion, där tal om problem inte hör till diskursen.

De tre sista utdragen illustrerar hur variering av inramningar sker genom rambyten, som i analysen beskrivs som övergångar till en ny aktivitet. Analysen lyfter fram dessa övergångar som problematiska att genomföra för deltagarna. Utdrag 7 nedan är en fortsättning på interaktionen i utdrag 6 ovan. Vi kommer in i samtalet efter syftesorienteringen. Efter en skämtsekvens, då den boende involveras i samtalet, ombeds omsorgsarbetaren att redogöra för observationer av mer problematisk karaktär.

Utdrag 7. Omsorgsarbetaren tilldelas ordet. EC=enhetschef, B=boende, OSA=omsorgsarbetare, A1=anhörig (hustru), A2=anhörig (dotter), A3=anhörig (son).

34 (0.9)
 35 EC: men Xx↑x ville du inte ha::.
 36 B: (0.4) ((tittar på EC och ler))
 37 A2: va? ((förvånat)) de som e så gott
 38 ((anhöriga skrattar, den boende ler))
 39 (0.6)
 40 A1: ere säkert (.) har han sagt så?
 41 EC: nä:: (.)
 42 A1: [nä(h)hä (hhh)
 43 EC: [men ja fråga för ja brukar ha Xxx å sa ja
 44 vi Xx↑xx vi- (0.3) >vill ju ha Xx-- <
 45 nä:: han ville inte ha nå (xx) inte
 46 A1: nähä nähä ((ler))
 47 A2: (hhh) ((tittar på A3 som ler))
 48 EC: men de fanns väl godare å äta.
 49 (0.3)
 50 B: ja[:: ((nickar))
 51 EC: [å då väljer man ju annat.
 52 B: m:
 53 A3?: m:
 54 (1.7)
 55 EC: e:: Nilla (.) får ja höra dina (.)
 56 observationer (.) (eller) som,
 57 ((B och A1 blicken mot OSA))
 58 OSA: ja:: (0.7) va ja: (0.4) ser så att han gillar å
 59 vara ((0.4, handgest))
 60 mycke folk, (.) vill inte vara själv,
 61 (A2): m:m
 62 OSA: så (.) de e svårt på kvällarna å gå å lägger
 63 sej (0.8) e:: (0.3) ja (.) vara ensam där då
 64 A2: m:m
 65 OSA: så att han e (.) ute sent på kvällarna
 66 A3: jaha han [går å lägger sej sent då
 67 OSA: [tills vi
 68 OSA: ja precis (.) tills vi:: (.) går hem då så
 69 (0.6) e han här ute

- 70 A3: hur länge (xxx) när går ni hem?
 71 OSA: e:: kvart i nie (.) [så går [vi ner å
 72 A3: [jaha
 73 A1: [jaha

Med överdriven dialektal intonation och med förhöjd röststyrka tilltalar enhetschefen den boende och påminner honom om en händelse, då han blivit bjuden på en regionaltypisk maträtt (Xxx)¹⁰, *men Xx↑x ville du inte ha:::* (rad 35). Att detta bidrag ingår i en skämtsamt situationsram och inte är menat som en förebräelse tyder den överdrivna intonationen på (jfr begreppet *keying*, Goffman 1974:84f). Den boendes respons visar också att han uppfattat enhetschefens sätt att omtala situationen som ett skämt. Han ler och tittar på enhetschefen. Dottern svarar med förvåning, *va? (.) de som e så gott*, vilket inbjuder till skratt. Hustrun frågar om han verkligen sagt så, vilket besvaras nekande av enhetschefen, varpå hon återger hur hon adresserade den boende, då hon bjöd honom på den regionaltypiska maträtten (rad 43–45). Bruket av *vi*-pronomen, *vi Xx↑xx vi- (.) >vill ju ha xx-*, kan tolkas som ett sätt att solidarisera sig med den boende. Enhetschefen utnyttjar här det faktum att hon delar geografisk bakgrund och matkultur med den boende. På rad 48 vänder hon sig till den boende och ger röst åt hans uppfattning (Österholm & Samuelsson 2013:11) om maten, *men de fanns väl godare å äta*. Detta förantagande bekräftas av den boende, varpå enhetschefens tillägger ett sekvensavslutande *å då väljer man ju annat* (rad 51), där den boende konstrueras som icke ansvarig för händelsen (dvs. att han avböjt en inbjudan). Bruket av generiskt *man* får den boendes avböjande att framstå som något allmänmänskligt och naturligt, och en handling som hon solidariserar sig med.

På rad 55, då skratten klingat av efter skämtsekvensen sker ett ramskifte (Goffman 1974). Chefen adresserar omsorgsarbetaren, som nu utses som nästa talare. Den boende och hustrun (A1) vänder blicken mot omsorgsarbetaren. När chefen ger ordet till omsorgsarbetaren sänker hon röststyrkan och växlar tillbaka till sin normala intonation. Chefen ger här omsorgsarbetaren fritt utrymme att rapportera sina iakttagelser, *e:: Nilla (.) får ja höra dina (.) observationer (.) (eller) som*. Det generaliserande slutledet i frågeturen, *eller som*, öppnar upp för ett större antal responser och gör frågan därmed mindre styrande (Linell m.fl. 2003:556ff). Den boende, som hittills deltagit i rollen både som aktiv lyssnare och som tilltalad omtalas nu i tredje person. Omsorgsarbetaren börjar med ett positivt omdöme om den boende, nämligen att han är en sällskapsmänniska, vilket leder över till en rapportering av iakttagelser av mer problematisk karaktär. Dessa iakttagelser går dessutom emot enhetschefens antaganden om att den boende har god nattsömn (se utdrag 6). Hon får också svara på anhörigas oroliga frågor om den boendes kvällsvanor (rad 66 och 70). Det turinledande segmentet *ja:: (0.7) va ja: (0.4) ser så att* i omsorgsarbetarens svarsyttrande på rad 58, som kännetecknas av flera pauser, fördröjer introduktionen av problemberättelsen. Detta kan tolkas som att övergången till ny aktivitet, dvs. från skämtande till tal om problem, inte sker obehindrat.

Övergång till ny aktivitet är även i fokus i utdrag 8 och 9, som kommer från samtal 2. I analysen av utdrag 8 nedan, som är en fortsättning på interaktionen i utdrag 4, beskrivs övergången från fritt samtal till informationsinhämtande utifrån checklistans frågekategorier.

¹⁰ I avidentifierande syfte har symbolerna Xxx respektive Xxxx använts i stället för namn på den regionaltypiska maträtten och deltagarnas geografiska ursprung (se rad 35 och 43–45 i transkriptionen).

Utdrag 8. SSK lämnar över till omsorgsarbetaren. SSK=sjuksköterska; OSA=omsorgsarbetare; B=boende; A=anhörig

59 (1.3)
 60 SSK: så (.) för de e ju ordning i den lägenheten
 61 ((tittar på A och nickar))
 62 A: m:.
 63 (0.7)
 64 SSK: så ä:r de. ((tittar på B))
 65 (1.5)
 66 SSK: m:↑m
 67 (0.9) ((SSK sneglar mot OSA))
 68 OSA: e::h.
 69 (1.2) ((SSK tittar på OSA))
 70 OSA: vi har träffat jag å du Olof [å vi har hä[lsat
 71 A: [m: [m:
 72 OSA: varandra
 73 A: m: vi har hälsat (.) .hm
 74 OSA: du e välkommen
 75 A: m: tack
 76 (0.7)
 77 OSA: å
 78 (1.1)
 79 OSA: som (0.2) Sara har sagt (0.5) vi ska ha lite
 80 bara information om- (0.6) så att vi vet
 81 helheten
 82 A: m:
 83 OSA: ((tittar på B)) å hur vi ska kunna hjälpa honom
 84 på bästa sätt
 85 A: m: m:
 86 (0.8) ((OSA tittar ner i formuläret))
 87 OSA: e:::hh. (.) å va e de ni, (0.4) ni förväntar
 88 er här från oss som jobbar här å från mej som
 89 är hans kontaktperson [så att säga
 90 A: [m:
 91 A: m:
 92 OSA: .hja
 93 (0.7) ((OSA blicken i formuläret))
 94 OSA: å då ja har skrivit ner lite saker som jag vill
 95 (0.4) fråga er
 96 A: m:
 97 OSA: ((blicken i formuläret)) hur vi ska (0.3) komma
 98 överens om de (.) vem ska ta hand om de (.) vem
 99 ska
 100 A: m: åkej

På rad 66 producerar sjuksköterskan en minimal respons med stigande slutintonation, *m:↑m*, varefter hon sneglar åt sidan på omsorgsarbetaren, som har blicken i formuläret. Detta kan tolkas som en gest att lämna över turen till omsorgsarbetaren. På rad 68 inleder omsorgsarbetaren med ett förlängt tvekljud, *e::h.*, som följs av en paus på 1.2 sekunder, då sjuksköterskan har blicken mot omsorgsarbetaren. Omsorgsarbetaren börjar med en välkomsthälsning och information om syftet med mötet, då han återanvänder centrala delar av formuleringarna i sjuksköterskans syftesorientering (se t.ex. rad 83–84 och 87–88). Framförandet av syftet, som

inleds med turen på rad 79–81, utmärks av flera typiska drag som markerar ett ämne som problematiskt och känsligt (Linell & Bredmar 1996:351ff): flera fyllda och ofyllda pauser (rad 79–80, 86–87, 93–95), avbrutna yttranden (rad 80, 98–99) och förmildrande garderingar (*lite bara*, rad 79–80). Dessa drag ("perturbations of delivery", Linell & Bredmar 1996:251), som fördröjer presentationen av ärendet, antyder det svåra med att byta aktivitet, dvs. att gå över från fritt samtal med den boende till mer uppgiftsorienterat informationsinhämtande. Den modifierande adverbfrasen *lite bara* (rad 79–80) kan ses som en strategi att mildra denna övergång.

I jämförelse med sjuksköterskan är omsorgsarbetaren tydligare orienterad mot uppgiften att inhämta information, vilket framgår av blickorientering och tilltal. I sekvensen när han presenterar sin ärendelista på rad 94–99 har han blicken i formuläret och tittar bara upp momentant på den boendes måg som sitter snett emot honom (se bild 2). Det är genomgående anhörigparten som adresseras. Bruket av pluralt pronomener *ni* och *er* på rad 87 och 95 är tve tydligt. Det kan dels tolkas som artighetstilltal, dels som en strategi att inkludera både den boende och hans måg. Det enda tillfälle då omsorgsarbetaren har blicken mot den boende är i samband med att den boende omtalas i tredje person på rad 83–84, *å hur vi ska kunna hjälpa honom på bästa sätt*. Motsvarande formulering används av sjuksköterskan, men då i ett sammanhang då den boende inkluderas i interaktionen, *för att vi ska kunna hjälpa dej på bästa sätt* (se utdrag 3, rad 2–3). Att omsorgsarbetaren är mer orienterad mot uppgiften att inhämta information utifrån en skriven förlaga märks även i omsorgsarbetarens sätt att konstruera sin uppgift som utfrågare, *å då ja har skrivit ner lite saker som jag vill (0.4) fråga er* (rad 94–95), som följs av en insnävning av vilka dessa saker gäller, *hur vi ska (0.3) komma överens om de (.) vem ska ta hand om de (.) vem ska* (rad 97–99).

Utdrag 9 föregås av anhörigpartens berättelse om den boendes bakgrund och hans nära relation till den boende. Detta föranleder sjuksköterskan att fråga om det är han som sköter ekonomin, vilket han bekräftar. I samband med att ämnet ekonomi berörs ger sjuksköterskan ordet till omsorgsarbetaren. Analysen har fokus på introduktionen av topiken "kläder" på omsorgsarbetarens punktlista.

Utdrag 9. Omsorgsarbetaren slussas in i samtalet. SSK=sjuksköterska; OSA=omsorgsarbetare; A=anhörig

- 01 A: nej ja har skött hans ekonomi i fem år nu ungefär
 02 SSK: ↑m: (.) m:.
 03 A: så att
 04 (1.6)
 05 A: ((blicken på SSK)) de märkte han tidigt att de
 06 började på å bli svårt (.) å då (0.2) då (.) tog ja
 07 (0.5) över den delen
 08 SSK: m:
 09 (2.7) ((OSA skriver))
 10 SSK: ((pekande handgest mot A)) då kommer ju du in på
 11 ((blicken mot OSA)) saker som berör
 12 [*dej* här lite granna
 13 OSA: [ja precis
 14 SSK: när de gäller sånt *hä:r*:
 15 OSA: ja precis (.) vi tänkte jag tänkte jag skrev bara
 16 (0.8) lite här med *kläder* för att all kläder han har
 17 just nu dom e (0.3) ganska tajta å små
 18 ((SSK och kollega börjar duka fram tårta och kaffe))

- 19 A: m:
 20 OSA: för honom
 21 A: m:
 22 OSA: så att e:: (1.1) e:: (1.0) (tänkte) ja på kläder å:
 23 A: m:

Efter en sekvens, då anhörigparten bekräftar att det är han som skött ekonomin (rad 1–7) följer en paus på rad 9, då omsorgsarbetaren skriver. Eftersom samtliga punkter på omsorgsarbetarens ärendelista har koppling till den boendes ekonomi, är detta ett lämpligt tillfälle för sjuksköterskan att lämna över turen till omsorgsarbetaren. På rad 10 adresserar hon anhörigparten med en pekande handgest, *då kommer ju du in på*, varpå hon vänder blicken mot omsorgsarbetaren, *saker som berör dej här lite granna*. Omsorgsarbetaren svarar bekräftande, överlappande med sjuksköterskan tur, *ja precis*, varpå sjuksköterskan avslutar sin tur på rad 14, *när de gäller sånt här*. På rad 15 inleder omsorgsarbetaren presentationen av sin ärendelista, *vi tänkte jag tänkte jag skrev bara (0.8) lite här med kläder för att all kläder han har just nu dom e (0.3) ganska tajta å små*. Yttrandet kännetecknas av flera drag som markerar ett ämne som känsligt: flera pauser och försök till turinledningar (*vi tänkte jag tänkte jag skrev*) och modifierande garderingar (*bara, ganska*). Att påtala behovet av inköp av nya kläder kan uppfattas som en form av kritik mot anhörigparten. På rad 22 gör omsorgsarbetaren ett nytt försök att introducera topiken ”kläder”, *så att e:: (1.1) e:: (1.0) (tänkte) ja på kläder å:*. Även här fördröjs introduktionen av den skrivna förlagans topik genom pauser, tvekljud och ett turinledande segment, *så att e::*. I samband med att omsorgsarbetaren presenterar topiken kläder reser sig sjuksköterskan upp och börjar servera kaffe och tårta som en kollega rullat in på en serveringsvagn (rad 18).

Diskussion

I den här artikeln har jag visat hur ramkonflikter, dvs. spänningar som kan föreligga mellan olika behov och syften, hanteras i multiprofessionella samtal på vårdplaneringssmöten, där klienten själv deltar. Analysen visar att de professionella parterna orienterar sig på olika sätt mot de olika uppgifter och syften som mötet rymmer. Även om det är svårt att säga något generellt utifrån analys av ett fåtal samtal, ska jag här diskutera på vilket sätt resultaten kan utveckla förståelsen av multiprofessionella samtal i vården, med betoning på behovsbedömningssamtal. Slutligen ska jag också diskutera den praktiska tillämpningen av resultaten, dvs. vilka slutsatser som kan dras i relation till verksamheten och organisationen.

Samspelet och samarbetet mellan företrädare för olika professioner har tidigare studerats i samtal där klienten inte är närvarande. Lundgren (2009:213) lyfter fram fördjupad förståelse av patientens problem och beslut grundade på olika yrkesutövares perspektiv som kärnan i multiprofessionella samtal i vården. Förutsättningarna i samtal där klient och anhöriga deltar är radikalt annorlunda än i de samtal som Lundgren studerar, vilket denna studie har belyst. Att klienten både är topik och närvarande part i samtalet kan ses både som en resurs och en komplikation i de samtal som studeras här. Att behovet av att visa hänsyn till den äldre personen med demens får konsekvenser för de professionella parternas samtalspraktiker framgår tydligt av analyserna.

Flera av exemplen visar att det egentligen inte behöver föreligga någon konflikt mellan olika behov och uppgifter som mötet rymmer: mellan uppgiften att inhämta information och beslutsunderlag för dokumentationen och behovet av att visa omvårdnad och omsorg om den boende. I de analyserade sekvenser som kommer från samtal 1 och 2, där antingen sjuksköterskan eller enhetschefen har ansvaret för ordnandet av diskussionen, integreras dessa uppgifter genom att den professionella parten varierar sina inramningar, när det föreligger skilda situationsförståelser. En slutsats som föreliggande studie pekar mot är att det är just detta som skiljer den mer erfarna yrkesutövaren från den oerfarna, och att det är detta som utgör utmaningen för omsorgsarbetarna i studien. I yrkesutövarens institutionella roll ingår både att samla in ett underlag för upprättandet av genomförandeplanen och att ta ansvar för omvårdnad. Det solidariserande småpratet utanför sak kan ha ett värde för att lära känna den boende, och bör därför ses som en del av den institutionella uppgiften.

I de samtal som studeras här är beslut om boendeform och insatser redan tagna. Mot bakgrund av att den boende nyss har flyttat in, kan behovet av att etablera en god relation och skapa trivsel anses som stort, särskilt med tanke på att det nya boendet ska utgöra brukarens hem återstoden av hans/hennes liv. Detta är omständigheter som skiljer samtalen från de behovsbedömningssamtal som undersökts i tidigare studier (Hellström Muhli 2003, Olaison & Cedersund 2008, Österholm & Samuelsson 2013), där det handlar om mer kortvariga kontakter mellan handläggare och vårdtagare. Detta kan förklara att vissa av de analyserade sekvenserna så starkt präglas av konversationalisering (Fairclough 1992:204f), samtidigt som underliggande maktasymmetrier kan iakttas. Inte minst framträder detta spänningsförhållande genom den professionella partens påståendeformuleringar om den boendes goda hälsa i samtal 1 (se utdrag 6 och 7), som har drag av både alliansskapande och kontroll. Dessa förantaganden om de bästa möjliga omständigheterna för den nyinflyttade brukaren, uppmanar till bekräftande svar, och konstituerar därmed en diskurs som framställer livet på äldreboendet som hemtrevligt och problemfritt.

Att förutsättningarna är helt annorlunda i multiprofessionella vårdsamtal, där klienten deltar framkommer även i ett annat avseende. I flera exempel behandlas frågekategorierna på checklistan som problematiska. Det framkommer t.ex. i utdrag 1, då omsorgsarbetaren frågar sjuksköterskan om de ska hoppa över frågekategorin "bakgrund". Denna interprofessionella överläggning kan tolkas som ett uttryck för behovet av att ta hänsyn till den boende. Här utnyttjas den multiprofessionella kontexten för att inhämta kollegans perspektiv som grund för problemlösning, vilket samtidigt innebär att klienten själv, som är föremål för överläggningen, blir omtalad i tredje person.

Orienteringen mot checklistans frågekategorier som problematiska framträder även i övergången till ny aktivitet. Det är övergångar från fritt, relationsorienterat samtal, där tur-design och topikutveckling anpassas till den boendes situationsförståelse, till informationsinhämtning och problemberättelse, som markeras som problematiska. Genom en rad drag, t.ex. pauser, avbrutna yttranden och försök till turinledningar fördröjs introduktionen av checklistans frågekategori. Värt att notera är att det är omsorgsarbetaren som tilldelas rollen att genomföra dessa övergångar. Omförhandlingar och rambyten som går åt andra hållet, dvs. från informationsinhämtning till konverserande med den boende, genomförs utan några drag av problemyttranden, dvs. "perturbations of delivery" (Linell & Bredmar 1996:251). Dessa omförhandlingar, som påträffas i sekvenser där enhetschefen eller sjuksköterskan är den drivande parten i samtalet, kan tolkas som en stark orientering mot mötets sociala syfte.

En av samtalets premisser som diskuterades i inledningen är den boendes demenssjukdom. Av analysen framgår att detta är en omständighet som påverkar samtalen, men på olika sätt. Enhetschefen och sjuksköterskan har utvecklat rutiner för att hantera problem med språkproduktion och språkförståelse, t.ex. genom responspraktiker som gör den boendes bidrag koherenta med samtalskontexten. Detta sätt att inte uppmärksamma språkliga tillkortakommanden är en vanlig strategi i vårdkontexter som involverar personer med demens (Lindholm 2008, 2010).

I framför allt samtal 2, i sekvenser där sjuksköterskan innehar ledarskapet, tillåts den boende att utöva inflytande över topikutvecklingen, vilket samtidigt innebär att samtalet glider iväg från frågekategorierna på checklistan. Det är kanske denna dynamik som måste finnas för att klientens närvaro ska kunna utnyttjas som en resurs. Det är när den boendes bidrag behandlas som legitima som de får betydelse för samtalets sociala syfte att lära känna varandra och skapa trivsel. Ur denna synpunkt är den boendes bidrag relevanta, oavsett om de ger svar på checklistans sökordsfrågor eller inte. I de sekvenser där omsorgsarbetaren har ansvar för samtalet med den boende sker inte denna omförhandling av situationsförståelsen. Den boende gör vad som förväntas av honom när han svarar på tilltal, trots att svaren inte är koherenta med samtalskontexten. Omsorgsarbetarens upprepade försök att framlocka den eftersökta informationen, kan tolkas som att han orienterar sig mot att få fram ett underlag för dokumentationen.

En slutsats av analysen av framför allt samtal 3 är att fråga/svarspraktiker, som är vanliga i vårdsamtal där bakgrundsinformation om klienten ska inhämtas (Boyd & Heritage 2006), eller där en blankett ska fyllas i (Bredmar 1999), är problematiska att använda, när klienten på grund av sitt kognitiva funktionshinder har en annan förståelse av den pågående verksamheten.

Ett sätt att förstå omsorgsarbetarens samtalspraktiker är att se dem i belysning av de förändringar som äldreboendet som arbetsplats genomgått de senaste åren. Det nya ansvar för samtal och dokumentation som läggs på omsorgsarbetaren illustrerar den ökade betydelse som ges åt kommunikationen på många arbetsplatser idag. Den ökade roll som skrifthanteringen fått i traditionellt praktiska yrken står i fokus i en rad etnografiska studier (t.ex. Belfiore m.fl. 2004, Karlsson 2009, Farrell 2009, Tusting 2010, Karlsson & Nikolaidou 2012). Ett resultat som återkommer i flera av dessa studier är standardiseringen av skriftbruket, t.ex. i form av checklistor, i takt med att verksamheter utsätts för kvalitetskontroll och konkurrens. De anställda upplever de nya formerna av skriftbruk som en verksamhet som ligger utanför och till och med försvårar det praktiska arbetet (se t.ex. Belfiore m.fl. 2004:63ff). Att samtalen i föreliggande studie skulle utmynna i ett skriftligt dokument, vars kvalitet kontrollerades av verksamhets- eller enhetschefen, är inte av underordnad betydelse för omsorgsarbetarens samtalspraktiker. Det framgår tydligt av analysen att omsorgsarbetarna är orienterade mot uppgiften att samvetsgrant inhämta information som underlag för den skriftliga genomförandeplanen. Orienteringen mot verksamheten som dokumentation framträder t.ex. genom att frågetopikerna ligger nära de skriftspråkliga formuleringarna på checklistan.

På fortbildningar och i verksamheten rekommenderas omsorgsarbetaren att använda checklistor och frågescheman som stöd för upprättandet av genomförandeplanen (se t.ex. Rönnerfält m.fl. 2010), både under samtalet med den boende och vid den skriftliga dokumentationen. Som Lindholm (2008:12) påpekar, att ge råd om hur man ska kommunicera med personer med demens är en svår eller omöjlig uppgift. Några slutsatser kan ändå dras av föreliggande studie, som kan vara användbara för vårdpersonalens utveckling av verksamheten.

Det gäller exempelvis avigsidorna med att använda checklistor och frågescheman. Snarare än att ”ställa de rätta frågorna” till den äldre, som handboks litteraturen gör gällande (Rönnerfält m.fl. 2010:50), handlar det om hur man uppmärksammar, bekräftar och anpassar sig till den äldre genom olika former av återkoppling, som även kan vara icke verbal, något som omsorgsarbetaren gör i det dagliga omsorgsarbetet med de boende (se t.ex. Lindholm 2008, 2010, Jansson & Plejert 2014).

Vad omsorgsarbetaren däremot inte är tränad i är att integrera omvårdnad med uppgiften att samla in information som underlag för den skriftliga dokumentationen. Analysen pekar mot att balansakten mellan kontroll av topikutvecklingen och fritt samtalande kan innebära en utmaning för en yrkesutövare med mindre erfarenhet av genren genomförandeplansmöte. Detta kan kopplas till den problematik som lyfts fram i Karlsson & Nikolaidous (2012) skriftbruksstudie, nämligen att den personligt förankrade vardagskunskapen får svårt att hitta sina former och komma till uttryck inom institutionens ramar. I samtal som involverar äldre med demens, där behovet av att visa empati och ge samtalsstöd är stort, blir problematiken särskilt påtaglig. Att omsorgsarbetaren får träna på rollen som samtalsledare genom stöttning från en mer erfaren kanske är ett sätt att närma sig problematiken. Dock visar analysen av samtal 2 att inte heller detta är problemfritt. Även om överenskommelsen i samtal 2 var att sjuksköterskan och omsorgsarbetaren skulle dela på ansvaret, visar analysen att det är sjuksköterskan som tar på sig ledarskapet.

För att möta förändringarna på arbetsplatsen krävs att man på utbildningar av olika slag problematiserar de dilemman som denna artikel lyfter fram. En överordnad fråga som skulle kunna diskuteras är t.ex. vilket syfte, eller vilka syften, samtalen fyller. Denna frågeställning skulle sedan kunna leda över till en kritisk analys av mer eller mindre funktionella sätt att använda checklistor och att genomföra samtalen.

Transkriptionskonventioner

Följande transkriptionskonventioner från Ochs m.fl. (1996:461–465) används.

:::	Förlängt ljud: ju längre ljud desto fler kolon.
-	Avbruten tur.
=	Sammanhängande talturer utan hörbart uppehåll.
[	Överlappande, samtidigt tal.
((nickar))	Transkriberarens kommentarer till eller beskrivning av något i samtalet.
(1.6)	Paus i tiondels sekunder.
(.)	Mikropaus, kortare än 2/10 sekund.
(x x x)	Svåruppfattat tal som ej återges.
° °	Låg röststyrka i förhållande till omgivande tal.
<u>nej</u>	Betoning eller emfas.
NEJ	Hög röststyrka i förhållande till omgivande tal.
.	Fallande intonation.
,	Jämn fortsättningsintonation.
?	Stigande intonation.
?	Stigande intonation, svagare än frågande intonation.
↑	Markerat stigande ordbetoning i efterföljande del av yttrandet.
ja(h)a	Tal producerat med skratt.
< >	Snabbare talhastighet i förhållande till omgivande tal.

.hh	Hörbar inandning.
hh.	Hörbar utandning.
(hh)	Skratt.

Litteratur

- Belfiore, Mary Ellen, Defoe, Tracy A., Folinsbee, Sue, Hunter, Judy & Jackson, Nancy, S., 2004. *Reading work. Literacies in the new workplace*. London: Lawrence Erlbaum.
- Boyd, Elizabeth & Heritage, John, 2006. Taking the history: questioning during comprehensive history taking. I: Heritage, John & Maynard, Douglas (red.), *Communication in medical care: interaction between primary care physicians and patients*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 151–180.
- Bredmar, Margareta, 1999. *Att göra det ovanliga normalt: Kommunikativ varsambet och medicinska uppgifter i barnmorskors samtal med gravida kvinnor*. (Linköping Studies in Arts and Science, 195). Linköping: Tema Kommunikation.
- Candlin, Sally, 2002. Taking risks: An indicator of expertise? I: *Research on Language and Social Interaction* 35(2). S. 173–193.
- Cedersund, Elisabet, 1992. *Från personligt problem till administrativt beslut: att ansöka om ekonomiskt bistånd*. (SIC, 33). Linköping: Tema Kommunikation.
- Coupland, Justine, Robinson, Jeffrey D. & Coupland, Nikolas, 1994. Frame negotiation in doctor-elderly patient consultations. I: *Discourse & Society* 5(1). S. 89–124.
- Cuban, Sondra, 2009. Skilled immigrant women carers in rural England and their downward mobility. I: *Migration letters* 6(2). S. 177–184.
- Defoe, Tracy, 2004. Literacies at work in a culture of documentation. I: Belfiore, Mary Ellen, Defoe, Tracy A., Folinsbee, Sue, Hunter, Judy & Jackson, Nancy, S. (red.), *Reading work. Literacies in the new workplace*. London: Lawrence Erlbaum. S. 151–190.
- Drew, Paul & Heritage, John, 1992. *Talk at work. Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, Norman, 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Farrell, Lesley, 2009. Texting the future: work, literacies and economies. I: Baynham, Mike & Prinsloo, Mastin (red.), *The future of literacy studies*. New York: Palgrave Macmillan. S. 101–198.
- Gee, James, Hull, Glynda & Lankshear Colin, 1996. *The New Work Order. Behind the Language of the New Capitalism*. Boulder: Westview Press.
- Goffman, Erving, 1974. *Frame analysis. An essay on the organization of experience*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Green-Vänttinen, Maria, 2001. *Lyssnaren i fokus. En samtalsanalytisk studie i uppbackningar*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Hakulinen, Auli, 1993. Inandningen som kulturellt interaktionsfenomen. I: Ivars, Ann-Marie & Saari, Mirja (red.), *Språk och social kontext*. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Serie B:15). Helsingfors: Institutionen för nordiska språk. Helsingfors universitet. S. 49–67.
- Hellström Muhli, Ulla, 2003. *Att överbrygga perspektiv: En studie av behovsbedömningsamtal inom äldreinriktat socialt arbete*. (Göteborg Studies in Educational Sciences, 205). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hellström Muhli, Ulla, 2010. Accounts of professional and institutional tension in the context of Swedish elderly care. I: *Journal of Aging Studies* 24. S. 47–56.
- Heritage, John & Greatbatch, David, 1991. On the institutional character of institutional talk: the case of news interviews. I: Boden, Deirdre & Zimmerman, Don H. (red.), *Talk and Social Structure. Studies in ethnomethodology and conversation analysis*. Cambridge: Polity Press. S. 93–137.

- Heritage, John & Sorjonen, Marja-Leena, 1994. Constituting and managing activities across sequences: and-prefacing as a feature of question-design. I: *Language in Society* 23. S. 1–29.
- Heritage, John & Clayman, Steven, 2010. *Talk in action: Interactions, identities and institutions*. New York: Wiley Blackwell.
- Hunter, Judy, 2004. Working life and literacies at the urban hotel. I: Belfiore, Mary Ellen, Defoe, Tracy A., Folinsbee, Sue, Hunter, Judy & Jackson, Nancy, S (red.), *Reading work. Literacies in the new workplace*. London: Lawrence Erlbaum. S. 101–150.
- Iedema, Rick & Scheeres, Hermine, 2003. From doing work to talking work: renegotiating knowing, doing and identity. I: *Applied Linguistics* 24(3). S. 316–337.
- Jackson, Nancy S., 2000. Writing-up people at work: Investigations of workplace literacy. I: *Literacy and Numeracy Studies* 10(1/2). S. 5–22.
- Jansson, Gunilla, 2011a. The multifaceted use of a written artefact in student supervision. I: *Education Research International*. Volume 2011 (2011), Article ID 195812.
- Jansson, Gunilla, 2011b. Skriftburna samtal på en vårdavdelning. I: Edlund, Ann-Catrine (red.), *Svenskans beskrivning* 31. Förhandlingar vid Trettioförsta sammankomsten för svenskans beskrivning, Umeå maj 2010. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Jansson, Gunilla. 2012. Att uppfatta komplexiteten i konfliktfyllda situationer. En etnografisk metodansats i samtalsstudier i äldreomsorgen. I: Karlsson, Anna-Malin, Landqvist, Mats & Rehnberg, Hanna Sofia (red.), *Med språket som arbetsredskap. Sju studier av kommunikation i vården*. Text- och samtalsstudier från Södertorns högskola 1. Stockholm: E-print. S. 105–118.
- Jansson, Gunilla & Plejert, Charlotta, 2014. Taking a shower. Managing a potentially imposing activity in dementia care. Under utgivning i *Journal of Interactional Research in Communication Disorders* 5(1). S. 27–62.
- Jensen, Lise Randrup & Stax, Hanne-Pernille, 2005. Logopaedisk competence: Interaktion i testtagning. I: *Danske Audiologopaedi* 4. S. 31–41.
- Jones, Aled, 2009. Creating history: documents and patient participation in nurse-patient interviews. I: *Sociology of Health & Illness* 31(6). S. 907–923.
- Karlsson, Anna-Malin, 2009. Positioned by reading and writing: Literacy practices, roles, and genres in common occupations. I: *Written Communication* 26 (1). S. 53–76.
- Karlsson, Anna-Malin & Nikolaidou, Zoe, 2012. Mellan det personliga, det professionella och det institutionella. Skriftpraktiker och yrkesidentiteter på ett äldreboende. I: Edlund, Ann-Catrine (red.), *Aspekter på vardagligt skriftbruk*. Umeå: Umeå universitet, Umeå.
- Laury, Ritva, Lindholm, Camilla & Lindström, Jan, 2013. Syntactically non-integrated conditional clauses in spoken Finnish and Swedish. I: Havu, Eva & Hyvärinen, Irma (red.), *Comparing and contrasting syntactic structures. From dependency to quasi-subordination*. Helsingfors: Société Néophilologique. S. 231–270.
- Lindholm, Camilla, 2008. Laughter, communication problems and dementia. I: *Communication & Medicine* 5(1). S. 3–14.
- Lindholm, Camilla, 2010. *När orden fattas oss. Om demens, språk och kommunikation*. Stockholm: Liber.
- Linell, Per, 1998. *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Linell, Per, 2009. *Rethinking language, mind, and world dialogically. Interactional and contextual theories of human sense-making*. Charlotte: Information Age Publishing.
- Linell, Per, 2011. *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Volym 1 och 2. Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet: LiuTryck.
- Linell, Per & Bredmar, Margareta, 1996. Reconstructing topical sensitivity: Aspects of face-work in talks between midwives and expectant mothers. I: *Research on Language and Social Interaction* 29. S. 347–379.
- Linell, Per, Hofvendahl, Johan & Lindholm, Camilla, 2003. Multi-unit questions in institutional interactions: Sequential organisations and communicative functions. I: *Text* 23. S. 539–571.

- Lundgren, Charlotte, 2009. *Samarbete genom samtal: en samtalsanalytisk studie av multiprofessionella teamkonferenser inom smärtrehabilitering*. Linköping: Linköpings universitet.
- Marková, Ivana, 2003. *Dialogicality and social representations. The dynamics of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ochs, Elinor, Schegloff, Emanuel A. & Thompson, Sandra A. (red.), 1996. *Interaction and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olaison, Anna & Cedersund, Elisabet, 2008. Home care as a family matter? Discursive positioning, storylines and decision-making in assessment talk. I: *Communication & Medicine* 5(2). S. 145–158.
- Plejert, Charlotta, Samuelsson, Christina & Anward, Jan, 2010. Att få sista ordet. Om avslutande av sekvenser i samtal med personer med kommunikativa funktionshinder. I: *Språk och Interaktion* 2. (Nordica Helsingiensia 19). S. 249–263.
- Pomerantz, Anita, 1988. Offering a candidate answer: an information seeking strategy. I: *Communication Monographs* 55(4). S. 360–373.
- Rampton, Ben, 2007. Neo-Hymesian linguistic ethnography in the United Kingdom. I: *Journal of Sociolinguistics* 11(5). S. 584–607.
- Rönnerfält, Marie Birge, Norman, Eva & Wennberg, Kerstin, 2010. *Kontaktmannaskap i äldreomsorgen*. Stockholm: Gothia Förlag.
- Sacks, Harvey & Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail, 1974. A simplest systematic for the organization of turn-taking for conversation. I: *Language* 50(4). S. 896–735.
- Sarangi, Srikant, 2000. Activity types, discourse types and interactional hybridity: the case of genetic counselling. I: Sarangi, Srikant & Coulthard, Malcolm (red.), *Discourse and social life*. Harlow: Longman. S. 1–27.
- Schegloff, Emanuel A., 1996. Some practices for referring to persons in talk-in-interaction: A partial sketch of a systematics. I: Fox, Barbara (red.), *Studies in anaphora*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. S. 437–485.
- Schegloff, Emanuel A., 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SoL=*Socialtjänstlagen*. SFS 2001:453 med ändringar t.o.m. SFS 2010:1972. Socialdepartementet.
- SOSFS=*Socialstyrelsens författningssamling*. SOSFS 2006:5. Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM, och LSS.
- Stivers, Tanya & Heritage, John, 2001. Breaking the sequential mold: Answering 'more than the question' during comprehensive history taking. I: *Text* 21(1). S. 151–185.
- ten Have, Paul, 1989. The consultation as a genre. I: Torode, Brian (red.), *Text and talk as social practice. Discourse difference and division in speech and writing*. Dordrecht: Foris. S. 115–135.
- Tusting, Karin, 2010. Eruptions of interruptions: Managing tensions between writing and other tasks in a textualized childcare workplace. I: Barton, David & Papen, Uta (red.), *The anthropology of writing. Understanding textually mediated worlds*. London & New York: Continuum Publishing Corporation. S. 67–89.
- Österholm, Johannes H., & Samuelsson, Christina, 2013. Orally positioning persons with dementia in assessment meetings. I: *Ageing & Society*, available on CJO2013. doi.org/10.1017/S0144686X13000755.

Idéudviklingens trepartstruktur og den katalytiske funktion af kritik

BRIAN DUE

1 Introduktion

Innovation er nødvendigt for fortsat velfærd (Fagerberg, Mowery, & Nelson, 2006), og idéer er råstoffet i innovationsprocessen. Derfor er et fokus på hvordan nye idéer udvikles vigtigt. For uden en idé, ingen innovation idet *innovation* defineres som frembringelsen og implementeringen af noget nyt af værdi, *kreativitet* som den skabende proces bag innovationen, *idéen* som substansen i innovationen og *forslaget* som det interaktionelle format, hvormed idéer fremsættes (Due, 2012b). Man kan altså have kreative processer og foreslå gode idéer uden at man af den grund har innovation, men omvendt kan man ikke have innovation, uden at have kreative processer og udvikling. Under alle omstændigheder er udvikling af idéer derfor et centralt anliggende i alle typer organisationer.

Idéer skabes mange steder: i dagligdagen på kontoret, på gangen, til frokost eller på egentlige idéudviklingsmøder hvor medarbejdere interagerer (Darsø, 2001; Due, 2012a, 2012b; Lysklett, 2007; Marková, Linell, Grossen, & Orvig, 2007). For at skabe forståelse for og indsigt i hvordan idéer udvikles, må man derfor observere hvad der faktisk sker, når idéer udvikles af medarbejdere i specifikke ansigt-til-ansigt-situationer. Artiklen bygger samlet set på tolv video-filmene møder fra fire forskellige organisationer som datagrundlag for at kunne sige noget om hvordan idéer skabes. Artiklen har i den forbindelse særligt fokus på de situationer, hvor modstand eller kritik (disaffiliering) forekommer i forbindelse med idéfremsættelse.

Udvikling af nye idéer foregår selvfølgelig også hos enkelte medarbejdere i ensomhed, men i mindre og mindre grad på grund af fremvæksten af den post-bureaukratisk og team-organiserede virksomhedsstruktur (Heckscher, 1994; Paulus, 2008). Idéudviklingsprocesser i organisationer er derfor ofte sociale begivenheder hvor medarbejdere på forskellige måder interagerer og samarbejder om at skabe nye idéer (Paulus & Nijstad, 2003). For så vidt idéudvikling finder sted under ansigt-til-ansigt-møder, har deltageres kropslige og visuelle tilstedeværelse i et fysisk og materielt miljø betydning for hvordan interaktionen formes, og derfor for hvordan idéer udvikles (Streeck, Goodwin, & LeBaron, 2011). Betydningen af disse forskellige modaliteter (tegnsystemer, fx tale, krop, brug af genstande) er central i interaktion, men påfaldende underbelyst i den videnskabelige litteratur om kreativitet og idéudvikling. Der er således behov for at få afdækket hvordan idéer skabes i kraft af deltageres fælles konstruktionsproces og betydningsdannelse via brug af både talen og hele den kropslige, visuelle, fysiske og materielle tilstedeværelse i et specifikt rum på et specifikt tidspunkt når idéer 1) fremsættes, 2) kritiseres og 3) kritikhåndteres.

Artiklen vil derfor vise følgende: hvordan idéer er sociale konstruktioner der udvikles på detaljeniveau gennem multimodale interaktioner, og hvordan kritik af idéer udføres og behandles på en måde, hvor potentielt ansigtstruende handlinger minimeres og idéudviklingen kan fortsætte. Det vises hvordan der eksisterer en trepartstruktur og hvordan kritik kan være en konstruktiv katalysator. Artiklens første eksempel viser i korthed hvordan trepartstrukturen eksisterer og artiklens andet eksempel viser, hvor kompliceret de tre positioner også er, og hvor meget ekstra kommunikativt arbejde deltagerne bruger via fx præ- og post-indsatte sekvenser på at skabe positionerne. Artiklens gennemgående argument er af interaktionel og strukturel karakter: nemlig at vise hvordan idéudvikling ikke er en uforståelig eller mystisk kompleksitet (Stacey, 1996), men derimod, ligesom al anden interaktion, baseret på et normativt maskineri der kan afdækkes (Garfinkel & Sacks, 1970) – og dermed også potentielt gøres til genstand for læring og udvikling (Due & Lange, 2015).

I det følgende præsenteres først artiklens teoretiske afsæt. Derefter defineres artiklens hovedbegreb *idé* i sammenhæng med artiklens fokus på disaffilering og datagrundlaget præsenteres. Derefter følger artiklens analyser, der bygger på to single case analyser fra et møde i henholdsvis en dansk og en sydafrikansk organisation. Endelig afsluttes artiklen med en længere diskussion af, hvordan idéudviklingens trepartstruktur er konstitueret.

2 En multimodal interaktionsanalytisk tilgang

Idéudviklingsmøder består af medarbejdere der taler, bruger deres kroppe og ofte også artefakter som computer, papir, post-its, skriveredskaber, osv. Medarbejderes interaktion er på den måde indlejret i en semiotisk økologi af forskellige tegn, der tilskrives mening alt efter hvordan deltagerne orienterer sig imod disse. Derfor er en CA-baseret multimodal interaktionsanalyse brugbar som teoretisk redskab til at forstå disse situationer (Due, 2014b). Som blandt andet Goodwin også viser, udfoldes kommunikationshandlingerne gennem flere modaliteter som tale, gestik og materiel struktur i det nære miljø (Goodwin, 2003:10). Dette udgør samlet set en interesse i multimodalitet forstået som deltagerens brug af forskellige semiotiske ressourcer til at udføre sociale handlinger (Deppermann, Schmitt & Mondada, 2010; C. Goodwin, 2007; LeBaron & Jones, 2002; Mondada, 2009; Sidnell, 2005; Stivers & Sidnell, 2005; Streeck, 1996, 2009; Streeck, Goodwin & LeBaron, 2011). Tale, brug af krop og brug af ting er indlejret i en sekventiel struktur, hvor handlinger er meningsfulde i den kontekst hvori de optræder, og ligeledes projicerer relevante nye handlinger (Heritage, 1984; Kendon, 2005). Handlende aktører kan i den sammenhæng både være humane, altså mennesker, og nonhumane som fx computere, papirer og borde og stole, der kan have reelt agentskab i situationen, fordi de kan påvirke og afgøre handlinger og fortolkninger i et netværk af betydning i situationen (Latour, 1979, 2005). Se også Nevile, Haddington, Heinemann, & Rauniomaa, 2014. I et multimodalt perspektiv optræder handlinger både sekventielt men også simultant, da deltagere typisk kommunikerer via flere tegnsystemer på samme tid.

I forhold til et fokus på idéudviklingsprocessen betyder det, at analyserne vil fokusere på den lokalt situerede og sekventielt organiserede autentiske interaktion mellem deltagere der er sat sammen med det institutionelt definerede formål at udføre idéudvikling.

Meget forskning i kreativitet og idéudvikling foregår indenfor management og psykologi, hvor man typisk anlægger et funktionalistisk eller symbolsk perspektiv ud fra eksperimentelle

eller stærkt deduktive metoder (se diskussion i Due, 2012b), og typisk også formuleret i normative vendinger der beskriver hvordan deltagere skal være åbne og ”tænke ud af boksen”, uden nærmere at forklare hvad det betyder (fx Vance & Deacon, 1995).

I modsætning til denne type forskning anlægges i denne artikel et fokus på multimodale handlinger. Det perspektiv er en videreudbygning af lingvistisk og konversationsanalytisk forskning i idéudvikling eller innovation på mikroniveau, som fundet hos fx Asmuss & Oshima, 2012; Asmuss, 2012; Engeström, 1995, 1999; Housley, 2003; Marková et al., 2007; Nielsen, 2012. Forskningsresultater herfra peger på, hvordan idéudvikling ikke er en sort mystisk boks, men naturligt indlejret i samtalsystemet og derfor beskriveligt i detaljer. Der er i tidligere forskning om idéudvikling og kreativitet blevet peget på, hvordan post-its bliver benyttet (Nielsen, 2012), hvordan forestillings-handlinger benyttes (Murphy, 2005; Luck, 2014), hvordan forslag fremsættes (Firth, 1990; Stevanovic, 2015), hvordan idéer skabes gennem historier (Due, 2012a), hvordan fælles normer og orden skabes (Nielsen, 2014) samt hvordan ledelse og magt kommer til udtryk (Asmuss & Oshima, 2012) og viden bruges (Stevanovic, 2015).

Der er altså i de senere år sket en udvikling på det område, så der i dag er langt mere dyb forståelse for de interaktionelle praksisser i forbindelse med idéudviklingsprocesser. Det kommer også til udtryk i forhold til analyser og diskussioner af kritik og modstand under idéudvikling, særligt inden for det felt der har beskæftiget sig med design og arkitektur (se fx Luck, 2003; Luck & McDonnell, 2006; Lloyd & McDonnell, 2009). Buur & Larsen (2010) argumenterer fx for hvorfor kritik og modsætninger kan være vigtige i idéudvikling. Matthews (2009) taler om forholdet mellem ’interaction order’ og ’institutional organization’, hvilket er et fint bevis for, at deltagere orienterer sig mere mod de interaktionelle ”regler” end mod idéudviklingens formelle eller metodiske ”regler”. Matthews & Heinemann (2012) beskriver hvordan deltagere forhandler om de foreslåede idéer, og at de således ikke ”bare” fremsættes og behandles i en lineær logik som ellers tidligere antaget i kreativitetsmodeller. Landgrebe & Heinemann (2014) har vist, hvordan viden, asymmetri i viden og orientering mod fælles viden fylder meget under idéudvikling og Heinemann, Landgrebe & Matthews (2012) har vist hvordan deltagere under idéudvikling arbejder på at undgå uenigheder og sikre fremdrift i idéudviklingen.

Nærværende artikel bygger i vid udstrækning videre på den interaktionelt baserede forskning omkring idéudvikling og/eller kreative processer, der både er blevet undersøgt i organisationer og specifik i design og arkitektur-kontekster. Men artiklen tilbyder også ny viden ved at fremanalysere trepartstrukturen og kritikkens katalytiske funktion.

3 Idé og idéudvikling som forslag om noget fremtidigt

I kreativitetsforskningen skal idéer være ”new, surprising and valuable” (Amabile, 1996) for at kunne defineres som en idé. Men det er langt fra altid klart i situationen, hvad der på sigt eller ”objektivt” kan vise sig at være egentlig nyt og værdifuldt (Csikszentmihalyi, 1997). Hvad der er en idé på et idéudviklingsmøde eller en workshop, er ikke nødvendigvis en idé i direktionens øjne, når de får præsenteret idéen bagefter. Det betyder typisk, at idéen ikke kan blive til innovation og som sådan heller ikke er værdifuld. Men det var stadigvæk en idé for deltagerne i situationen. En central etnometodologisk forståelse af idéer er derfor at lægge definitionen over til deltagerne selv i situationen og deres responsformater og orienteringer.

Idéer, der udvikles i grupper eller teams, indgår i en intersubjektiv arkitektur, hvor idéerne er kommunikativt designet til at blive hørt og modtaget af andre. Idéer forandrer sig igennem social interaktion (Marková m.fl., 2007), og er ofte fremsat som et bidrag til at løse en eller anden given problemstilling. Idéer har således også et fremtidsperspektiv i sig; de omhandler noget, der skal ske på et tidspunkt (Kuhn & Jackson, 2008). Idéer er ofte værdiladede beskrivelser, der polariseres som enten gode eller dårlige forslag af deltagerne (Clayman & Reisner, 1998), og de behandles som ”mere interessante”, desto mere overraskende de er (Paulus & Nijstad, 2003). Idéudvikling kan derfor forstås som *den interaktionelle skabelse af et forslag om, hvad nyt man kan gøre i fremtiden for (forhåbentligt) at skabe værdi* (jf. Due, 2014a).

Det er dermed vigtigt at betone, at hvis deltagere behandler handlinger og ytringer om ting, man vil lave i fremtiden, som nye, overraskende og værdifulde *forslag*, så er der tale om idéer *for dem*. Ud fra et kognitivt perspektiv kan idéer forstås som sammenhængende tænkning og meningsfulde tankeprodukter, der skiller sig ud fra det øvrige flow af tankevirksomhed (Bergson, 1998; Fauconnier, 2001). Men når idéer udtrykkes verbalt, optræder de ofte i metaforer, analogier, repræsentationer og forestillinger og behandles ofte som objekter, der kan ”tages”, ”viderebringes”, ”udvikles”, ”behandles”, ”ejes”, ”sælges” osv. (Lakoff & Johnson, 1980; Nonaka & Takeuchi, 1995) – det vil senere i artiklen blive beskrevet som en ejerskabs-epistemologi. Idéer kan fremsættes gennem forskellige handlingstyper fx påstande, konstateringer, ordre men det mest almindelige er spørgsmål og forslag (Due, 2012). Det er i den intersubjektive arkitektur, idéer behandles *som* idéer, typisk ved at en respons forholder sig til indholdet i idéen enten ved vurdering, videreudvikling eller kritik. Som hovedregel er idéer genkendelige som forslag der kommer til udtryk over flere TCU’er, og jeg vil derfor også i høj grad trække på den litteratur, der har beskæftiget sig med *proposal-sequences* (Davidson, 1984; Houtkoop-Steenstra, 1987; Firth, 1990; Asmuss & Oshima, 2012; Stevanovic, 2012). I artiklen vises det hvordan en idé som et forslag kommer til udtryk igennem flere handlinger og TCU’er, og dermed tilsammen konstituerer en idéfremsættelsessekvens som en første-position, en kritiksekvens som en anden-position og en håndterings-sekvens som en tredje-position.

4 Dispræfererede handlinger og trepartstrukturen

Nærværende artikel vil vise, hvordan deltagere skaber en idé *på trods af* en disaffilierende præference-organisering. Kreative procesmodeller (se fx Osborn, 1953; Tuckman, 1965; De Bono, 1985; Woodman, Sawyer, & Griffin, 1993; Amabile, 1998) fremfører ellers, at en idéudviklingsproces ikke må indeholde kritiske elementer i den første fase, da det vil afslutte samtalen og dermed udviklingen af idéerne. Det indsamlede og analyserede videomateriale fra de fire organisationers 12 møder gør det omvendt relevant at fremføre følgende argumenter, der skal udfoldes gennem artiklen:

1. Kritik optræder i midten af en trepartstruktur mellem først idéfremsættelse og bag-efter kritikhåndtering.
2. Denne trepartstruktur udrettes via forskellige formater og bygger på en præference-organisering hvor hver handling producerer en slot for respons.

3. Men fordi responsen ikke er prædefineret til at være præfereret, benytter deltagerne sig af (hovedsageligt) kropsligt udrettede ansigtsbevarende metoder for at undgå ansigtstab.
4. Dermed produceres og reproduceres institutionelle normer for hvordan skabelsen af idéer kan foregå på trods af kritikken som disaffilierende handling.

Når kritik rettes mod en idé, kan det ses som udtryk for uenighed. Og ifølge Sacks (1987) er uenighed i samtaler generelt en dispræfereret aktivitet (*dispreferred activity*) deltagerne søger at minimere via forskellige turdesign (jf. også Clayman, 2002; Stivers, 2008; Emmertsen & Heinemann, 2010; Kevoe-Feldman & Robinson, 2012). Det kan fx være forskellige former for sekventielle præ'er der nedgraderer uoverensstemmelsen (Schegloff, 2007:28ff). Pomerantz pointerer på lignende vis, at en typisk sekvens har et design, hvor uenigheden kommer til udtryk, først gennem overensstemmelse for derefter umiddelbart at blive fulgt op af uoverensstemmelsen (Pomerantz, 1984). Goodwin & Goodwin (2000) viser også hvordan dispræfererede handlinger bliver minimeret gennem turdesign, der blandt andet inkluderer forsinkelser og tøvelyde før produktion af uoverensstemmelsen, og præ'er der opbløder og afværger (*mitigate*) at den helt store uoverensstemmelse eller uenighed kommer til udtryk.

Der findes mange varianter af uenighed, og uenighed som sådan er ikke nødvendigvis et interaktionelt problem, som allerede Kotthof (1993) også viste. Når jeg her i artiklen taler om kritik skal det forstås som forskellige varianter af uenighed, der har en lang række forskellige sociale funktioner, men som overordnet handler om, at en respons stiller spørgsmålstejn ved eller er i opposition til det foregående. Angouri og Locher (2012:1551) redegør i oversigtsartiklen "Theorising disagreement" for fire kriterier ved uenighed:

- a) at udtrykke modsatte holdninger (opposing views) er et hverdagsfænomen,
- b) nogle aktivitetstyper indeholder naturligt mere uenighed end andre (fx "decision making and problem solving talk"),
- c) uenighed kan ikke a priori ses som en negativ handling, konteksten er afgørende,
- d) måden uenighed kommer til udtryk på påvirker relationer og identitet.

Uenighed er et bredt begreb, der dækker over forskellige fænomener. Kritik anses her som værende en form for særlig tydelig uenighed, der ofte registreres interaktionelt som en dispræfereret og ofte disaffilierende handling, der tit bliver håndteret ved hjælp af afværgende sproglige og kropslige diskursmarkører, hvis funktion er at sikre opretholdelse af alles ansigt (Goffman, 1955; Brown & Levinson, 1987). På den anden side er kritik også en naturlig og forventelig aktivitet i visse former for situationer. Artiklen vil nærmere fremanalysere hvordan kritik som part i en trepartstruktur sker under idéudviklingsmøder.

Fremanalyseringen af en trepartstruktur relaterer sig også til Schegloffs beskrivelser af hvordan og hvornår interaktionelle reparationer forekommer. Schegloff skelner mellem positioner og ture. Turtagningssystemet (Schegloff & Sacks, 1973; Sacks, Schegloff, & Jefferson, 1974; Schegloff, Jefferson, & Sacks, 1977) består af taleres produktion af TCU'er på forskellige sekventielle tidspunkter; typisk som første, anden eller tredje ture. Men den lokale sekvens kan også siges at bestå af forskellige positioner. Denne forskel gør Schegloff mest klart rede for i artiklen *Repair after Next Turn* (1992). Den gængse forståelse af reparationer er, at anden-initieret reparation producerer en slot for reparation i tredje-turen (jf. Schegloff et al., 1977; Schegloff, 1997). Men Schegloff gør opmærksom på at anden-initieret reparationer ikke altid er en direkte

respons på "the trouble-source turn" ved taleskift, men kan forekomme senere (Schegloff, 2000), og at reparationen derfor ikke nødvendigvis følger i tredje-turen, dvs. som den efterfølgende tur, men derimod også kan forekomme i en senere tredje-position (*third position*) (Schegloff, 1992). Flere sammenhængende ture og kropslige handlinger kan dermed tilsammen udgøre en position fordi både idéfremsættelse, kritik og håndtering kan udrettes over flere forskellige ture. I artiklen sættes begrebet *position* synonymt med begrebet *part*, hvorfor beskrivelsen af trepartstrukturen for så vidt er en beskrivelse af en trepositionersstruktur.

Udviklingen og identifikationen af trepartstrukturen er også inspireret af litteratur om *concession* (se fx Kotthoff, 1993; Antaki & Wetherell, 2000; Couper-Kuhlen & Kortmann, 2000; Lindström & Londen, 2013). Særligt i forhold til udviklingen af trepartstrukturen er Antaki og Wetherells artikel interessant, da de her eksemplarisk viser hvordan en trepartstruktur etableres når nogen ønsker at yde modstand eller argumentere imod noget, og hvordan dette interaktionelt opnås ved at fremstille sin holdning (proposition), give en indrømmelse (concession) og genfremsætte i en ny men substantielt set stadig samme variant (reassertion). Lindström og Londens artikel viser også samme type logik, hvor en deltager fremsætter et synspunkt eller vurdering (assertion), dernæst frafalder (backs down) for så igen at genfremsætte det originale synspunkt (recycles). Disse diskursive mønstre ser imidlertid ud til primært at være udført af en enkelte taler. Trepartstrukturen der fremanalyses her har omvendt fokus på, hvordan logikken ikke er af retorisk eller argumentativ karakter, men derimod er interaktionelt udført af flere deltagere.

I den foregående diskussion er begreberne forslag (proposal), uenighed (disagreement/disaffiliation) og reparation (repair) blevet introduceret som centrale interaktionsanalytiske begreber med væsentlig forskningshistorie. Disse tre sociale handlinger kobles i artiklen til en bredere forståelse af tre positioner der kan komme til udtryk igennem længere sekvenser, hvilket giver følgende skema:

Position	Sekvens	Typisk social handling
1. position	Idéfremsættelsessekvens	Forslag
2. position	Kritiksekvens	Uoverensstemmelse og disaffilering
3. position	Kritikhåndteringssekvens	Reparation

Denne tredeling kan, og vil ofte, som det bliver vist i analyserne, blive udvidet med forskellige former for præ'er og expansions (Schegloff, 2007).

5 Den empiriske setting og analyser

Trepartstrukturen er blevet fremanalysert gennem gentagende datarun i det bagvedliggende datakorpus bestående af 12 møder fra fire forskellige organisationer. Strukturen har vist sig at være et robust fænomen der sjældent falder som præcist en første, anden og tredje taletur, men derimod udfoldes over flere ture som tre distinkte positioner der skaber fremdrift i interaktionen. Fænomenet er fundet i mange forskellige sproglige varianter men tilstede flere gange under hvert mødet. Som formaliseret og hypotetisk gengivet format ser strukturen sådan ud:

Idéfremstilling (forslag):	Jeg har en idé: lad os skifte farven fra rød til gul i den kampagne.
Idékritik (uenighed):	Det synes jeg er en dårlig idé, fordi det symboliserer noget andet.
Kritikhåndtering (reparation):	Ja, ok, det er rigtigt, så bør vi nok i stedet skifte fra rød til grøn.

Dette er som sagt et simpelt og også urealistisk eksempel, men det illustrer trepartstrukturen. Jeg vil på baggrund af to eksempler vise, hvordan deltagere bruger langt mere kommunikativt arbejde på at producere disse forskellige positioner og bruger dem til at skabe fremdrift i idéudviklingen.

Fænomenet konstitueres som sagt sjældent som tre hurtige og korte ture efter hinanden, men udfolder sig over længere tid. Derfor er der også brug for et længere eksempel. Ethvert eksempel er unikt og med nogle særlige kontekstuelle betingelser (Garfinkel, 1967), og valg af andre eksempler ville derfor have frembragt andre nuancer. Imidlertid er de valgte eksempler karakteristiske for materialet i den forstand, at det er medarbejdere der taler om idéer i et ret uformelt miljø uden tydelig ledelse.

5.1 Eksempel A: Et møde i en Sydafrikansk startup

Eksempel A er fra feltarbejde i Sydafrika, Cape Town. Den består pt. af fire personer, der er ved at starte virksomheden. Virksomheden er en fælles platform for tre udøvende kunstnere og en administrator. De fire personer er født mellem 1994 og 1983 og består af en sydafrikansk videofotograf der producerer forskellige former for kunstfilm, musikvideoer, osv., en norsk musiker og forfatter, en dansk journalist der producerer artikler og podcast's til internationale og danske medier og en tysk forretningsmand og organisator. Til mødet er to af de fire medlemmer fysisk til stede i en lejlighed i Cape Town i Sydafrika. Et tredje medlem er med over Skype uden billede, da netforbindelsen er for langsom til billedtransmission. Transskriptioner er bibeholdt i originalt sprog, hvorfor eksemplet fra Sydafrika ikke er oversat til dansk. Transskriptionerne består både af det verbale i form af tekst og det visuelle i form af screendumps og i nogle tilfælde optegnede billeder.

Dette første eksempel vil ikke blive analyseret i dybden, men tjener blot til så vidt muligt at give et overblik over trepartstrukturens eksistens. Transskriptionen er markeret på to måder: Klammer til højre der indrammer den samlede position som henholdsvis idéfremstilling, idékritik og kritikhåndtering og samtidig ringe om de handlinger der mest tydeligt indfanger essensen af fremsættelse, kritik og håndtering.

6. Hans: EHMM↓ (.) but'ya kno:w what we could do: <is that eh> (.)

7. provide a bit of a different overview if we do slid' (0.3)

8. only on tops (.) you know↑ (0.8)

9. John: yeah (0.4)

10. Hans: mmm

11. (1.8)

12. and then more likes' (.) <three square formats>

13. (1.1)

14. John: okay↑

15. Hans: and then like maybe (0.4) ehm like we can still that with'eh↓

16. (1.5)

17. John: do you think people ge:t that↑ (0.4)

18. that's babuskas in'it↑

19. (5.1)

20. John: «i don't know»

21. Hans: it's a bit pixie

22. John: yeah

23. Hans: EHMM

24. (2.0)

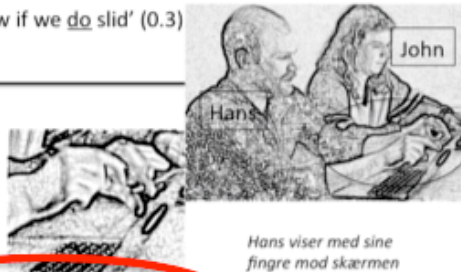
25. John: just trying to eh' [eh:]

26. Hans: [I'VE] MEAN HEY↓ so listen

27. what about' but the:n (0.5) if it's only the half

28. and if people click on it (1.1)

29. like (0.4) i've mean the babushka like ends up here

Idéfremsettelse

Idékritik

Kritikhåndtering

Hans fremsætter en idé om at indføre en slide-funktion på forsiden af deres hjemmeside. Mens han sprogligt fremsætter idéen fra linje 6 (what we could do:) viser han også med hænderne foran skærmen, hvordan han forestiller sig at elementerne (illustrerede babusjka-dukker) kan slide på siden. I linje 12 fremsættes idéen om tre firkanter på siden (three squareformats), hvilket nøje illustreres og foreslås ved at Hans bevæger hænderne og fingrene som om han tegner tre små firkanter foran skærmen. Idéen er på den måde foreslået ved hjælp af sproget men i en fint koordineret sammenhæng med kropslige handlinger og brug af den materielle struktur.

Man kan endda nok pointere, at den primære idéfremsættelse sker kropsligt og materielt i kraft af hændernes visning og pegning foran skærmen.

Efter Hans har fremsat idéen svarer John præfereret men med en kritisk respons der viser uenighed gennem et spørgende design. Responsen kommer altså som en anden position, og er designet kritisk som et spørgsmålstegn ved forståeligheden i den fremsatte idé: ”do you think people get that” (l. 17). Kritikken producerer en lang pause på 5.1 sekunder, hvorefter John selv nedgraderer det potentielt kritiske og dermed ansigtstruende i sin ytring ved at sige: ”just trying to eh” (l. 25). Hans behandler derpå Johns ytring som en uenighed og kritisk stillingstagen ved at reformulere idéen. Her er det altså idéfremsætteren der også håndterer kritikken – hvilket der også i det samlede datakorpus er en systematisk præference for. Det vil senere blive diskuteret i forhold til begrebet ejerskabsepistemologi.

Den korte analyse har altså vist, at trepartstrukturen eksisterer som tre forskellige positioner og sekvenser: 1) fremsættelse som et forslag om noget fremtidigt der kan ske, 2) kritik designet som en spørgende uenighed og 3) kritikhåndtering som en reformulering og videreudvikling. Det ses altså også, at kritikken fungerer som en katalysator for fremsættelsen af den næste idé. I kraft af den lange pause og den reparation der foregår i linje 19-26, viser det sig at kritikken er en dispræfereret handling der kræver ekstra kommunikativt arbejde at behandle, men det viser sig også, at det ikke interaktionelt er et problem men snarere en ressource for idéudviklingen.

I det følgende eksempel vil jeg mere dybdegående udfolde, hvordan trepartstrukturen er konstitueret ved at fokusere på, hvordan en række forskellige handlinger er med til at konstituerer de tre sekvenser som tre positioner og hvordan de aldrig står helt rent men ofte er tilføjet indskudte sekvenser som fx prætematiske ytringer, prækritik og prækritikhåndtering – jævnfør Schegloffs beskrivelser af *insert expansions* (Schegloff, 2007 kap. 6).

5.2 Eksempel B: Et møde i en dansk NGO

I eksempel B er der seks medarbejdere, der har fået til opgave at drømme om hvordan organisationen ser ud i fremtiden. Organisationen er en stor dansk NGO, hvor der er medlemmer og frivillige der arbejder gratis. Den fremsatte idé er, at man nu også skal kunne bede frivillige om at donere penge til organisationen. Dette kommer til udtryk som et synspunkt eller en holdnings-tilkendegivelse, men bliver af Signe behandlet som et forslag der er til forhandling og udvikling.

(03) (Jeg synes ...)

(1. møde, Organisation C (1.a, 09.20))

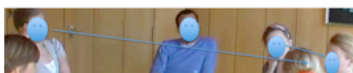
Alle deltagerne griner ved Saras ytring.

01 Mik: de frivillige er os
medlemmer jo
02 Lise: det er rigtigt
03 Gitte: nåja he he
04 Signe: EH HI HI HI HI HI
[HIhihihi
05 Sara: [SÅ synes jeg
i]hvertfald de
06 frivillige! de skal os gi
nogle fler penge EH HIHI
07 Signe: HIHIHI

Sara markerer med hånden, og ingen griner mere.

08 Sara: [NEJ jeg syns' i
↑forhold til det der med (.)
09 at vi os har adgang til de
frivillige (.)
10 det har vi jo ikk↑ (.) nu
11 Lise: [ja]
12 Sara: de [e:r'] de e:jet af
afdelingen
13 Mik: ja
14 (0.8)

Alle kigger på Sara der taler.

15 Sara: så synes jeg at de:t↓
ville være de↑jligt
16 hvis man os godt ku
for↑estille sig måske
17 at vi ku få lov: (.) at spørge
de frivillige

Gitte kigger flygtigt på Signe.

18 om de egentlig os ku tænke sig
at gi (.)
19 nogle↑ penge indimellem↓

Alle kigger ned i bordet.

20 (1.9)

I linje 16-19 fremsættes idéen som et forslag om at de frivillige skal give nogle penge. Forarbejdet er dog startet tidligere. I linje 5 og 6 fremsættes idéen første gang som en præ (fx pre-announcement (Schegloff, 2007:41)), designet som en ytring der inviterer til latter: "SÅ synes jeg i]hvertfald de frivillige↓ de skal os gi nogle fler penge EH HIHI" (l. 5-6). Sara akkompagnerer sin ytring med hørbar og synlig latter og deltagerne responderer bekræftende med latter, og behandler således ytringen som en grinagtighed (jf. Jefferson, 1979; Markaki, Merlino, Mondada, & Oloff, 2010). På grund af det grinagtige design kan forslaget på dette tidspunkt ses som en præ-tematisk ytring (Maynard & Zimmerman, 1984), der afsøger og bereder muligheden for den efterfølgende idéfremsættelse. Efter Sara har fået de andres

affilierende orientering (l. 7) foretager hun imidlertid et fodskifte fra den humoristiske framing til en mere seriøs framing. Hun hæver sin stemme for at afbryde grinnet ved at sige: ”NEJ jeg syns” (l. 8) (jf. Schegloff, 2001). Ytringen er ved den høje volumen designet som en måde at tage taleturen igen, og Saras ansigtsudtryk forandrer sig tilsvarende; grinnet forsvinder og det samme sker med de andre deltagere, der responderer med en kropslig spejling af Saras handling. Den prætematiske afsøgning har dermed tilbagekanaliseret turen til Sara, der fremsætter idéen i linje 17-19. Idéen handler om at spørge de frivillige om de vil donere penge. Idéen bliver foreslået af Sara som en holdningsbaseret reformulering af det tidligere fremsatte humoristiske forslag, nu blot uden den humoristiske markering. Idéen foreslås samtidig med nedgraderingsmarkører med lav epistemisk status.

15 så synes jeg at de:t↓ ville være de↑jligt
 16 hvis man os godt ku for↑estille sig måske
 17 at vi ku få lov: (.) at spørge de frivillige
 18 om de egentlig os ku tænke sig at gi (.)
 19 nogle↑ penge indimellem↓

Nedgraderingerne (Pomerantz, 1980) ses særligt i linje 16 hvor Sara skaber et muligt scenarie ved udtrykkene ”hvis”, ”for↑estille sig” og ”måske”, der alle er epistemisk svage begreber der framer og projicerer idéen som genstand for mulig forhandling. Ved at designe ytringen som et personligt synspunkt, og med brug af de nedgraderende og forberedende udtryk, *vaccinerer* hun dermed idéen mod fremtidig kritik. At vaccinere idéfremsættelsen er – med forskellige typer turdesign – en frekvent måde at fremsætte idéer på (Due, 2012b). Brugen af begrebet vaccine er metaforisk, og dækker over det fænomen at taleren ved at anvende et vaccineformat forsøger at vaccinere sig selv mod kritik af idéen – ligesom man kan blive vaccineret mod sygdomme. En medicinsk vaccination er en metode til at forebygge infektionssygdom, hvorefter organismen udvikler immunitet over for sygdommen. Tilsvarende fungerer en *interaktionel vaccination* (Due, 2014a) som et forebyggende forsøg på immunisering af kritikken ved at håndtere disaffileringen og komme potentielle ansigts-trusler i forkøbet. Igennem en række ytringer og handlinger der er tilpasset den sociale kontekst har Sara altså nu foreslået en idé, hvorfor vi kan tale om en tydelig første position som en idéfremsættelsessekvens. Det næste afsnit viser, hvordan der responderes kritisk i anden-positionen.

5.3 Analyse 2: Idékritik

Analysen vil vise, hvordan kritik af idéen produceres gennem en række kommunikative sproglige og kropslige handlinger der via præ-kritik leder frem til egentlig kritik – handlinger der samlet set kan forstås som en anden-position. Prækritikken starter allerede kropsligt mens Sara er i gang med at fremsætte idéen i linje 18-19, som vist herunder:

Gitte kigger flygtigt på Signe.

18 om de egentlig os ku tænke sig
at gi (..)
19 nogle↑ penge indimellem.

Alle kigger ned i bordet.

20 (1.9)

Idet Sara i linje 18-19 siger ”nogle↑ penge”, krænger Gitte mundvigen nedad og kigger flygtigt over på Signe, der ligeledes laver en forandrende markering med munden og ansigtet. Disse ansigts-handlinger skabes umiddelbart som en symbiotisk produceret respons på Saras ytring, og viser sig dermed som en mulig indikator for præ-kritik. Kaukomaa, Peräkylä og Ruusuvori (2013, 2014, 2015) har i nyere systematiske studier vist hvordan deltagerne handler, viser følelser, responderer og projicerer relevante næste handlinger via ansigtsmimik (facial expressions). Særligt interessant er her begrebet Turn-Opening Frowns (TOF) (Kaukomaa et al., 2014), hvilket henviser til ansigtsudtryk der optræder før en ytring, men koblet til en efterfølgende ytret negativ vurdering (kritik). Netop det kan siges at være tilfældet i eksemplet her hvor Gitte og Signe interaktionelt via ansigtshandlinger udtrykker negativ vurdering før de har ytret noget. Kaukomaa et al. viser også, at deltageren der udtrykker TOF efterfølgende kigger ned og væk, når den kritiske ytring præsenteres. Det samme er tilfældet i eksemplet her, hvor deltagerne kigger væk (l. 20 og 31). Det siger noget om, at kritik er en dispræferet handling.

Ved afslutningen af ytringen om ”penge” (l. 18-19) er idéen fremført i sin helhed, hvilket Sara markerer ved at stoppe sin tale og dermed producere overgangsrelevans i samtalen. Som taler orienterer hun sig mod idéfremsættelsessekvensen som afsluttet idet forslaget er blevet fremført. Respons fra andre talere er relevant her. Men der opstår en pause på 1,9 sekunder (l. 20), hvilket nok peger på uklarhed i talerallokering og projicering af, hvad den næste relevante handling er. Pausen kan således også ses som en præ-kritik, fordi alle kigger ned i bordet og væk fra idéfremsætteren, hvormed de gør sig kropsligt passive som modtagere og responsansvarlige. Dermed gør ingen af de andre deltagere krav på en tur, og Sara selv vælger derfor turen, hvor hun i de følgende linjer implicit account for den manglende respons som mulig kritik (l. 21-29):

21 u:den at man er sådan
he↑lt vildt
22 (0.7)
23 Gitte: "hmm"
24 Sara: bange for↓
overhovedet'or:h
25 (0.7)
26 træde ind på det område
28 Gitte: [hmm]
29 Mik: [hmm]

Sara italesætter ikke direkte de andre deltageres tavshed, men account for den implicit ved at referere til at man kan være: ”bange for↓ overhovedet'or:h (0.7) træde ind på det område” (l. 24-26). Hun designer hermed sin ytring med fremadrettede reparaturindikatorer som en implicit replik til at nogen generelt (”man”) kan have berøringsangst for at tale om penge og frivillige – hvilket altid er et stort samtaleemne i nødhjælpsorganisationer af denne art. Hvor kritikken indtil videre kan ses som prækritik udført igennem tavshed og kropslig passivitet, kan man også se Saras ekstra kommunikative arbejde og selvvalgte tur i linje 21-26 som præhåndtering.

Spændingen i situationen ses ved tøvelydene og ordsøgningerne inden for Saras tur (l. 21-26). Og det ses af den måde Signe tager hånden til nakken og kigger ned med krængede mundvige igen (jf. TOF (Kaukomaa et al., 2014), og Mik tager hånden op og kigger på sine negle; begge dele simultant produceret med anslagspunkt idet Sara siger ”bange for↓”.

Da Sara for anden gang skaber et muligt færdiggørelsespunkt ved en kort pause (l. 25) og bag-efter producerer et overgangsrelevant sted (efter l. 26), følger en kort minimalrespons og derefter pause i 2,5 sekunder (l. 30). Ved de andre deltageres tavshed og kropslige reaktioner udviser de nu disaffilering med Sara og den fremsatte idé hvilket kan tolkes som potentiel uenighed. I pausen producerer Gitte yderligere en kropslig respons på lignende vis med Mik og Signe der viser sig som en markant kropslig respons-passivitet: Hun flytter hånden op foran munden hvormed hun gør det umuligt for sig selv at ytre noget.

Som anden part i trepartstrukturen viser kritikken sig tydeligst i netop denne lange pause, hvor idéfremsættelsen ikke har haft et præcist modtagerdesign, hvorfor ingen deltager handler

som om de har ansvar for respons. Den manglende respons er i situationen mærkbart fraværende, og man kan derfor tale om et *tavsheds-format* som en måde at udvise uenighed og udrette kritik på. Kritikken udrettes ikke specifikt som et udfoldet argument, men viser sig som en disaffilering hvor de andre deltagere ikke responderer med en sekventiel tilpasset respons i præferenceorganiseringen. Overskridelsen af det jeffersonske standard maksimum på et sekund (Jefferson, 1983) er markant, men disaffileringen viser sig først og fremmest ved den kropslige passive reaktion.

Respons på idéen er mærkbart fraværende fordi idéfremsættelsen har projiceret en slot for vurdering som en anden parodel på en første parodel. Men den anden parodel som respons optræder ikke umiddelbart på det overgangsrelevante sted. Det er ellers indskrevet i den sociale handlingstype som deltagerne indgår i hvor den institutionelle opgave er at udvikle idéer til drømmeorganisationen i 2014. Det er en kollektivt stillet opgave, hvor de efter mødets afslutning skal præsentere nogle idéer skrevet op på A3 papiret der ligger på bordet. Det ligger derfor i handlingstypen, at de skal blive enige om, hvad der skal skrives på papiret som *deres* idéer. Derfor er tavshed en mærkbar mangel på respons. Tavshed som kritisk format er i øvrigt en meget frekvent type, se fx (Gravengaard & Rimestad, 2011, 2015). Kritikken viser sig yderligere ved den måde deltagerne udretter ansigtsarbejde på. Mik der kigger ned på sine fingre, Signe der tager hånden op til hovedet og kigger ned og Gitte der tager hånden op foran munden, er alle kropslige reaktioner der konkret og fysisk involverer ansigtet. Ved at udføre handlinger der involverer ansigtet viser deltagerne en utilpassesthed ved situationen som en spændingsfyldt situation. En situation der kræver håndtering.

5.4 Analyse 3: Håndtering af idékritik

Analysen har indtil videre vist, hvordan den prætematiske afsøgning, forslaget, prækritikken, kritikken og præhåndteringen af idéen er produceret gennem en række forskellige kommunikative handlinger i et rigt semiotisk miljø af tale, krop og ting. Hverken forslaget eller kritikken har været produceret som rene enkeltstående ytringer, men som komplekse samkonstruerede kommunikationshandlinger, der samlet kan forstås som henholdsvis en første position og anden position med indskudte sekvenser. Ligesom der er en præference for respons på idéfremsættelse er der også en præference for håndtering af kritik. Denne håndtering af kritikken skaber Signe i første omgang ved at påbegynde en selvvalgt tur.

31 Signe: så vil jeg si: i to tusind og fjorten

Fra den tilbagelænedede position, med armen over hovedet, læner Signe sig frem og peger på papiret på bordet. Hendes kommunikationshandling er designet som en direkte og tilpasset respons på Saras idé, idet hun refererer til den fremsatte idé og vurderer den:

- 31 Signe: så vil jeg si:' i to tusind og fjorten
32 så syns jeg at (.) eh frivillige skal ha

Signe reproducerer det tematisk ord ”frivillige” og skaber dermed en intertekstuel kobling til Saras idé. Ved at læne sig frem, pege på opgavearket på bordet og tage ordet håndterer Signe den kritiske tavshed. Hun videreudvikler Saras idé idet hun fra linje 33-38 tilføjer nye elementer til idéen.

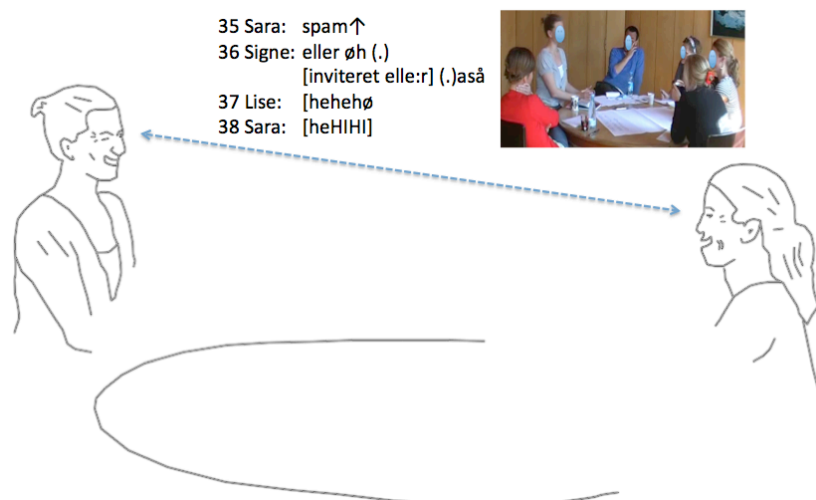
- 33 go'mu' eller ha muligheden for
at melde sig til
34 orh <blive spamet> (.) eller
melde sig fra.
35 Sara: spam↑
36 Signe: eller øh (.)
[inviteret elle:r] (.)aså
37 Lise: [hehehø
38 Sara: [heHIHI]
-

Man kan her tale om et anden-initieret håndteringsformat (other-initiated repair), fordi det ikke umiddelbart er Sara selv, der håndterer kritikken, men Signe i og med det er hende der bryder tavsheden ved at skabe en forandring i idéen. En anden måde at håndtere kritik på er via emneskift, som også ofte ses i problematisk interaktion (se fx Jefferson, 1984). Det interessante for idéudviklingssekvenser i institutionelt regi er imidlertid, at deltagerne er mere eller mindre ”tvunget” af de institutionelle procedurer til at håndtere kritik og producere idéer. Derfor ses det ofte også, at kritikhåndtering involverer videreudvikling af idéen, ligesom det også var tilfældet i analysen af det første eksempel. Den følgende analyse vil yderligere vise, hvordan det sker.

Signe fastholder turen og videreudvikler på idéen ved at forskyde og konkretisere spørgsmålet om hvordan man aktiverer de frivillige til at give penge. Som en multimodal handling peger hun med hænderne til den ene side og bagefter den anden side hvor anslagspunktet for hændernes bevægelse er forslaget om, at de frivillige skal kunne melde sig ”til” (l.33) eller ”fra” (l. 34) spam. Dermed forskydes kritikhåndteringen også til en ny kritikproduktion, hvilket kan forstås som en post-udvidelse af kritikken (post-expansion), hvilket ofte er, som Schegloff også viser, *disagreement-implicated* (2007:151).

Mellemregningen i Signes forslag synes her at være, at hvis man skulle spørge frivillige om at donere penge, ville det betyde, at man sendte informationer ud til dem. At sende disse informationer ud kalder Signe nu for *spam*. Spam har en negativ konnotation. Ingen ønsker at få smidt skrald i sin postkasse/indbakke. Ved at Signe ikke producerer en selvinitieret reparation af ordvalget, skaber hun dermed en ny og denne gang mere udfoldet kritik af Saras idé som en postudvidelse af kritiksekvensen. Idet Signe vælger dette ord skaber hun en negativ sammenhæng til Saras idé. Håndteringen af kritikken er i dette tilfælde både en videreudvikling og fornyet kritik.

At "spam" er et problematisk ord viser sig i Saras respons. Hun reagerer eksplicit, direkte og spørgende på netop ordvalget med et intonalt opadgående: "spam↑" (l. 35). Samtidig viser hun med et mikro-ansigtsudtryk en reaktion der udtrykker tilbageholdenhed eller forundring: Hun ryster let på hovedet, trækker mundvigene nedad og løfter let øjenbrynene. Med ytringen er det en kraftfuld multimodal kommunikationshandling, der med et præcist kropsligt projiceret modtagerdesign gør en forklaring fra Signe relevant. Denne forklaring producerer Signe som en reparation af ordet "spam" ved at reformulere det til ordet "inviteret" (l. 36), der har helt andre konnotationer. Overlappende med Signes reparation inviterer Sara imidlertid til en humoristisk behandling af situationen ved at grine med høj volumen og tydelig kropslig markering. Ansigtsarbejdet fylder her igen meget helt bogstaveligt som mimik der udtrykker en følelsesmæssig position (emotional stance). Kaukomaa har vist, hvordan tilhører igennem ansigts-respons påvirker fortælleren til et skift i den følelsesmæssige position udtrykt i hans/hendes tale (Kaukomaa et al., 2015). Sara siger spørgende i linje 35 "spam", og med ansigtsmimik udtrykker hun forundring over Signes ordvalg og dermed en bestemt tilhørende følelsesmæssig position. Signe reagerer derpå med et skift i hendes ytring og et smil som et afværgende håndteringsinstrument. På den måde har analyserne også vist, at det løbende meget konkrete ansigtsarbejde forstået som mimik eller *facial expression* har stor betydning for konstitueringen af fremsættelse, kritik og håndtering.

6 Konklusion: Trepertstrukturens præferenceorganisering

I det følgende samles op og delkonkluderes på hvordan trepartstrukturen er organiseret ud fra en diskussion af præferenceorganiseringens særlige logik ved idéudvikling. Indledningsvis kan det nu stadfæstes hvordan de præsenterede tre begreber er adækvate elementer i en teoretisk forståelse af idéudviklingsmøder. Begreberne kan nu defineres på følgende vis:

Idéfremsættelse

En sekvens bestående af et forslag om noget fremtidigt udført via multimodale handlinger, og af andre deltagere behandlet som en første parodel.

Idékritik

En sekvens bestående af uenighed med den foreslåede idé. Kritikken optræder som en anden part, men skaber samtidig også slot for respons og er på den måde selv en første part.

Idékritikhåndtering

En sekvens bestående af reparation af uenighed. Ofte sker det af førstetaleren, men andre deltagere kan også reparere. Håndtering er anden part på kritikken.

Ingen af de tre sekvenser er enkelte ytringer, selvom det er muligt. Det mest normale synes at være, at både idéfremsættelse, kritik og håndtering kommer til udtryk over flere ture, TCU'er og kropslige handlinger og netop derfor er positioner på sekvensniveau.

Det viste sig hertil at trepartstrukturen ofte har flere indsatte sekvenser. I analysen af eksempel B var der prætematisk afsøning før idéfremsættelse og den fremsatte idé blev mødt med prækritik og derefter accounting som præhåndtering som respons før den udfoldede idékritik blev produceret, ligesom der også forekom post-kritik efter håndtering.

Trepartstrukturen er heller ikke og langt fra alene et sprogligt fænomen. Det viste sig således at fx kritikken projiceres med et ansigtsudtryk som præ-kritik, der registreres og fortolkes af idéfremsætteren som netop prækritik, hvorfor idéfremsætteren producerer en yderligere account for idéens relevans eller betydning. Dermed viste det sig at trepartstrukturen havde et indledende mellemspil der peger på dialektikken mellem kontekstuel tilpassede responstyper der ikke produceres ud fra kreativitetsmodellernes anvisning om fx først brainstorme og derefter evaluere (Osborn, 1953), men ud fra hvad deltagerne her-og-nu i situationen finder relevant. Positionerne er ikke distinkte velforberejede ture, men pakkede kommunikationshandlinger der udfolder sig over flere ture i en intersubjektiv arkitektur.

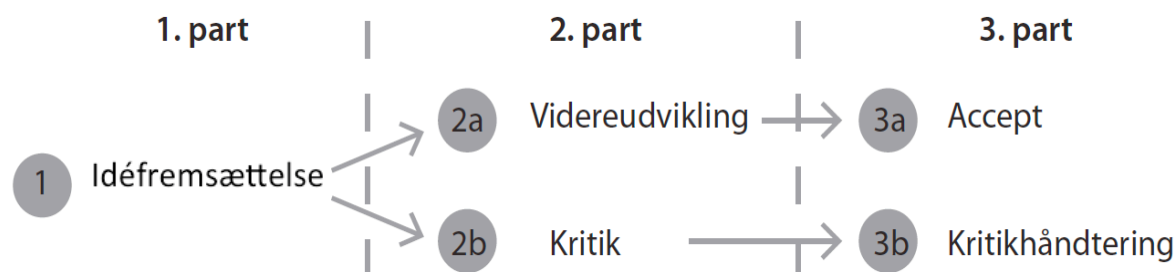
Den helt centrale analytiske pointe er dermed påvisningen af hvordan trepartstrukturen er et sekventielt maskineri deltagerne producerer og reproducerer som en *orden* via en lang række sammenhængende og samkonstruerede kommunikationshandlinger. Disaffilering, uoverensstemmelse og kritik terminerer tilsyneladende ikke samtalen om idéer men behandles interaktionelt og sekventielt på præcist tilpassede tidspunkter (jf. også Matthews, 2009; Buur & Larsen, 2010). At udrette kritik mod en idé som en anden-position, er ikke nødvendigvis en emneafslutter for idéudviklingen, så længe kritikken bliver håndteret. Analyserne viste at kritikken som henholdsvis et kritisk spørgsmål (eks A) og som tavshed (eks B) blev håndteret med videreudvikling af idéen. Kritikken synes dermed næsten at fungere som *katalysator* for den videre udvikling. Denne diskussion kan imidlertid ikke følges til ende ad empirisk vej, da det ville kræve et udvidet system for iagttagelse og vurdering af den endelige idéns kvalitet. Det er ikke muligt med artiklens fokus. Hvad der dog kan iagttages er at samtalen ikke afsluttes. Nok forskydes måden at tale om idéen på, men emnet ændrer sig ikke, og deltageren taler videre omkring idéen og udvikler den yderligere.

Fremsættelsen af en idé kan medføre meget forskelligt, og kritikken er blot et muligt responsformat. Men på kritik af idéen vil der typisk kun blive udrettet en bestemt type social handling, nemlig kritikhåndtering. Hvordan respons designes er således afgørende for hvordan samtalen udvikler sig. Hvad der er næste relevante handling er en vigtig dynamo i det maskineri der driver trepartstrukturen. Deltagerne orienterer sig kontekst-sensitivt til foregående tures produktion og projicering af bestemte responsformater. Ud fra den klassiske sekventielle tur-par-konstruktion vil beskrivelsen af artiklens analytiske pointe se sådan ud (jf. Maynard, 1984):

Idéfremssættelse (1. pair part)	→	Respons (2. pair part)
Idékritik (1. pair part)	→	Kritikhåndtering (2. pair part)

Figur 1: Positionerne forstået som turpar.

Pointen i denne gengivelse vil være, at den foregående ytring altid tjener som kontekst for den næste ytring, og derfor vil strukturen være: ytring, respons, ytring, respons etc. Det giver god mening i turpar-konstruktioner som hilsner, afslutninger og simple spørgsmål. Treparktstrukturen er imidlertid en ordnet struktur med indbygget præference for tre forskellige positioner udført med forskellige sociale handlinger, på forskellige sekventielle tidspunkter og med forskellige tur-design. Strukturen ser derfor mere reelt sådan ud:

Figur 2: Model for trepartstrukturen. I nærværende artikel har jeg kun behandlet kritik og kritikhåndteringen, altså 1, 2b og 3b.

Det beskrevne sociale maskineri er ikke kun drevet af en dyadisk struktur (A-B) men en triadisk struktur (A-B-C). Noget idéudvikling forekommer selvfølgelig som en simpel turparkonstruktion mellem idéfremssættelse og idéaccept, men det er sjældent tilfældet i institutionelle idéudviklingsprocesser. En idé formuleret som et forslag om noget konkret og afgrænset, fx: "Skal vi tage i skoven og lave bål?" har som næste relevante handling et simpelt svar som fx, "ja, det kan vi godt". En del kreativitetsforskning forudsætter denne simple form for samtaleorganisering i deres teoretiske modeller (se fx Kotter, 2010). Imidlertid har artiklen vist, at idéudviklingsprocesser består af noget mere komplekse forløb og handlinger med tre positioner men også indskudte sekvenser, og det er sjældent og accountabel hvis der "blot" bliver responderet på en idé med fx et præfereret "ja". Både dispræfererede men også præfererede svar kræver mere kommunikativt arbejde end "blot" en accept i disse typer institutionelle kontekster. Derfor er trepartstrukturen et frekvent fænomen.

Det har vist sig at deltagere gør kommunikativt arbejde for at bevare andre deltagers ansigter. For eksempel blev det vist, hvordan kritik kan udrettes med tydelige humoristiske og kropslige invitationer, der nedgraderer betydningen af kritikken og dermed det ansigts-truende potentiale i kritikhandlingen. Det som Goffman kalder for en *forsvarsvinkel* (eget ansigt) og en *beskyttelsesvinkel* (de andres ansigt) (Goffman, 1955) (se Lerner, 1996 for en diskussion af forholdet mellem face og preference).

I hverdagslig interaktion vil man typisk holde sig fra emner og aktiviteter der er potentielt ansigts-truende – det som Goffman (1955) kalder for *undvigeprocessen*. Kritik af et fremsat forslag har definitorisk ansigts-truende potentialer, idet idéen kan blive afvist, men det viste sig at det ikke afholdte deltagerne fra at udrette kritikken. Kritik blev af den grund ikke udeladt

eller undvejet, men dog fremført med nedgraderende markører. Det skyldes nok den institutionelle situationsdefinition, hvor mødet som særlig aktivitetssystem er styret af formålet om, at det er meningen deltagerne skal fremsætte idéer og finde eller udvikle de bedste idéer. Idéudviklingsmødet kan således ses som en ritualiseret praksis, hvor bestemte handlinger er relevante og andre irrelevante. Samtidig definerer mødets type hvordan kritik er naturlig og nødvendig, og hvordan kritik ikke må være så problematisk at deltagernes ansigter udfordres i en grad, der problematiserer samarbejde i det videre organisatoriske arbejdsliv, hvorfor kritik fremføres med ekstra kommunikativt arbejde.

Ansigtsarbejde er et grundlægende socialt frekvent fænomen (Arundale, 2006, 2010; Brown & Levinson, 1987; Goffman, 1955, 1967; Haugh & Bargiela-Chiappini, 2010; Ruhi, 2010; Spencer-Oatey, 2007), men endnu hyppigere direkte anvendt under idéudviklingsmøder som problem-exitredskaber (se fx Due, 2012a, 2014b). Ikke fordi idéudvikling a priori forudsætter mere ansigtsarbejde men formentlig fordi fremsættelse, udvikling og vurdering af idéer er *boundary moments* (LeBaron, Glenn, & Thompson, 2009) hvor identitet sættes i spil. Logikken synes at være dels det faktum, at der er en klar præferenceorganisering hvor idéfremsættelse projicerer en slot for respons, der i en eller anden udstrækning vurderer idéen, og dels det faktum at der er en ejerskabs-epistemologisk affinitet mellem fremsætteren og den idé der fremsættes (se også Landgrebe & Heinemann, 2014). Således at kritik af idéen optræder som kritik af idéfremsætteren som person. Denne kobling ses tydeligvis i den sociale kontekst ved, at det som hovedregel er idéfremsætteren der også håndterer kritikken – eller præhånderer kritikken. Den samme logik kendes fra studierne i *third-position repair* (Schegloff, 1992).

Fremstillet i en formaliseret syllogisme, kan relationen se sådan ud:

1. Mødets aktivitetstype kræver at idéer fremsættes.
2. Fremsatte idéer har en præference for vurderende respons.
3. Fremsatte idéer har en ejerskabs-epistemologisk affinitet til fremsætteren.
4. Ergo: Kritiseres idéer udfordres idéfremsætteren på hans/hendes ansigt og hun ”bør” tage en tur for at håndtere/reparere.

Og:

1. Mødets aktivitetstype kræver at idéer vedtages og videre samarbejde muliggøres.
2. Er en deltager udfordret på hans/hendes ansigt problematiseres videre samarbejde.
3. Ergo: Deltagere bruger post- og præ-sekventielle interaktionelle vaccinationer for at undgå ansigtstab, der på den måde afværger (mitigate) konflikt.

Deltagerne skal også kunne samarbejde godt efter mødet. I den forstand er det sandsynligt at alle deltagerne har en interesse i ikke at blive uvenner, hvorfor de håndterer uoverensstemmelser med strategier for at bevare alles ansigter. Det er en grundlæggende logisk og moralsk orden der sikre fremdrift selv under kritik.

En person der opretholder sit ansigt (er *in face*), vil føle sikkerhed og agere socialt: ”He feels some security and some relief” (Goffman, 1967:8). Omvendt kan mulig kritik som potentiel ansigts-trussel medføre psykologisk usikkerhed der kommer til udtryk interaktionelt (Arundale, 1999, 2006, 2010). Det er en mekanisme der afholder mange idéer fra at blive udtalt i første omgang, som også påvist af Groth & Peters (1999). På baggrund af interviewmateriale beskriver de hvordan den væsentligste begrænsning i idéudviklingsprocessen er *frygt*: ”fear of failure; of

rejection; of ridicule; of peer group pressure; of success; of consequences; of criticism.” (1999:184). De beskriver at frygten bunder i usikkerhed og knytter sig snævert til ens identitet, ens selvopfattelse og opfattelse af placering i det sociale rum. Dette er sandsynligvis rigtigt, og det er igennem artiklen blevet vist, hvordan deltagere foretager en lang række kommunikative handlinger for at sikre idéfremsættelse, respons som kritik og kritikhåndtering på en måde, hvor uoverensstemmelse ikke bliver et interaktionelt problem men derimod en katalysator for videre idéudvikling.

Fremtidig forskning inden for dette område kan fokusere yderligere på at kortlægge andre beslægtede exitredskaber og problemhåndteringsmekanismer som konstruktive og katalytiske elementer under idéudvikling.

Tak til 3 anonyme reviewere for værdifulde kommentarer, litteraturhenvisninger og forbedringsforslag.

Referencer

- Amabile, T. M. (1996). *Creativity in Context*. Westview Press.
- Amabile, T. M. (1998). *How to Kill Creativity*. Harvard Business School Publishing.
- Angouri, J., & Locher, M. A. (2012). Theorising Disagreement. *Journal of Pragmatics*, 44(12), 1549–1553. <http://doi.org/10.1016/j.pragma.2012.06.011>
- Antaki, C., & Wetherell, M. (2000). Show Concessions. *Communication Abstracts*, 23(1), 3–149.
- Arundale, R. (1999). An Alternative Model and Ideology of Communication for an Alternative to Politeness Theory. *Pragmatics*, 9(1), 119–154.
- Arundale, R. (2006). Face as Relational and Interactional: A Communication Framework for Research on Face, Facework, and Politeness. *Journal of Politeness Research*, 2(2), 193–216.
- Arundale, R. (2010). Constituting Face in Conversation: Face, Facework, and Interactional Achievement. *Journal of Pragmatics*, 42(8), 2078–2105.
- Asmuss, B. (2012). Proposing Shared Knowledge as a Means of Pursuing Agreement. In Stivers T. Mondada L. & Steensig J. (eds.), *The Morality of Knowledge in Conversation* (pp. 207–234). Cambridge University Press.
- Asmuss, B., & Oshima, S. (2012). Negotiation of Entitlement in Proposal Sequences. *Discourse Studies*, 14(1), 67–86.
- Bergson, H. (1998). *Creative Evolution* (Unabridged). Dover Publications.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
- Buur, J., & Larsen, H. (2010). The Quality of Conversations in Participatory Innovation. *CoDesign*, 6(3), 121–138.
- Clayman, S. (2002). Sequence and Solidarity. In Lawler E. J. & Thye S. R. (eds.), *Advances in Group Processes: Group Cohesion, Trust, and Solidarity* (Vol. 19, pp. 229–253). JAI Press.
- Clayman, S., & Reisner, A. (1998). Gatekeeping in Action: Editorial Conferences and Assessments of Newsworthiness. *American Sociological Review*, 63(2), 178–199.
- Couper-Kuhlen, E., & Kortmann, B. (2000). *Cause, Condition, Concession, Contrast*. Walter de Gruyter.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Creativity. Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. Harper Perennial.
- Darsø, L. (2001). *Innovation in the Making*. Samfundslitteratur.
- Davidson, J. (1984). Subsequent Versions of Invitations, Offers, Requests, and Proposals Dealing with Potential or Actual Rejection. In Atkinson J. M. & Heritage J. (eds.), *Structures of Social Action: Studies in*

- Conversation Analysis*. 7. ed. (*Studies in Emotion and Social Interaction*) (pp. 102–129). Cambridge University Press.
- De Bono, E. (1985). *Six Thinking Hats*. Penguin, 1987.
- Deppermann, A., Schmitt, R., & Mondada, L. (2010). Agenda and Emergence: Contingent and Planned Activities in a Meeting. *Journal of Pragmatics*, 42(6), 1700–1718.
- Due, B. L. (2012a). Den narrative konstruktion af en idé: En singlecase multimodal analyse af narrativer som ressource for udvikling af nye idéer under møder. *Språk och interaktion*, vol. 3.
- Due, B. L. (2012b). *Den sociale konstruktion af idéer (The Social Construction of Ideas)*. Unpublished Ph.d. Copenhagen University, Department of Scandinavian Studies and Linguistics.
- Due, B. L. (2014a). *Idéudvikling. En multimodal tilgang til innovationens kreative faser. (Idea development: a multimodal approach)*. Samfundslitteratur.
- Due, B. L. (2014b). The Development of an Idea in a Context of Rejection. *Semiotica*, (202), 207–239.
- Due, B. L., & Lange, S. (2015). Videobased Reflection on Team and Employee Interaction. *Circled Working Papers in Social Interaction*, (1 (3)), 1–38.
- Emmertsen, S., & Heinemann, T. (2010). Realization as a Device for Remediating Problems of Affiliation in Interaction. *Research on Language & Social Interaction*, 43(2), 109.
- Engeström, Y. (1995). Innovative Organizational Learning in Medical and Legal Settings. In Martin L., Nelson K. & Tobach E. (eds.), *Sociocultural psychology. Theory and Practice of Doing and Knowing* (pp. 326–357). Cambridge University Press.
- Engeström, Y. (1999). Innovative Learning in Work Teams. In Engeström Y., Miettinen R. & Punamäki R.-L. (eds.), *Perspectives on Activity Theory*. Cambridge University Press.
- Fagerberg, J., Mowery, D. C., & Nelson, R. R. (2006). *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford University Press.
- Fauconnier, G. (2001). Conceptual Blending and Analogy. In Gentner D., Holyoak K. J. & Kokino B. N. (eds.), *The Analogical Mind: Perspectives From Cognitive Science*. (pp. 255–285). Massachusetts Institute of Technology.
- Firth, A. (1990). Responding to Proposals: An Analysis of “Alignment Talk” in Trading Negotiations. *Working Paper Nr. 15*.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N. J.
- Garfinkel, H., & Sacks, H. L. (1970). On Formal Structures of Practical Actions. In McKinney J. C. & Tiryakian E. A. (eds.), *Theoretical Sociology* (pp. 338–366). Appleton Century Crofts.
- Goffman, E. (1955). On Face-Work an Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. *Psychiatry*, 18(3), 213–31.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Doubleday.
- Goodwin, C. (2003). The Semiotic Body in its Environment. In *Discourse, the Body, and Identity* (pp. 19–42). Palgrave Connect.
- Goodwin, C. (2007). Participation, Stance and Affect in the Organization of Activities. *Discourse and Society*, 18(1), 53–74.
- Goodwin, C., & Goodwin, M. H. (2000). Emotion within Situated Activity. In Duranti A. (ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader*. (pp. 239–257). Blackwell.
- Gravengaard, G., & Rimestad, L. (2011). Elimination of Ideas and Professional Socialisation. *Journalism Practice*, 1–17.
- Gravengaard, G., & Rimestad, L. (2015). *Journalist i praktik*. Samfundslitteratur.
//www.saxo.com/dk/journalist-i-praktik_gitte-gravengaard-og-lene-rimestad_haefte_9788759319703
- Groth, J., & Peters, J. (1999). What Blocks Creativity? A Managerial Perspective. *Creativity and Innovation Management*, 8(3), 179–187.
- Haugh, M., & Bargiela-Chiappini, F. (2010). Face in Interaction. *Journal of Pragmatics*, 42(8), 2073–2077.
- Heckscher, C. (1994). Defining the Post-Bureaucratic Type. In Heckscher C. & Donnelon A. (eds.), *The Post-Bureaucratic Organization: New Perspectives on Organizational Change* (pp. 14–62). Sage.

- Heinemann, T., Landgrebe, J., & Matthews, B. (2012). Collaborating to Restrict: a Conversation Analytic Perspective on Collaboration in Design. *CoDesign*, 8(4), 200–214.
<http://doi.org/10.1080/15710882.2012.734827>
- Heritage, J. (1984). *Garfinkel and Ethnomethodology*. Polity Press.
- Housley, W. (2003). *Interaction in Multidisciplinary Teams*. Ashgate Publishing.
- Houtkoop-Steenstra, H. (1987). *Establishing Agreement: An Analysis of Proposal-Acceptance Sequences*. Mouton De Gruyter.
- Jefferson, G. (1979). A Technique for Inviting Laughter and its subsequent Acceptance Declination. In Psathas G. (ed.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. Irvington Publishers.
- Jefferson, G. (1983). Notes on a Possible Metric which Provides for a “Standard Maximum” Silence of Approximately One Second in Conversation. In *Tilburg Papers in Language and Literature* (Vol. 42, pp. 1–83). Tilburg.
- Jefferson, G. (1984). On Stepwise Transition from Talk about a Trouble to Inappropriately Next-Positioned Matters. In Atkinson J. M. & Heritage J. (eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis. (Studies in Emotion and Social Interaction)* (pp. 191–223). Cambridge University Press.
- Kaukomaa, T., Peräkylä, A., & Ruusuvuori, J. (2013). Turn-Opening Smiles: Facial Expression Constructing Emotional Transition in Conversation. *Journal of Pragmatics*, 55, 21–42.
<http://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.05.006>
- Kaukomaa, T., Peräkylä, A., & Ruusuvuori, J. (2014). Foreshadowing a Problem: Turn-Opening Frowns in Conversation. *Journal of Pragmatics*, 71, 132–147. <http://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.08.002>
- Kaukomaa, T., Peräkylä, A., & Ruusuvuori, J. (2015). How Listeners Use Facial Expression to Shift the Emotional Stance of the Speaker’s Utterance. *Research on Language and Social Interaction*, 48(3), 319–341.
- Kendon, A. (2005). *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge University Press.
- Kevoe-Feldman, H., & Robinson, J. D. (2012). Exploring Essentially Three-Turn Courses of Action: An Institutional Case Study with Implications for Ordinary Talk. *Discourse Studies*, 14(2), 217–241.
<http://doi.org/10.1177/1461445612439958>
- Kotter, J. (2010). *Buy-in: Saving Your Good Idea from Getting Shot Down*. Harvard Business Review Press.
- Kotthoff, H. (1993). Disagreement and Concession in Disputes: On the Context Sensitivity of Preference Structures. *Language in Society*, 22(2), 193–216.
- Kuhn, T., & Jackson, M. (2008). Accomplishing Knowledge. *Management Communication Quarterly*, 21(4), 454–485.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
- Landgrebe, J., & Heinemann, T. (2014). Mapping the Epistemic Landscape in Innovation Workshops. *Pragmatics and Society*, 5(2), 191–220.
- Latour, B. (1979). *Laboratory Life: the Social Construction of Scientific Facts*. Sage Publications.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press.
- LeBaron, C., Glenn, P., & Thompson, M. P. (2009). Identity Work During Boundary Moments: Managing Positive Identities Through Talk and Embodied Interaction. In Roberts L. M. & Dutton J. E. (eds.), *Exploring Positive Identities and Organizations: Building a Theoretical and Research Foundation*. Psychology Press.
- LeBaron, C., & Jones, S. (2002). Closing Up Closings: Showing the Relevance of the Social and Material Surround to the Completion of Interaction. *Journal of Communication*, 52(3), 542.
- Lerner, G. H. (1996). Finding “Face” in the Preference Structures of Talk-in-Interaction. *Social Psychology Quarterly*, 303–321.
- Lindström, J. K., & Londen, A.-M. (2013). Concession and Reassertion: on a Dialogic Discourse Pattern in Conversation. *Text & Talk, Vol 33*(3), 331–352.

- Lloyd, P., & McDonnell, J. (2009). Introduction to about: Designing - Analysing Design Meetings. In McDonnell J. & Lloyd P. (eds.), *About: Designing - Analysing Design Meetings*. Taylor and Francis Group. <http://www.taylorandfrancis.com/books/details/9780415440585/>
- Luck, R. (2003). Dialogue in Participatory Design. *Design Studies*, 24(6), 523–535. [http://doi.org/10.1016/S0142-694X\(03\)00040-1](http://doi.org/10.1016/S0142-694X(03)00040-1)
- Luck, R. (2014). Seeing Architecture in Action: Designing, Evoking, and Depicting Space and Form in Embodied Interaction. *International Journal of Design Creativity and Innovation*, 2(3), 165–181. <http://doi.org/10.1080/21650349.2013.875488>
- Luck, R., & McDonnell, J. (2006). Architect and User Interaction: the Spoken Representation of Form and Functional Meaning in Early Design Conversations. *Design Studies*, 27(2), 141–166. <http://doi.org/10.1016/j.destud.2005.09.001>
- Lysklett, S. R. (2007). Dialog mellom ideer: Ideutviklingens vilkår i arbeidsgruppemøter [dissertation].
- Markaki, V., Merlino, S., Mondada, L., & Oloff, F. (2010). Laughter in Professional Meetings: The Organization of an Emergent Ethnic Joke. *Journal of Pragmatics*, 42(6), 1526–1542.
- Marková, I., Linell, P., Grossen, M., & Orvig, A. S. (2007). *Dialogue in Focus Groups: Exploring Socially Shared Knowledge*. Equinox Publishing (UK).
- Matthews, B. (2009). Intersections of Brainstorming Rules and Social Order. *CoDesign*, 5(1), 65–76. <http://doi.org/10.1080/15710880802522403>
- Matthews, B., & Heinemann, T. (2012). Analysing Conversation: Studying Design as Social Action. *Design Studies*, 33(6), 649–672. <http://doi.org/10.1016/j.destud.2012.06.008>
- Maynard, D. W. (1984). *Inside Plea Bargaining: The Language of Negotiation*. Plenum Press.
- Maynard, D. W., & Zimmerman, D. H. (1984). Topical Talk, Ritual and the Social Organization of Relationships. *Social Psychology Quarterly*, 47(4), 301.
- Mondada, L. (2009). Emergent Focused Interactions in Public Places: A Systematic Analysis of the Multimodal Achievement of a Common Interactional Space. *Journal of Pragmatics*, 41(10), 1977–1997.
- Murphy, K. M. (2005). Collaborative Imagining: The Interactive Use of Gestures, Talk, and Graphic Representation in Architectural Practice. *Semiotica*, 2005(156), 113–145.
- Nevile, M., Haddington, P., Heinemann, T., & Rauniomaa, M. (Eds.). (2014). *Interacting with Objects: Language, Materiality, and Social Activity*. John Benjamins Publishing Company. <https://benjamins.com/#catalog/books/z.186/main>
- Nielsen, M. F. (2012). Using Artifacts in Brainstorming Sessions to Secure Participation and Decouple Sequentiality. *Discourse Studies*, 14(1), 87–109.
- Nielsen, M. F. (2014). Sizing up “the Box” in order to Fit in. *CoDesign*, 10(2), 112–134. <http://doi.org/10.1080/15710882.2014.922993>
- Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford University Press.
- Osborn, A. F. (1953). *Applied Imagination: Principles and Procedures of Creative Problem-Solving*. Scribner's sons.
- Paulus, P. B. (2008). Fostering Creativity in Groups and Teams. In Zhou J. & Shalley C. E. (eds.) *Handbook of Organizational Creativity* (pp. 165–189). Lawrence Erlbaum Associates.
- Paulus, P. B., & Nijstad, B. A. (2003). Group Creativity: An Introduction. In Paulus P.B & Nijstad B.A. (eds.) *Group Creativity. Innovation through Collaboration*. (pp. 3–15). Oxford University Press.
- Pomerantz, A. (1980). Telling My Side: “Limited Access” as a “Fishing” Device. *Sociological Inquiry*, 50(3–4), 186–198.
- Pomerantz, A. (1984). Agreeing and Disagreeing with Assessments: some Features of Preferred/Dispreferred Turn Shapes. In Atkinson J. M. & Heritage J. (eds.), *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis* (pp. 57–101). Cambridge University Press.
- Ruhi, S. (2010). Face as an Indexical Category in Interaction. *Journal of Pragmatics*, 42(8), 2131–2146.
- Sacks, H. L. (1987). On the Preferences for Agreement and Contiguity in Sequences in Conversation. In Button G. & Lee J. R. E. (eds.), *Talk and Social Organisation*. (pp. 54–69). Multilingual Matters.

- Sacks, H. L., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language*, 50(4), 696–735.
- Schegloff, E. A. (1992). Repair After Next Turn: The Last Structurally Provided Defense of Inter-subjectivity in Conversation. *American Journal of Sociology*, 97(5), 1295.
- Schegloff, E. A. (1997). Third Turn Repair. *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series IV, Current Issues in Linguistic Theory*, (128), 31.
- Schegloff, E. A. (2000). When “Others” Initiate Repair. *Applied Linguistics*, 21(2), 205–243.
- Schegloff, E. A. (2001). Getting Serious: Joke → Serious ‘no’. *Journal of Pragmatics*, 33(12), 1947–1955. [http://doi.org/doi:10.1016/S0378-2166\(00\)00073-4](http://doi.org/doi:10.1016/S0378-2166(00)00073-4)
- Schegloff, E. A. (2007). *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge University Press.
- Schegloff, E. A., Jefferson, G., & Sacks, H. L. (1977). The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation. *Language*, 53(2), 361–382.
- Schegloff, E. A., & Sacks, H. L. (1973). Opening up Closings. *Semiotica* 8.
- Sidnell, J. (2005). *Multimodal Interaction*. Mouton de Gruyter.
- Spencer-Oatey, H. (2007). Theories of Identity and the Analysis of Face. *Journal of Pragmatics*, 39(4), 639–656.
- Stacey, R. (1996). *Complexity and Creativity in Organizations*. Berrett-Koehler Publishers.
- Stevanovic, M. (2012). Prosodic Salience and the Emergence of New Decisions: On Approving Responses to Proposals in Finnish Workplace Interaction. *Journal of Pragmatics*, 44(6–7), 843–862. <http://doi.org/10.1016/j.pragma.2012.03.007>
- Stevanovic, M. (2015). Displays of Uncertainty and Proximal Deontic Claims: The Case of Proposal Sequences. *Journal of Pragmatics*, 78, 84–97. <http://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.12.002>
- Stivers, T. (2008). Stance, Alignment, and Affiliation During Storytelling: When Nodding Is a Token of Affiliation. *Research on Language and Social Interaction*, 41(1), 31–57.
- Stivers, T., & Sidnell, J. (2005). Introduction: Multimodal Interaction. *Semiotica*, 156(1/4), 1–20.
- Streeck, J. (1996). How to Do Things with Things. *Human Studies*, 19(4), 365–384.
- Streeck, J. (2009). *Gesturecraft: the Manu-Facture of Meaning*. John Benjamins Pub.
- Streeck, J., Goodwin, C., & LeBaron, C. (2011). *Embodied Interaction: Language and Body in the Material World*. Cambridge University Press.
- Tuckman, B. W. (1965). Developmental Sequence in Small Groups. *Psychological Bulletin*, 63(6), 384–399.
- Vance, M., & Deacon, D. (1995). *Think out of the Box*. Career Press.
- Woodman, R. W., Sawyer, J. E., & Griffin, R. W. (1993). Toward a Theory of Organizational Creativity. *The Academy of Management Review*, 18(2), 293–321.

Polariserade politiska debatter om migration Positioneringar och attityder i tv-sända valdebatter

KARIN HAGREN IDEVALL

1 Inledning

På många håll i världen tvingar krig, konflikter och fattigdom människor att lämna sina hem och bege sig på riskfyllda resor för att söka asyl. De flesta tar sig till sina grannländer, men många beger sig på långa och farliga resor mot Europa, några hela vägen till Sverige. Svenska politiker från både höger och vänster talar om flyktingmottagandet som en stor utmaning och ansträngning för landet, och inför riksdagsvalet i september 2014 fick frågan stort utrymme i de politiska debatterna. Frågans aktualitet kan också förstås mot bakgrund av det politiska landskap som formats sedan det högerpopulistiska partiet Sverigedemokraterna valdes in i riksdagen 2010, med begränsning av invandringen som sin främsta fråga. Partiet blev i valet 2014 Sveriges tredje största parti. Övriga riksdagspartier har länge bemött Sverigedemokraterna med en avvisande hållning; de har tagit avstånd från deras åsikter och tydliggjort att de inte vill samarbeta med dem (Dahlström & Esaiasson 2013).

I de tv-sända partiledardebatterna inför valet återkom ämnen som migration och flyktingpolitik, och det är de ämnessekvenserna ur åtta olika debatter som analyseras i denna studie. Syftet med studien är att undersöka hur positioneringar och attityder till migration formas genom interaktionen mellan deltagarna och av debatterna som medieproduktion. Följande tre frågor ställs för att besvara syftet:

- Hur positioneras partiledarna i relation till varandra och med vilka språkliga medel?
- Vilka attityder till migration kommer till uttryck i debatterna?
- Hur samspelar attityderna med positioneringarna?

Ett centralt begrepp för undersökningen är *positionering*. Med positionering avser jag här en diskursiv plats som skapas i interaktionen. Olika positioneringar möjliggörs, erbjuds, påtvingas och begränsas både av den interaktion som sker mellan deltagare i samtalssituationen och av de sociala strukturer inom vilka samtalet äger rum (jfr Hornscheidt & Landqvist 2014). I denna studie är jag framför allt intresserad av att se vilka aktörer som på olika sätt formar partiledarnas positioneringar i interaktionen. Jag utgår från *aktör-nätverksteori* (Callon 1986, Latour 2007), och avser med aktörer både de mänskliga deltagarna och de artefakter som är en del av medieproduktionen: kameror, bildskärmar och talarstolar. Analysredskapen hämtas huvudsakligen från *appraisal* (Martin & White 2005) och *multimodal diskursanalys* (van Leeuwen 2005, 2008).

2 Valdebatter på tv: bakgrund och material

Valdebatter mellan politiker förekommer i de flesta demokratiska länder och används som en informationskanal till väljarna. Numera har debatterna dessutom ofta underhållande drag och utformas som medieprodukter som ska locka tittare. I en avhandling om hur de svenska tv-debatterna har utvecklats över tid visar Örnebring (2001) hur debatterna har gått från att vara väldigt formella och hårt styrda av programledaren till att allt mer anpassas efter tv-publikens upplevelse, med upplägg som främjar konfrontationer och polarisering. Den anpassning som politiker gör till massmediernas villkor, medialisering, kan betraktas som en följd av att medierna fått en allt större roll som kunskapsförmedlare och opinionsbildare i det demokratiska samhället (Strömbäck 2004).

En tv-sänd debatt är en arrangerad diskussion, där debattdeltagarna inte enbart riktar sig till den de pratar med, utan även – och kanske i första hand – till de väljare som tar del av debatten framför tv:n eller som studiopublik (Hess-Lüttich 2007, Nuolijärvi & Tiittula 2011:572). Valdebatterna går ut på att politikerna ska övertyga väljarna med sina argument så att de får eller får behålla en maktposition (van Dijk 2005:67).

2.1 Materialbeskrivning

Under 2014 sändes tolv valdebatter på tv (inklusive webb-tv), och i åtta av dem fanns ett ämnesblock för debatt om invandring, flyktingpolitik och integration. De sekvenser där dessa ämnen debatteras utgör underlag för analysen och de åtta debatter som innehåller sådana sekvenser och som därför har valts ut presenteras i tabell 1.

Tabell 1. De transkriberade sekvensernas publikationskanal, tidpunkt, ämnen, deltagare och varaktighet

Medium och datum	Debattämne och deltagare	Transkriberat material
1 Sveriges Television (SVT, SVT Play), 4/5	”Öppna gränser” Samtliga partiledare från riksdagspartierna	Ca 2 650 ord/ 15 minuter
2 Aftonbladet (Aftonbladet webb tv), 1/9	”Flyktingar” Samtliga partiledare från riksdagspartierna	Ca 4 300 ord/ 18 minuter
3 Expressen (Expressen webb tv), 3/9	”Flykting- och invandringspolitik” Samtliga partiledare från riksdagspartierna	Ca 4 600 ord/ 21 minuter
4 Sveriges Television (SVT, SVT Play), 7/9	”Integration” Reinfeldt och Löfven	Ca 1 700 ord/ 6 minuter
5 Sveriges Radio (SR, SR Webb), 10/9	”Invandring” Samtliga partiledare från riksdagspartierna	Ca 3 200 ord/ 16 minuter
6 TV4 (TV4, TV4 Play), 11/9	”Flyktingar, invandring och integration” Samtliga partiledare från riksdagspartierna	Ca 3 500 ord/ 15 minuter
7 Sveriges Television (SVT, SVT Play), 12/9	”Flyktingar och integration” Samtliga partiledare från riksdagspartierna	Ca 3 400 ord/ 14 minuter
8 TV4 (TV4, TV4 Play), 13/9	”Sveriges roll i en global värld/integration och arbete” Reinfeldt och Löfven	Ca 2 300 ord/ 13 minuter

Sveriges åtta riksdagspartier representeras i debatterna av sina partiledare¹. Två av debatterna är dueller mellan de två största partiernas ledare: statsminister Fredrik Reinfeldt och Stefan Löfven. Två av debatterna sändes enbart på webben och anordnades av kvällstidningarna Aftonbladet respektive Expressen. En debatt sändes i Sveriges Radio och Sveriges Radios webb-tv. Övriga debatter hölls i studio inför studiopublik och sändes på nationell tv och webb-tv. Debatterna leds av programledare som anger ämne, ställer frågor och fördelar ordet, men intar en ganska passiv roll i övrigt. Ett par av debatterna har underhållande drag med inslag av musik, dramatiska speakerröster och färgade strålkastare.

3 Forskningsbakgrund

I avsnitt 3.1 redogör jag för studier av interaktion och positionering i tv-sända politikersamtal, med vilket jag avser arrangerade samtal där folkvalda politiker och programledare deltar. I avsnitt 3.2 presenterar jag inledningsvis ett par svenska studier av debatter om migration och om Sverigedemokraternas position i svensk politik, för att sedan göra en utblick till forskning som berör liknande debatter och nationalism i ett större europeiskt perspektiv.

3.1 Positioneringar och interaktion i tv-sända politikersamtal

Debatter och intervjuer med politiker har studerats från olika perspektiv. Positioneringar av politiker och debattämnen har studerats med text- och diskursanalytiska metoder (van Dijk 2005, Simon-Vandenberg m.fl. 2007, Cabrejas-Peñuelas & Díez-Prados 2014), men även utifrån *Conversation Analysis* (CA) (Nylund 2000, Nuolijärvi & Tiittula 2011). CA-studier har också undersökt turtagning och frågor i interaktionen mellan programledare och politiker (Clayman & Heritage 2002, Ekström 2008). Även om jag inte använder CA som metod kan CA-forskningen bidra med viktig kunskap om den typ av institutionella samtal som politikerutfrågningar och debatter utgör. Ekströms (2008) analys av politikerintervjuer visar exempelvis hur deltagarna iscensätter sina roller i interaktionen, där journalister styr intervjun genom att vara utfrågare, medan politikern svarar, kommenterar, försvarar eller förklarar sig (Ekström 2008:410). Samtidigt som politikerna intar den utfrågades roll i interaktionen iscensätter de även roller inför tittarna som folkvalda politiker och representanter för sig själva, för partiet, för eventuella allianser och för en ideologi. Ekström analyserar dock inte politikernas positioneringar i relation till de ämnen som avhandlas, vilket skiljer hans studie från min.

CA-forskning har också visat hur politiker i interaktion skapar positiva bilder av sig själva och negativa bilder av motståndarna. Nuolijärvi och Tiittula (2011) undersöker hur politiker med hjälp av ironi positionerar sig själva och varandra i tv-debatter inför det finska presidentvalet 2006. De visar hur ironin byggs upp sekventiellt och används av politikerna både för att framställa motståndaren i dålig dager och för att hantera angrepp och upprätta en positiv bild av sig själva (Nuolijärvi & Tiittula 2011:584). Politiska positioneringar studeras också av

---

¹ Statsminister Fredrik Reinfeldt (Moderaterna), Annie Lööf (Centerpartiet), Jan Björklund (Folkpartiet) och Göran Hägglund (Kristdemokraterna) utgjorde vid tillfället sittande borgerliga regering. Stefan Löfven (Socialdemokraterna), Åsa Romson och Gustav Fridolin (Miljöpartiet), Jonas Sjöstedt (Vänsterpartiet) och Jimmie Åkesson (Sverigedemokraterna) utgjorde oppositionen.

Cabrejas-Peñuelas och Díez-Prados (2014), som analyserar en valdebatt i Spanien. Med verktyg från appraisal (Martin & White 2005, se även avsnitt 4) studerar de hur politiker framställer sig själva och varandra genom evaluerande yttranden. Politikerna gör genomgående positiva bedömningar av sin egen och partiets hederlighet och bedömer motståndaren som en ohederlig politiker (Cabrejas-Peñuelas & Díez-Prados 2014:181).

På samma sätt som språkliga strategier kan framställa politiker som mer eller mindre trovärdiga eller seriösa kan deras åsikter också framställas på olika sätt. Simon-Vandenberg m.fl. (2007) har analyserat presuppositioner och förkunnanden, som markeras genom *ju* och *naturligtvis*, för att se hur politikens påståenden konstruerar förgivettagna utgångspunkter. Sådana förgivettaganden förstärker delade förståelsegrunder som politikern har med sina åsiktsfränder och blir ofta, om de inte uppmärksammas, uppfattade som fakta av åhörarna. Men författarna visar också hur de politiska motståndarna ofta känner igen och ifrågasätter presupponerade påståenden (Simon-Vandenberg m.fl. 2007:66).

3.2 Debatter om migration

Dahlström och Esaiasson (2010) har undersökt så kallade invandringskritiska partiers inflytande i den svenska politiska debatten under perioden 1970–2006. De har bland annat gjort kvantitativa innehållsanalyser av tv-debatter och undersökt hur ledarna för olika partier förhållit sig till ”invandring” som sakfråga. En slutsats är att de etablerade partierna generellt sett antagit en avvisande strategi gentemot de ”invandringskritiska” partierna, men att ”invandring” under de senaste valrörelserna blivit en allt mer framträdande sakfråga i och med att fler väljare enligt opinionsmätningar efterfrågar en restriktiv invandringspolitik (Dahlström & Esaiasson 2010:37). Dahlström och Esaiasson menar också att Sverigedemokraternas framgångar i valet 2010 tvingade övriga partier att kommentera deras ståndpunkter i sakfrågan (ibid:38). Hellström (2013) skriver i en studie av Sverigedemokraternas roll i svensk politik att motståndet mot partiet beror på att de utmanar den nationella självbilden av Sverige som ett tolerant och demokratiskt land (Hellström 2013:73). När Sverigedemokraterna utmålas som en rasistisk fiende kan det ”svenska vi:et” upprätthålla en självbild som god, tolerant och anti-rasistisk. Även Hübinette och Lundström (2011:43) förklarar den antirasistiska rörelsens reaktioner på detta sätt och menar att Sverigedemokraterna i sin tur också reagerar på ett upplevt hot mot en djupt rotad föreställning, nämligen idén om Sverige som en homogen nation. Sverigedemokraterna pekar ut ”invandringen” som orsak till vad de betraktar som en förlust av ett etniskt homogent Sverige. Både sympatierna för och motståndet mot partiet kan därmed förstås som olika sätt att försvara en nationell självbild, där en uppdelning i ett ”svenskt vitt” *vi* återkommande konstrueras mot ett ”icke-svenskt” *de* som ett främmande element i nationen (Hübinette & Lundström 2011:50).

I en omfattande studie av diskursiv diskriminering i svenska valrörelser 1988–2002 har Boréus (2006) bland annat undersökt vilka perspektiv på flyktingpolitik som förekommer. Studien visar hur ett ”svenskt” *vi* framställs som de goda, som tar hand om ett hjälpbehövande *de*, ”invandrarna”, och tar till vara deras resurser (ibid:165f). Boréus benämner det sistnämnda *nyttoperspektiv*, där ”invandring” omtalas i termer av ekonomisk nytta som kan omvandlas till en resurs för Sverige (ibid:172). Det förstnämnda, konstruktionerna av ett godhjärtat och hjälpsamt *vi* och ett hjälpbehövande främmande *de*, upprätthåller enligt Blommaert och Verschueren (1998:190ff) en dikotomi mellan den föreställda homogena nationen och gruppen av migrerade

individer som ska "tolereras". Toleransdiskursen konstruerar mångfald som ett problem som måste hanteras (ibid:15). Ofta förespråkas assimilation, där anpassning till det nya landets kultur, sedvanor och värderingar blir ett villkor för toleransen, och integrationspolitiken ett sätt för staten att kontrollera nya medborgare (Lentin & Titley 2011:200).

Den antirasistiska självbilden kan betraktas som en del av det omarkerade upprätthållandet av nationalism och nationell identitet, det som med Billigs term analyseras som *banal nationalism*, där nationalism definieras som vardagliga och centrala praktiker snarare än som en perifer och extrem ideologi (Billig 1995:5f). Sådana praktiker kan återfinnas även hos den som tar avstånd från den ideologiska nationalismen hos Europas högerpopulistiska partier. Wodak (2015) skriver om dessa partier att deras nationalism skapar såväl diskursiva som faktiska murar kring nationen för att stänga ute dem som inte delar vad de menar är "folkets" etnicitet, kultur och traditioner. Wodak visar hur dessa utestängda "andra" utmålas som syndabockar och hot. Denna *rädslans politik* positionerar de högerpopulistiska partierna, till vilka Wodak räknar Sverigedemokraterna, i motsättning till vad de utmålar som en korrupt elit av övriga politiker och statliga myndigheter (Wodak 2015:2, 8). Samma tendens kunde jag se i en studie av kommentarsfältsdiskussioner på internet (Hagren Idevall 2014). Rasistiska diskurser normaliseras när skribenter som definierar sig som "invandringskritiska" utmålar migranter, i synnerhet muslimska, som ett hot mot Sverige, och positionerar en "politiskt korrekt" elit av övriga politiker som ansvariga för hotet.

4 Teoretiska perspektiv och analysmetod

I denna studie undersöker jag hur partiledare positioneras i relation till varandra och vilka attityder till migration som kommer till uttryck i tv-debatterna. Jag har som utgångspunkt att varken positioneringarna eller debatterna som produkter enbart skapas av mänskliga deltagare utan även av icke-mänskliga aktörer. Kameran, tv-studions bildskärmar och talarstolarna är tre icke-mänskliga aktörer som analyseras i denna studie. Jag grundar mitt teoretiska perspektiv i aktör-nätverksteori, ANT (Latour 2007, Law 2009), en ansats där sociala fenomen studeras som resultatet av relationer mellan aktörer. *Aktör* är här ett analytiskt begrepp för det som agerar och påverkar den situation eller det fenomen som studeras, och det kan alltså vara både människor, djur, tekniska artefakter eller fysiska föremål. Denna utvidgade definition av aktörskap innebär också att handlingar studeras som resultatet av ett dialogiskt samspel, där aktörer tvingas agera eller framträda på ett visst sätt till följd av andra aktörers agerande eller uppförande (Latour 2007:46). Dessa ageranden är vad som sätter aktörer i relation till varandra och de kallas med ANT-termer för *översättningar* (Law 2009:144f). Översättningar kan utgöras av allt från språk, bilder och rörelser till ljud och komposition av material. Partiledarna är exempelvis aktörer som genom översättningar som ord, blickar och gester positionerar sig själva och varandra i interaktion. Positioneringarna uppstår dock även till följd av andra aktörers agerande, som exempelvis kameran, där den översättning jag studerar är kamerans sätt att fokusera, och talarstolarna, där jag studerar deras översättning som det sätt de placeras i rummet och därmed placerar partiledarna i förhållande till varandra, programledarna och publiken.

ANT har inte utvecklat analysmodeller för att på en detaljerad nivå studera språkliga och visuella översättningar och positioneringar. Jag använder därför kompletterande analysverktyg för dessa analyser, och jag hämtar verktygen från socialsemiotiken (Martin & White 2005, van

Leeuwen 2005, 2008). Nedan ges en översiktlig beskrivning av de analyskategorier jag studerar i materialet. De presenteras också i tabell 2, tillsammans med exempel från debatterna.

Tabell 2. Analysmodell

Analyskategorier		Exempel
Attityd	Bedömning Affekt	"Ni för en <i>ansvarslös invandringspolitik</i> " "tvärtom så ska vi vara <i>stolta</i> över att vi lever i ett land dit människor vill komma"
Dialogicitet	Monogloss Heteroglosser – Förnekande – Förkunnande – Övervägande – Erkännande attribuering – Distanserande attribuering – Intertextualitet	"Vi är byggda på solidaritet och öppenhet" "Nej det är <i>inte</i> invandring mot välfärden" " <i>sanningen är</i> att under vår regeringstid" " <i>Jag tror att</i> detta är bra för Sverige" "ni socialdemokrater vill ju skärpa reglerna" "ni tycker att det är ok, det är det inte" "Öppna era hjärtan" (intertext från Reinfeldts sommartal)
Språk-handlingar	Fråga Påstående	"Vad beror det här på Annie Lööf?" "Åkesson, du vill begränsa det här kraftigt"
Visuella aspekter	Komposition i rummet Kamerafokus Blickriktning Avbildning	Placering av deltagare i studion/på scenen Vem som syns i bild Blicken som utpekande av tilltalad och omtalad Hur migranter avbildas på bildskärmar i studion

Appraisal är en modell inom den systemisk-funktionella lingvistik, utvecklad för att analysera språklig evaluering och olika typer av deltagande och engagemang (Martin & White 2005). Utifrån appraisal undersöker jag vilka *attityder* som uttrycks (ibid:42f). Jag analyserar framför allt *bedömningar*² (ibid:52f), språkhandlingar som värderar beteenden och fenomen positivt eller negativt, men även *affekt* (ibid:45f), för att se vilka känslor deltagarna uttrycker.

För att undersöka hur attityder realiseras gemensamt av partiledarna i interaktion undersöker jag också yttrandens *dialogicitet* (Martin & White 2005:92f). *Dialogicitet* åsyftar hur olika röster förhåller sig till varandra och till det som sägs, och blir ett sätt att studera positioneringar. Dialogicitet skapas i interaktion, men inte nödvändigtvis sekventiellt mellan två eller fler deltagare, utan i den bredare bemärkelsen att yttranden bär spår av och åberopar andra yttranden. För att undersöka hur debattdeltagarna förhåller sig till varandra och andras åsikter studerar jag olika sätt som de *attribuerar* varandra, exempelvis genom citat och referat. Jag analyserar också intertextualitet som en typ av attribuering som ger eko av en annan röst utan att explicitgöra varifrån den kommer (Bachtin 1981). Jag undersöker om attribueringarna blir ett *erkännande* av andras åsikter och perspektiv, eller ett *distanserande* från dem. Vidare undersöker jag om yttranden *förnekar* andra röster och perspektiv, och hur egna åsikter kommer till uttryck. Realiserar de som *överbäganden*, det vill säga en möjlig åsikt bland många, eller som *förkunnanden*,

² Inom appraisal görs en åtskillnad mellan *bedömning*, som är värdering av beteenden, och *uppskattning*, som är värdering av föremål (Martin & White 2005:42f). I mina analyser ligger värderingar av beteenden och värderingar av abstrakta fenomen och skeenden (som Sverige och migration) mycket nära varandra och jag har valt att kategorisera båda typerna av språkhandlingar som bedömningar.

där andra perspektiv osynliggörs? Jag analyserar också språkhandlingarna *frågor* och *påståenden*, för att se hur programledare och partiledare bemöter varandra och vilka röster som bjuds in respektive tystas ner eller hålls utanför.

Ovanstående analyskategorier syftar till att undersöka hur flerröstade sammanhang byggs upp i interaktion och hur deltagarna positioneras inom dem, och är med *appraisals* terminologi en analys av *heterogloss*. Heteroglossa yttranden åberopar andra röster och perspektiv i olika hög grad, vilket både kan utvidga och inskränka dialogen (Martin & White 2005:102). Omodifierade påståenden kan ge intryck av att komma med faktisk information där förekomsten av alternativa perspektiv osynliggörs. Ett sådant yttrande sluter dialogen och gör den *monogloss* (Martin & White 2005:99f). Även *presuppositioner* kan realisera monogloss genom yttranden som formuleras som om de uttrycker en självklar sanning (Simon-Vandenberg m.fl. 2007).

Det undersökta materialet, direktsända tv-debatter, är multimodalt. Relationerna mellan de mänskliga aktörerna skapas inte enbart av talat språk utan även av blickar och gester och deras riktning, som exempelvis indikerar vem som är tilltalad eller omtalad. De icke-mänskliga aktörerna – kameran, bildskärmarna och talarstolarna – har också visuella översättningar. I analysen av dem utgår jag från socialsemiotisk forskning om multimodalitet (van Leeuwen 2005, 2008, Björkvall 2009). Jag studerar bland annat hur debattdeltagarna positioneras genom det sätt som talarstolarna placeras i studion eller på scenen, hur det som avbildas på bildskärmar i studion framställs och förhåller sig till tittarna och hur kameran ramar in det vi ser och positionerar deltagare i fokus genom att låta dem synas i bild.

5 Partiledarnas positioneringar

Analysresultatet presenteras i två avsnitt. I detta inledande avsnitt 5 redogör jag först för de aktörer som deltar i debatten och hur partiledarna positioneras av aktörer som kameran och talarstolarna (avsnitt 5.1), och därefter hur partiledarna positionerar sig själva och varandra i interaktion (avsnitt 5.2). I avsnitt 6 undersöker jag sedan vilka attityder till debattämnet migration som kommer till uttryck och hur attityder och positioneringar samspelar i interaktion.

5.1 Aktörer i debatten

Ett flertal olika aktörer har genom mina analyser visat sig bidra till att skapa politiska positioneringar i debatten: partiledare, programledare, kameror, bildskärmar, talarstolar, publik, enskilda frågeställare och tv-tittare. I detta avsnitt undersöker jag hur dessa görs till aktörer.

I början av debattprogrammen sker en omedelbar presentation av partiledarna och programledarna som aktörer. Presentationen sker verbalt, ibland genom en speakerröst som introducerar partiledare och programledare, ibland genom textremsor med deltagarnas namn och partitillhörighet och ibland genom filmklipp med fakta om de deltagande. Genom kameran blick ser vi också studion eller scenen där deltagarna står uppställda. Van Leeuwen talar om inramning som ett sätt att visuellt skapa, och kapa, sambanden mellan olika element (van Leeuwen 2005:7, 13). Kameran är en aktör som genom inramningen av scenen där debatten utspelar sig skapar aktiviteten och positionerar partiledarna som legitima deltagare. Kameran blir en aktör som möjliggör partiledarnas deltagande, och aktörskap, i den tv-sända debatten.

Publiken är ytterligare en aktör som introduceras tidigt då den hälsas välkommen av programledaren och ramas in av kamerablicken. Publiken är oftast passiv, men i vissa fall framträder någon ur publiken som en enskild aktör. I TV4:s statsministerduell får exempelvis personer ur publiken ställa frågor till partiledarna. Frågeställarna presenteras med namn och yrke och översätts genom sina språkhandlingar till aktörer i debatten. Även i Expressens debatt får namngivna väljare ställa frågor, men det sker via en bildskärm som finns ovanför scenen och som ger oss ytterligare ett inramat element. Bildskärmen blir den aktör som möjliggör för frågeställaren att påverka interaktionen. Även i SVT:s debatter finns bildskärmar. De utgör bakgrunden i studion, och tematiskt utvalda bilder visas under debatterna (bild 2). Bilderna analyseras närmare i avsnitt 6.2.

Bild 1. Aftonbladet 1/9. Från vänster: Löfven, Fridolin, Sjöstedt, Åkesson, Hägglund, Björklund, Löf, Reinfeldt.

Bild 2. SVT 12/9. Från vänster: Programledare, Åkesson, Sjöstedt, Fridolin, Löfven, Reinfeldt, Löf, Björklund, Hägglund.

Även tittarna är deltagare, om än enbart som mottagare av debatterna (jfr Andersson 2002:36). Det är också de som sedan ska gå till valurnorna. I interaktionen händer det mycket sällan att partiledarna tilltalar eller omtalar tittarna. Programledaren kan förstås som en representant för tittarna (jfr Andersson 2002:177), och i två av debatterna, Aftonbladets och Expressens, är det också tittarna som har fått rösta fram de ämnen som debatteras, vilket programledarna förklarar i inledningen. Tittarna blir i de fallen aktörer som påverkar innehållet i programmen på en övergripande nivå. De positioneras också som aktiva deltagare i andra forum; både programledare och textremsor på skärmen hänvisar tittarna till sociala medier och hashtaggar som kan användas för att diskutera debatten med andra.

Kameran sätter genom sin inramande blick igång de centrala aktörer som skapar tv-debatten, och bildskärmarna sätter i sin tur igång perifera aktörer, som frågeställare ur publiken. Dessutom sker olika typer av inramning i det fysiska rummet, på scenen eller i studion, där framför allt kompositionen av talarstolarna bidrar till att positionera partiledarna i relation till varandra, till programledarna, till en eventuell publik och till kameran, som skapar relationen till tittaren. Partiledarna har den mest centrala placeringen. De skiljs åt av de mellanrum som skapas när deras talarstolar placeras på olika sätt; de *separeras* från varandra (van Leeuwen 2005:17). Avstånden mellan dem skapar individualitet, men överbryggas av visuella rim som skapar gemenskap (Björkvall 2009:106, 108). Exempelvis har alla likadana talarstolar. Regeringspartierna står alltid bredvid varandra. Åkesson placeras antingen i mitten, mellan regeringspartierna och de övriga oppositionspartierna (bild 1), eller längst ut på kanten till-

sammans med oppositionen (bild 2). I Sveriges Radios debatt står Åkesson placerad avskilt i mitten, mellan de två andra blocken och med tydliga mellanrum omkring sig. Separation skapas också av talarstolarnas vinkling, där avståndet mellan dem, till publiken och till programledarna beror på kompositionen. I TV4:s slutdebatt står partiledarna och programledarna i en cirkel och i övriga debatter står partiledarna på en rak eller rundad linje med programledaren antingen framför sig (bild 1 och 2), i mitten av raden eller vid sidan av. I samtliga fall utom ett (bild 1) där det finns en publik, står partiledarna helt eller delvis vända mot den. Kameror finns utplacerade i halvcirkelformade linjer och ger både översiktliga och inzoomade bilder.

5.2 Politiska positioneringar

I det följande redogörs för hur partiledarna positioneras politiskt. Jag analyserar hur Åkesson görs till en central aktör, hur partiledarna positioneras i relation till varandra och hur Reinfeldts sommartal som intertext bidrar till att positionera partiledarna.

5.2.1 Åkesson görs till en central aktör

Både programledarens och partiledarnas aktörskap är väletablerat i debattformen, och de har förutbestämda roller i interaktionen i relation till varandra. Programledarnas roll är att fördela ordet och initiera debattinlägg, vilket de bland annat gör genom att ställa frågor till partiledarna, som i relation till programledaren får rollen att svara, kommentera och förklara sig (Ekström 2008:410). När programledaren fördelar ordet styr hen också vilka som får möjlighet att yttra sig och bidrar därmed till att aktualisera partiledarna som aktörer. Även kameran kan lyfta fram eller gömma undan partiledarna. Tabell 3 redogör för en analys av hur många gånger kameran skiftar till en inzoomad, *fokuserad*, bild av respektive deltagare i de debatter där samtliga riksdagspartier är representerade. Även antalet studiobilder redovisas, där samtliga eller större delen av deltagarna syns i bild.

Tabell 3. Antal gånger respektive person fokuseras av kameran samt antal studiobilder

	SVT 4/5	Aftonbladet	Expressen	TV4	SVT 12/9	Totalt
Studiobild	23	37	70	44	28	202
Programledare	0	7	13	9	2	33
Björklund	3	4	11	17	9	45
Fridolin/ Romson	2	8	6	3	10	29
Hägglund	1	2	25	3	4	35
Löfven	5	11	18	4	5	43
Lööf	10	7	5	10	15	47
Reinfeldt	5	11	18	5	14	53
Sjöstedt	5	2	5	4	8	24
Åkesson	9	11	38	35	55	148
Totalt	63	100	209	134	150	659

Tabell 3 visar att Åkesson är den som oftast hamnar i kamerans fokus, hela 148 gånger, vilket kan jämföras med Reinfeldt som med sina 53 gånger fokuseras i bild näst mest. Trots

skillnader mellan de olika debatterna ligger Åkesson genomgående högt. Inzoomade bilder visar oftast den som talar eller blir omtalad. Om två partiledare debatterar växlar kameran ofta mellan dem. Men Åkesson utmärker sig då han även är i kamerafokus när han varken talar eller blir tilltalad. Kameran gör Åkesson till en central aktör. Vi ser detta i exempel 1, där Reinfeldt besvarar en fråga från en väljare som undrar hur politikerna vill hjälpa flyktingar att komma in i samhället.

Exempel 1. Kamerafokus. Reinfeldt svarar på fråga från en väljare. (Expressen)³

1 ni hörde hon kom to- tjugohundratretton hon kan alltså redan
 2 {i bild: FR, FR → publiken, gest mot bildskärmen där frågeställaren visats
 3 tala svenska språket vilken fantastisk (.) utveckling titta
 4 vad människor anstränger sig för att komma in i det svenska
 5 samhället å vilken glädjande utveckling att två hundra tusen
 6 {i bild: JÅ, JÅ → FR
 7 utrikesfödda fler (.) arbetar idag jämfört med tjugohundrasex
 8 {i bild: FR, FR → publiken
 9 (.) hh vi har infört en arbetskraftsinvandring vi har (.) hh
 10 {i bild: scenbild, FR → gest mot AL, JB och GH
 11 skapat en generös asyl å migrationspolitik tillsammans med
 12 Miljöpartiet vi har faktiskt kanske den mest öppna asyl och
 13 {i bild: scenbild, FR → gest mot ÅR {i bild: FR, FR → publiken
 14 migrationspolitiken i hela den utvecklade världen hh det här
 15 {i bild: scenbild
 16 e en vägval om vilket land vi ska leva i (.) det var därför
 17 {i bild: FR, FR → kameran
 18 jag sa öppna era hjärtan för det står nu på spel (.) det e nu
 19 {i bild: FR, FR → publiken
 20 de avgörs om vi ska fortsätta den här utvecklingen att bli
 21 {i bild: JÅ + FR, JÅ → FR
 22 som länder som Tyskland Storbritannien USA

Trots att Reinfeldt varken tilltalar eller pekar ut Åkesson med blickar eller gester skiftar kameran vid två tillfällen fokus till Åkesson, som syns ensam i bild (rad 6 och 21). Ingen annan, utom Reinfeldt själv, fokuseras på det viset, även om Reinfeldt med både blickar, gester och ord vänder sig till såväl Miljöpartiets språkrör (rad 13) som regeringspartierna (rad 10). Vid de tillfällena är bilden utzoomad och visar hela scenen med samtliga deltagare. Reinfeldts inlägg fortsätter ungefär lika länge till och inte vid något tillfälle vänder han sig till Åkesson med ord eller blickar. När Reinfeldt är klar ger programledaren ordet till Åkesson: ”Jimmie Åkesson, hur vill du hjälpa flyktingar att bättre komma in i det svenska samhället?”. Detta förstärker Åkessons position som en central aktör i debatten om migrations- och flyktingpolitik.

³ Transkriptionsnyckel: [betecknar samtidigt tal, (.) betecknar paus och understreck betecknar betoning. Visuella aspekter som blickar, gester och kamerafokus transkriberas på egen rad med mindre teckenstorlek: { anger när kamerabilden skiftar, i bild: anger vem/vilka som syns i bild, a → b betecknar att a riktar blicken mot b. Deltagarna benämns med sina initialer och programledaren med PL.

5.2.2 Partiledarna positioneras i relation till varandra

Ett vanligt sätt att positionera sig politiskt i debatt är att ta avstånd från och skapa närhet till andras politik. Självpositionering kan exempelvis ske genom negativa framställningar av motståndarna (Nuolijärvi & Tiittula 2011, Cabrejas-Peñuelas & Díez-Prados 2014), men som vi ska se nedan kan den också ske genom erkännande attribueringar av andras yttranden. I exempel 2 analyserar jag heterogloss dialogicitet för att demonstrera hur partiledarna positionerar sig och blir positionerade i relation till varandra. Exemplet ingår i en sekvens där programledaren tagit upp frågan om fördelning av flyktingmottagandet bland Sveriges kommuner.

Exempel 2. Heterogloss. (Aftonbladet)

- 1 FR: det är många kommuner som tar emot som skapar spännande
 2 utvecklade samhällen med många som kommer från olika håll
 3 (.) vi har precis som Annie påpekade valt (.) morötterna
 4 som princip vi ger extra stöd till kommuner som nu tar
 5 emot fler eftersom vi inser att initialt så handlar de om
 6 att (.) ha resurser för utbildning och få etableringsfasen
 7 att fungera men sen tycker jag att Gustav Fridolin har
 8 rätt i detta hh att vi måste se att det här bygger Sverige
 9 starkt hh över två hundra hh tusen fler utrikesfödda
 10 jobbar nu sedan alli- alliansregeringen trädde till de är
 11 med och betalar skatt och bygger vårt Sverige starkt för
 12 framtiden
 13 PL: där lämnar jag över till Stefan Löf[ven
 14 SL: [ja vi eh vi delar den
 15 uppfattningen vi ska komma ihåg att eh de här människorna
 16 som kommer från andra länder till oss de har ungefär lika
 17 hög andel högskoleutbildade universitetsutbildade det är
 18 läkare det är ingenjörer massor av arbetskraft som vi hh
 19 behöver här i vårt land hh eh och jag förstår inte Åkesson
 20 hur du tänker överhuvudtaget i den här frågan (.) om de
 21 kommer hit de här- precis som Annie Lööf påpekar det är en
 22 väldigt väldigt liten del av människor som (.) orkar ta
 23 sig hit de flesta finns i flyktingläger runtom där nere
 24 (.) men de som kommer hit (.) vad är det du tänker (.) ska
 25 du säga nu får du åka tillbaks (.) för du kommer inte in
 26 här (.) är det så du tänker?
 27 PL: kort replik från Jimmie Åkess[on
 28 JÅ: [ja jag förstår inte hur
 29 Stefan Löfven tänker eller nån av de övriga här för den
 30 delen alltså vi har inte (.) välfärden urholkas
 31 migrationsverket går fullständigt på knäna nästan ingen av
 32 dem får jobb (.) och ni pratar om att vi ska fortsätta med
 33 [det här
 34 SL: [ska vi skicka tillbaks dem då?

- 35 JÅ: det är ytterligare tre hundra fyrtio tusen människor de
 36 kommande åren (.) [vem som
 37 SL: [ska vi skicka tillbaks dem då?
 38 JÅ: helst förstår ju att det inte kommer fungera utan
 39 välfärden kommer att fortsätta urholkas arbetslösheten
 40 kommer att fortsätta stiga (.) ni kommer aldrig- hur
 41 mycket ni än säger att ni ska bygga så kommer ni aldrig
 42 att hinna bygga bostäder till alla dessa människor

I Reinfeldts inledande yttrande sker vad Martin och White (2005:112) kallar för *erkännande attribuering*. Denna typ av utvidgande heterogloss handlar om att åberopa ett annat yttrande i dialogen. Reinfeldt attribuerar genom att hänvisa till andra. Först attribueras Lööf, ”vi har precis som Annie påpekade” (rad 3), och positioneras som en del av det ”vi” som åsyftar regeringen, där även Reinfeldt ingår. Därefter attribueras Fridolin, ”sen tycker jag att Gustav Fridolin har rätt” (rad 7–8), och hans positiva bedömning av migration till Sverige. Frasen ”sen tycker jag” är vad Martin och White (2005:104f) kallar för *överbärande*. Överbäranden ligger nära det som inom CA studeras som *stance* (se till exempel Kärkkäinen 2003), och som av Karlsson (2006) benämns positioneringsfraser. Dessa fraser positionerar talaren och hens subjektiva utgångspunkter i interaktion med andra.

När Löfven får ordet inleder han med att positionera sig själv och sitt parti som eniga med vad Reinfeldt just sa: ”vi delar den uppfattningen” (rad 14–15). Därefter gör han en distanserande attribuering av Åkessons åsikter: ”jag förstår inte Åkesson hur du tänker” (rad 19–20). Lööfs uttalande om att det endast är en liten del av flyktingarna som kommer till Sverige åberopas (rad 21) och därefter ställer Löfven ett antal frågor riktade till Åkesson (rad 24–26). Åkesson replikerar med en liknande distanserande attribuering, där han förklarar att han varken förstår hur Löfven eller någon av de andra tänker (rad 28–29). Åkesson positionerar här sin egen politiska hållning i kontrast till alla de andra partiledarna, vilket vi också ser i hans tilltal, ”ni” (rad 32, 40, 41). Han förnekar att de andras politik kommer att fungera: ”ni kommer aldrig [...] att hinna bygga bostäder till alla” (rad 40, 42).

Politiska positioneringar görs alltså lika mycket *mot* något eller någon som *för* den egna politiken. Polarisering och konfrontation är enligt Örnebring (2001) vanligt förekommande i politikerdebatter i dag. I mitt material sker polariseringen alltid mellan samma två läger. Sju av partierna tycks ha Sverigedemokraterna som en gemensam motståndare, mot vilken de skapar sin egen position. Polariseringen mellan Åkesson och övriga partier (re)produceras genom alla debatter. Denna positionering upprätthålls också av programledarna, som i sina frågor *förkunnar* att det är Sverigedemokraterna mot resten av riksdagspartierna, vilket analyseras i exempel 3.

Exempel 3. Förkunnande. Programledare. (SVT 7/9)

- 1 PL: ni är ju helt överens om de här å faktum är sju partier i
 2 riksdagen har samma hållning men de åttonde (.)
 3 Sverigedemokraterna har en helt annan inställning

På rad 1 ser vi hur programledaren inskränker möjligheten till en alternativ framställning av politikernas relation till varandra: ”ni är ju helt överens” och ”faktum är” gör yttrandet till ett monoglossiskt påstående. *Förkunnanden* som *ju* och *faktum är* får yttrandet att framstå som en

självklarhet, en universell ståndpunkt (jfr Simon-Vandenberg m.fl. 2007:39f). Ett sådant påstående är svårtillgängligt för ifrågasättanden och sluter därmed dialogen (se även avsnitt 4).

Den polariserade positioneringen av Åkesson och Sverigedemokraterna mot resten av partierna (re)produceras inte minst av Åkesson själv. Exempel 4 visar hur Sjöstedt positionerar Åkesson tillsammans med regeringspartierna, som han menar att Åkesson har stöttat: ”du har varit med och fört en högerpolitik” (rad 1). Sjöstedt gör en negativ bedömning: ”det är inte snyggt gjort” (rad 3), av Åkessons uttalande om att det är asylmottagandet som urholkar svensk välfärd. Åkesson svarar med att distansera sig från både Sjöstedt och övriga partiledare: ”jag skyller på dig och [...] på de övriga sex som står bredvid dig” (rad 4–5). Han underkänner därmed positioneringen av honom själv som allierad med de borgerliga partierna. Han gör också en negativ bedömning av de andra partierna: ”det är ni som missköter politiken” (rad 5).

Exempel 4. Distanserande attribuering, negativ bedömning. (SVT 12/9)

1	JS: du (.) har varit med (.) och fört en högerpolitik som innebär
2	att pengar inte räcker till välfärden (.) och sen skyller
3	du på nån annan (.) det är inte snyggt gjort
4	JÅ: jag skyller på <u>dig</u> och jag skyller på de övriga sex som står
5	bredvid dig här därför det är ni som missköter politiken

Exempel 4, liksom exempel 2, visar alltså hur Åkesson inte enbart tar avstånd från den partiledare med vilken han för tillfället debatterar, utan även från övriga partiledare: ”Ja jag förstår inte hur Stefan Löfven tänker eller nån av de övriga här för den delen” (exempel 2, rad 28–30) och ”jag skyller på dig [Sjöstedt] och jag skyller på de övriga sex som står bredvid dig här därför det är ni som missköter politiken” (exempel 4, rad 4–5).

5.2.4 Reinfeldts sommartal som intertext skapar polarisering och allianser

Det förekommer att Åkesson närmar sig Reinfeldt. Då handlar det alltid om att han hänvisar till det uppmärksammade sommartal där Reinfeldt pratade om den pågående flyktingsituationen och menade att Sverige står inför stora utmaningar, ekonomiskt och socialt, men att svenska folket ska ”öppna sina hjärtan”. Åkesson attribuerar vid ett flertal tillfällen Reinfeldts uttalande om att flyktningmottagandet kommer att kosta pengar. Bland annat säger Åkesson i Aftonbladets debatt att ”det har blivit väldigt tydligt nu, inte minst efter Fredrik Reinfeldts sommartal, att det står mellan välfärd eller fortsatt stor asylinvandring.” Attribueringen blir inte enbart ett erkännande av Reinfeldts yttrande utan också ett stöd för Åkessons egen politik. Reinfeldts sommartal blir i debatterna till en intertext som vid upprepade tillfällen förekommer i de övriga deltagarnas yttranden och bidrar till att positionera dem. Ibland handlar det om en explicit attribuering, men ofta återopas talet enbart genom frasen ”öppna era hjärtan”, som är ett citat som också förekommit i medierapporteringen. Det är huvudsakligen Reinfeldt själv som attribuerar talet (se exempel 1 rad 18 och exempel 7 rad 7), men alla de andra positionerar sig vid något tillfälle i relation till det. Löf säger till exempel att ”när en komma sex promille av världens flyktingar knackar på Sveriges dörr, då ska vi göra som vi gör hemma i Gnosjöregionen, då ska vi se till att öppna våra hjärtan”. Till skillnad från Åkesson är det budskapet om solidaritet som Löf attribuerar. Detsamma gäller för Fridolin, som i samband med attribuering till talet också ger uttryck för en positiv affekt: ”man kan säga vad som helst om stats-

ministrernas sommartal, men jag är glad över att leva i ett land där statsministern faktiskt manar till solidaritet när människor flyr för sina liv.” Även Hägglund uttrycker positiv affekt, stolthet, i samband med Reinfeldts tal, vilket vi ser i exempel 5 (rad 4–6, 8). Här ser vi dessutom hur också programledaren hänvisar till sommartalet (rad 10–11):

Exempel 5. Attribuering, intertextualitet, affekt. (Expressen)

- 1 GH: alltså vi står inför utmaningar det kan ingen förneka vi
 2 står inför utmaningar när det gäller hh att få fram bra
 3 boenden vi står inför utmaningar (.) att eh få människor
 4 att att acceptera de- det var ju därför som Fredrik
 5 Reinfeld höll det här talet (.) som jag är väldigt stolt
 6 över att han höll (.) [att svenska
 7 JÅ: [me- me- menar du
 8 GH: [folket ska öppna sitt hjärta
 9 JÅ: [Göran
 10 PL: v- v- vi återvänder till det där talet som Fredrik
 11 Reinfeldt höll, Jonas Sjöstedt du har sagt att
 12 statsministern köpte Sverigedemokraternas
 13 problemformulering när han började prata om kostnader för
 14 att ta emot flyktingar, vad menade du med det?
 15 JS: jo jag menar att (.) eh det faktum att vi inte har pengar
 16 till välfärd och järnväg och bostäder (.) det beror inte
 17 på asylsökande (.) det beror på att man har sänkt skatten
 18 med ett hundra fyrtio miljarder kronor utan att finansiera
 19 det

När Hägglund attribuerar Reinfeldts tal nämner han både utmaningar och öppenhet. Programledaren bryter in och riktar en fråga till Sjöstedt, och positionerar honom i relation till hans tidigare uttalande om sommartalet: ”Jonas Sjöstedt du har sagt att statsministern köpte Sverigedemokraternas problemformulering när han började prata om kostnader för att ta emot flyktingar” (rad 11–14). Sjöstedt intar en distanserande hållning till sommartalet där han genom inskränkande heterogloss, ”det beror inte på asylsökande” förnekar att kostnader för asylmottagning skulle vara ett problem för välfärden (rad 16–17). Detta kan betraktas som en respons på Hägglunds förkunnande att ”vi står inför utmaningar, det kan ingen förneka” (rad 1), och det blir också ett exempel på hur yttranden som realiserar som inskränkande heterogloss inte alltid får en inskränkande funktion i interaktionen. Det vill säga, även om yttrandet ”det kan ingen förneka” utesluter möjligheten att tycka annorlunda, så är det fortfarande möjligt – och ofta förväntat i denna kontext – att någon ska säga emot. Detta visades också av Simon-Vandenberg m.fl. (2007:61ff) som i sina analyser av politiska debatter kunde se hur inskränkande eller monoglossiska yttranden blev motsagda i interaktion. Den inskränkande heteroglossen kan i det här fallet förstås som ett försök att befästa sina egna politiska åsikter och perspektiv och framställa dem som självklara. Det blir en kamp om vems problemformuleringar som får fäste och som (re)produceras oemotsagda i debatten.

Av detta avsnitt framgår att attribuering i den politiska debatten inte enbart fyller funktionen att utvidga heteroglossen och släppa in andras åsikter. Attribueringen blir också en

strategi för att skapa politiska allianser och polariseringar (se även Karlsson 2014:79 om alternativa funktioner hos attributiv heterogloss). Exempelvis blir attribueringen av Reinfeldts sommartal något som i interaktionen skapar närhet mellan Hägglund och Reinfeldt (exempel 5, rad 4–6, 8) och avstånd mellan Sjöstedt och Reinfeldt (exempel 5, rad 10–14). Motsättningen mellan Sjöstedt och Reinfeldt (re)produceras dessutom av programledaren, som attribuerar Sjöstedts uttalande om sommartalet: ”Du har sagt att statsministern köpte Sverigedemokraternas problemformulering” (exempel 5, rad 11–13).

6 Framställningar av migration

I denna del av analysen undersöker jag vilka attityder till Sverige och migration till Sverige som möter tittarna i debatterna. I avsnitt 6.1 redogör jag för vilka attityder som partiledarna uttrycker och hur de positionerar sig själva och varandra i relation till ämnet. I avsnitt 6.2 undersöker jag de bilder som genom bildskärmarna gestaltar ämnet.

6.1 Partiledarnas attityder

De attityder till migration som partiledarna ger uttryck för samspelar ofta med attityder till Sverige. Samtidigt som bedömningar av migration och flyktingpolitik görs, så görs bedömningar av Sverige och det svenska. I detta avsnitt studeras positiva och negativa bedömningar (Martin & White 2005:52f).

Ett genomgående mönster i debatterna är att regeringspartiernas ledare och Löfven gör positiva bedömningar av Sverige och migration. Migration bedöms som en tillgång för Sverige, något som bidrar till att bygga Sverige starkt, liksom den öppenhet, tolerans och humanism som politikerna menar att Sverige står för. I exempel 6 gör Hägglund ett flertal positiva bedömningar av Sverige och det svenska (*framgångsrika, fantastiskt, öppenhet, tar nya intryck*), av utlandsfödda (*de bidrar*) och av öppenheten (*det är det som gör att vi utvecklas*).

Exempel 6. Positiv bedömning. Hägglund. (SVT 12/9)

- 1 Sverige är framgångsrika idag, alltså sju hundra tusen
- 2 personer som är födda i andra länder (.) cyklar eller åker
- 3 till jobbet varje dag (.) och bidrar till att göra det här
- 4 landet så fantastiskt det här är en del av det svenska (.)
- 5 att vi har en öppenhet, att vi tar nya intryck, det är ju det
- 6 som gör att vi utvecklas och så vill jag att Sverige ska vara
- 7 också fortsättningsvis

Hägglund gör bedömningen att migranter är en tillgång för Sverige när de bidrar ekonomiskt och ”cyklar eller åker till jobbet varje dag” (rad 2–3). Denna attityd kan förstås som en del av det Boréus (2006:172) kallar ett ”nyttoperspektiv” och som även Blommaert och Verschueren (1998:186) nämner i sina analyser av mångfaldsdebatter i Europa.

Sverige kallas i debatterna ofta för en humanitär stormakt, vilket är en intertext som återkommer hos flera av partiledarna. I exempel 7 (rad 2–3) säger Reinfeldt just att ”vi är en huma-

nitär stormakt” och gör sedan positiva bedömningar av Sverige. Han säger att Sverige ”hjälp människor att komma undan” och att ”få stöd” (rad 4–5) samt att ”få lite skydd” (rad 6–7). Han attribuerar sitt sommartal om att ”öppna våra hjärtan” (rad 7) och menar att ”det har gjort Sverige starkt, det har vi byggt Sverige på i generationer” (rad 9–10). Sverige blir alltså både rikare och får sin positiva självbild som hjälpsamma bekräftad av migranter och flyktingar som kommer till landet.

Exempel 7. Positiv bedömning. Reinfeldt. (TV4 13/9)

1 sen vill jag att vi ska vara en röst för öppenhet (.) och fri
 2 handel (.) jag vill att vi ska stå upp för (.) att vi är en
 3 humanitär (.) stormakt (.) [...] jag tycker vi ska vara stolta
 4 över det som Sverige är bra på (.) vi hjälper människor (.)
 5 att komma undan (.) att få stöd att med generatorer filtrar
 6 tält faktiskt få nånstans (.) att komma bort (.) och få lite
 7 skydd (.) och sen ska vi öppna våra hjärtan och visa (.) att
 8 vi också har plats och utrymme för många fler i vårt eget land
 9 (.) det har gjort Sverige starkt (.) det har vi byggt Sverige
 10 på i generationer

Partiledarnas attityder uttrycks i samspel med deras positioneringar, och med utgångspunkt i exempel 8 kommer jag att analysera hur detta åstadkoms i interaktion. Jag kommer också att analysera hur positioneringar intas och erbjuds med blickar och kroppsspråk⁴. Analysen presenteras efter exemplet, som utgörs av en sekvens där Björklund påstår att oppositionen (som han pekar ut med en gest) bara pratar om kostnader för flyktingmottagande, vilket får både Romson och Löfven att reagera starkt.

Exempel 8. Bedömning och positioneringar. (Expressen)

1 JB: ni talar alla som där borta som att det är bara kostnader
 2 JB → oppositionen, gör gest mot SL, ÅR, JS, JÅ
 3 Jimmie Åkesson tycker det är för dyrt och Sjöstedt säger att
 4 ÅR mimar "nej" ÅR och SL viftar, pekar → JB
 5 JB: man [vill höja- å Sjöstedt- ja inte alla men
 6 ÅR: [nej men Jan Björklund
 7 JB: nästan alla utom Åsa men [(.) Sjöstedt säger (.)
 8 ÅR skakar på huvudet, mimar "nej" → JB
 9 ÅR: [tack
 10 JB: Sjöstedt säger att man måste höja skatte- men liksom de e
 11 JB → oppositionen
 12 ju inte (.) de här bidrar ju till Sverige (.) vad Fredrik
 13 JB gest mot FR
 14 (.) Reinfeldt sa var ju det är klart på
 15 kort sikt så finns de en integration- kostnad (.) men så

⁴ I detta exempel analyseras inte kamerafokus och därmed har jag inte markerat i transkriptionen vem som är i bild. Sekvensen filmas till största delen på avstånd, där flera eller alla deltagare syns i bild.

- 16 JB → oppositionen, SL och JÅ viftar
 17 fort den där inledningsfasen är över så bidrar ju
 18 JÅ mimar "nej", skakar på huvudet
 19 invandrarna till Sveriges välfärd å har alltid gjort (.)
 20 JB → oppositionen
 21 kyrk[klockor- ja
 22 PL: [Jan Björklund (.) det påståendet upprörde
 23 PL → SL, SL pekar mot JB
 24 [Stefan Löfven
 25 SL: [du måste- du måste skärpa till dig Björklund (.)
 26 JB *skrattar*
 27 SL: det är Åkesson som har talat precis som du anklagar oss
 28 SL pekar med hela armen mot JÅ → JB
 29 för [(.) anklaga inte mig för att ha samma uppfattning
 30 JB: [Sjöstedt (.) Sjöstedt-
 31 SL pekar med armen mot JB
 32 SL: ja ser väldigt tydligt (.) på att Sverige ska ta emot
 33 SL → JB
 34 flyktingar (.) våra- (.) de som kommer från andra länder
 35 är en stor tillgång för Sverige de kommer att bidra de
 36 JB → SL
 37 bidrar redan nu (.) kommer att bidra (.) ännu mer (.)
 38 anklaga inte mig för det det är ett lågvattnemärke
 39 SL → JB SL pekar med hela handen mot JB

Björklund inleder exempel 8 med att säga att "ni talar alla som där borta som att det är bara kostnader" (med flyktingmottagning, min anm.). Björklund tittar på och gestikulerar med armen mot den motsatta sidan och pekar därmed ut hela oppositionen som det "ni" han attribuerar (rad 2). Romson reagerar först genom att mima ett "nej" (rad 4) och både hon och Löfven börjar vifta för att få ordet. Trots att Björklund verbalt enbart attribuerar Åkesson och Sjöstedt (rad 3) så reagerar Löfven och Romson på hans blick, gest och det utpekande "ni". Romson protesterar också högt, "nej men Jan Björklund" (rad 6) och får en snabb respons, "nästan alla utom Åsa" (rad 7), som exkluderar henne från den inledande attribueringen. Björklund attribuerar sedan Reinfeldt och gör en gest mot honom (rad 12, 13), vilket positionerar dem som eniga i bedömningen att migration bidrar till Sverige (rad 17–19). Här börjar även Åkesson vifta, mima ett "nej" och skaka på huvudet (rad 16, 18). Detta blir ett förnekande av riktigheten i bedömningen och ett avståndstagande från Björklunds åsikter. När Löfven får ordet distanserar han sig från både Björklunds yttrande och Åkessons åsikter, som han uppfattar att han har kopplats ihop med: "det är Åkesson som har talat precis som du anklagar oss för, anklaga inte mig för att ha samma uppfattning" (rad 27, 29). Med stora gester pekar han ut både Björklund (rad 23, 31) och Åkesson (rad 28) och gör sedan ett flertal positiva bedömningar av migranternas bidrag till Sverige: "de som kommer från andra länder är en stor tillgång för Sverige, de kommer att bidra, de bidrar redan nu, kommer att bidra ännu mer" (rad 34, 35, 37). Det ekonomiska perspektivet på migration ifrågasätts alltså inte, utan när Löfven uttrycker sin egen positiva attityd gör även han det utifrån det så kallade "nyttoperspektivet". Löfven av-

slutar med att förneka det han benämner som en anklagelse från Björklund: ”anklaga inte mig för det, det är ett lågvattenmärke” (rad 38), samtidigt som han pekar ut Björklund med hela armen (rad 39).

Exempel 8 illustrerar hur positioneringar samspelar med attityder till ämnet. Det Björklund gör med sin inledande attribuering är att peka ut oppositionen som enig i flyktingfrågan. Både Löfven och Romson reagerar starkt, och medan Romson snabbt får medhåll av Björklund att attribueringen inte åsyftade Miljöpartiet så inleder Löfven en sekvens där han genom att förneka riktigheten i Björklunds påstående positionerar sig själv som enig med Björklund och oenig med Åkesson. Löfven reagerar alltså både mot att bli förknippad med Åkesson och mot det han tar som en anklagelse om att hysa negativa attityder till migration. Genom att göra positiva bedömningar av migration positionerar sig Löfven som enig med Björklund vad gäller flyktingfrågan. Åkesson reagerar inte på Björklunds inledande attribuering, men däremot skakar han på huvudet när Björklund gör positiva bedömningar av migration, vilket skapar distans mellan honom och Björklunds åsikter. I den analyserade sekvensen förhandlas alltså positioneringar av närhet och distans mellan politiker fram i interaktion, och det görs i samspel med bedömningar av det aktuella ämnet, migrationspolitik. Björklunds initiala försök att placera sina motståndare i samma läger möter motstånd, och i slutet av sekvensen är det återigen Åkesson som ensam står mot de andra i den aktuella frågan.

6.2 Översättningar genom bildskärmar och frågeställare

Föreställningar om migration till Sverige förmedlas även av andra aktörer än politiker och programledare. Jag har analyserat de visuella översättningar som finns på bildskärmar i studion och hur frågeställare från publiken blir aktörer som förmedlar en bild av migranter. Debatterna i SVT den 4 maj och den 12 september spelas in i samma studio, som har stora bildskärmar i bakgrunden (bild 3, 4). Bildskärmarna blir en aktör i studion, där den främsta relationen skapas till tittarna, eftersom partiledarna står med ryggen mot skärmarna. På skärmarna visas under vardera debatten sju olika bilder. Jag har valt ut de bilder där människor förekommer, och i det närmaste analyserar jag dels hur dessa människor avbildas, dels hur de förhåller sig till tittarna.

Van Leeuwen (2008:136) skriver om relation mellan bild och ord att bilden ofta kompletterar orden genom att på ett mer implicit sätt förmedla ideologiskt färgade föreställningar. De människor som avbildas i debatten från den 12 september ska föreställa flyktingar eller migranter. Samtliga är mörkhåriga och de avbildade kvinnorna är ofta beslöjade. Människorna avbildas på distans, vilket innebär att de inte syns i närbild utan på avstånd från betraktaren (van Leeuwen 2008:138). De avbildas i grupp och ser ungefär likadana ut, vilket enligt van Leeuwen (2008:144) ger tittaren intrycket att de är ”likadana allihop”. De porträtteras i mörka färger och i dystra miljöer; bilderna ger exempel på en sinnlig kodningsorientering där de överdrivet gråa färgerna förmedlar en negativ stämning (jfr Björkvall 2009:117). På bild 3 ser vi svartklädda personer i förortsmiljö, och på andra bilder som visas på skärmarna ser vi personer vid ett stängsel, beslöjade kvinnor som går utomhus, personer som sitter vid datorer med ryggen mot kameran, iklädda vinterkläder. När människorna avbildas med attribut som slöja (bild 3) sker en kategorisering där tittaren uppfattar muslimska kvinnor som kopplade till de gråa miljöer de skildras i och det ämne som debatteras i studion (jfr van Leeuwen 2008:144).

Utmärkande för bilderna i SVT:s studio är att de avbildade människorna är passiva; de går på ett torg eller står vid ett staket. De avbildade människorna befinner sig också på stor distans

från tittarna. För det första skapas distansen av kamerans inramning, för det andra ramas de in av bildskärmen som också distanserar dem från studion och politikerna, och för det tredje ramas de in av sättet de framställs på: i helfigur och ibland till och med bakom stängsel. Individerna vid stängslet är också fotograferade uppifrån, vilket skapar en hierarkisk relation till tittaren, som sätts i den överordnade positionen (van Leeuwen 2008:139). Människorna avbildas också som objekt, till för tittaren att betrakta, vilket blir tydligt i bild 3 där de avbildade personerna syns bakifrån eller snett från sidan, till synes omedvetna om kameran (jfr van Leeuwen 2008:140f).

Bild 3. SVT 4/5. Från vänster: Reinfeldt, Löf, Björklund och Hägglund.

I SVT-debatten den 4 maj är Åkesson placerad så att man ser skärmarna i bakgrunden varje gång han är inzoomad och ensam i bild. Vid fem tillfällen visas bilder på personer som ska föreställa tiggare; en gång syns en utsträckt hand med pengar i på skärmen och i bild 4 syns Åkesson mot en bakgrund av en tiggande person. Personen avbildas i mörka färger och har en mugg och en käpp i handen, symboler som kopplas till rollen tiggare. Åkesson, som står i förgrunden – upplyst, inzoomad, verbalt aktiv och rörlig – positioneras som nära tittaren men distanserad från den avbildade tiggaren, som enbart framställs som ett objekt att betrakta och skrämmas av. Ingen annan partiledare avbildas mot skärmarna på det här sättet; när de avbildas med skärmarna som bakgrund är det i utzoomade bilder tillsammans med andra (se bild 3).

Bild 4. SVT 4 maj. Åkesson.

Analyserna av de bilder som bildskärmarna förmedlar visar hur migranter och flyktingar genomgående positioneras som "de andra" (se även van Leeuwen 2008:147). Dessa människor distanseras inte enbart från tittarna utan också från politikerna, som står med ryggen vänd mot de bildskärmar som ramar in representationerna av migranterna. Till skillnad från de verbala handlingar som skapar föreställningar om migration är det svårt för såväl politikerna som tittarna att komma med invändningar eller alternativa framställningar. Bilderna fungerar som en förgivettagen bakgrund mot vilken debatten förs. Bristen på interaktivitet i dem gör dem monoglossiska, vilket också skiljer dem från den verbala debatten som utmärks av heterogloss. Den bild som SVT förmedlar ligger närmare Åkessons negativa framställningar av migrationen till Sverige än de övriga sju partiledarnas, och den förmedlas som en faktisk verklighet.

I två av debatterna förekommer inbjudna frågeställare som genom sin medverkan illustrerar debattämnet. I TV4:s partiledarduell är frågeställaren en kvinna som sitter i publiken. Hon presenterar sig själv och berättar att hon söker massor av jobb utan resultat, då hon bedöms utifrån sin slöja snarare än sin kompetens. I Expressens debatt är frågeställaren också en kvinna, men hon deltar via en bildskärm där tittarna ser henne i halvfigur i ett vardagsrum. Kvinnan berättar, på svenska, att hon kom till Sverige ett år tidigare och hon undrar vad politikerna vill göra för att hjälpa flyktingar att komma in i det svenska samhället. Jämfört med de distanserade bilder som visas på SVT:s bildskärmar avbildas frågeställarna som aktiva deltagare; tittaren får veta vad de heter, ser deras ansikten, hör deras röster och möter ibland deras blick. Även den frågeställare som är med via en bildskärm kommer nära tittaren, eftersom inslaget klipps in i programmet. Båda frågeställarna påverkar dessutom inriktningen på debatten genom språkhandlingar, vilket blir särskilt tydligt i det första fallet där frågeställaren initierar ämnet diskriminering och rasism på arbetsmarknaden. Frågeställarna blir till aktörer i och med sitt aktiva deltagande i att forma debatten. Valet av frågeställare blir också en illustration av bra integration. Den ena frågeställaren är aktiv på arbetsmarknaden och den andra har lärt sig svenska på bara ett år, vilket Reinfeldt berömmar henne för: "hon kom to- tjugohundratretton, hon kan alltså redan tala svenska språket, vilken fantastisk utveckling, titta vad människor anstränger sig för att komma in i det svenska samhället" (se exempel 1, rad 1–5). Frågeställarna blir, liksom de avbildade migranterna på SVT, förmedlare av en förgivettagen utgångspunkt som presupponerar vilka migranter som accepteras som aktiva deltagare, i samhällsdebatten och i Sverige.

7 Avslutande diskussion

Vad vi ser när vi sätter oss framför vår tv- eller datorskärm för att ta del av en valdebatt mellan politiker är en produktion med många aktörer inblandade. Forskare har beskrivit valdebatten som iscensatt eller arrangerad (van Dijk 2005, Nuolijärvi & Tiittula 2011). Utifrån ett aktör-nätverksperspektiv blir en sådan beskrivning giltig i studiet av hur olika aktörer utifrån sina bestämda roller agerar för att skapa händelsen och forma de visuella och verbala budskap som når tittaren. Analyserna har visat att partiledarnas positioneringar och attityderna till ämnet, så som vi ser dem som tittare, är resultatet av ett samspel mellan partiledarna själva, de andra partiledarna, programledarna, enskilda frågeställare i publiken, talarstolarnas placering samt kamerans val av fokus och illustrationer på bildskärmarna i studion. Med ANT som ramverk

har jag studerat verbala, visuella och materiella översättningar av de olika aktörerna och samspelen mellan dem.

Som svar på den första frågeställningen om hur partiledarna positioneras i relation till varandra har jag dessutom kunnat demonstrera hur Åkesson görs till en central aktör i tv-debatterna och hur debatterna polariseras när motsättningarna mellan Sverigedemokraterna å ena sida och övriga partier å den andra återkommande (re)produceras. I interaktionen tar Åkesson avstånd från övriga sju partiledare och de tar avstånd från honom, ett avståndstagande som bland annat sker genom distanserade attribueringar och inskränkande heteroglosser, som förnekar eller motsäger den andras yttranden. Åkessons särställning (re)produceras också av kamerans inzoomande blick som ger Åkesson en deltagarroll även när att han inte själv aktivt interagerar. Att alla partier är emot Sverigedemokraterna tas för givet av samtliga deltagare i debatten, och Åkessons särställning upprätthålls verbalt genom påståenden som förkunnar att hans åsikter skiljer sig från alla övrigas.

I utforskandet av den andra frågeställningen, vilka attityder till migration som kommer till uttryck i debatterna, visar analyserna att Åkesson gör negativa bedömningar av svensk invandringspolitik och migration. Negativa attityder (re)produceras också av de bildskärmar som finns i SVT:s studio, där migranter och flyktingar avbildas i mörka färger, som homogena grupper och på avstånd från tittarna. Inställningen att Sverige är öppet, och bedömningen att det är något bra, dominerar bland övriga partiledare. De beskriver Sverige som en humanitär stormakt som tar emot människor på flykt, vilket vi uppmanas vara stolta över. Positioneringar och attityder samspelar i interaktionen. Med utgångspunkt i den tredje frågeställningen om hur det går till har jag demonstrerat hur polariseringen mellan Åkesson och de andra sju partiledarna förstärks när partiledarna genom sina olika bedömningar av migration skapar två åsiktsläger. Att göra positiva bedömningar av migration och av Sverige som öppet blir ett sätt att ta avstånd från Åkesson. Attityden tillsammans med avståndstagandet skapar också en positiv självrepresentation som upprätthåller en bild av Sverige som öppet och tolerant. Toleransdiskursen konstrueras i debatterna med Sverigedemokraterna som den negativa motpolen, och positionerar migranter och flyktingar som de som ska "tolereras", vilket bidrar till att vidmakthålla dikotomier mellan "oss" och "dem" (jfr Blommaert & Verschueren 1998:78ff).

Att framställa sig själv positivt och motståndaren negativt är något som tidigare forskning har kopplat till politisk diskurs (Nuolijärvi & Tiittula 2011, Cabrejas-Peñuelas & Díez-Prados 2014), men i de svenska valdebatterna 2014 handlade det också om en hel nations självbild. Debatterna kan betraktas som ett uttryck för det Billig (1995) kallar *banal nationalism*, en pågående process som handlar om att skapa "svenskhet" genom att konstruera Sverige på ett visst sätt. Åkessons framställningar av Sverige som hotat av migrationen drivs av det som Wodak (2015) kallar för rädslans politik, men kanske går det också att tala om en rädslans politik hos dem som tar avstånd från Sverigedemokraterna. Deras rädsla handlar om att förlora den nationella identiteten som goda, öppna och toleranta, och hotet kommer från Sverigedemokraterna som utmanar denna självbild genom sin invandringsfientliga politik (jfr Hübinette & Lundström 2011). Självbilden som tolerant är också beroende av att migranter och flyktingar som kommer till Sverige integreras på "rätt" sätt. Den önskvärda integrationen bedöms utifrån ett perspektiv där individens värde mäts i ekonomisk nytta (jfr Boréus 2006, Blommaert & Verschueren 1998). Bedömningen av migranter utifrån att de bidrar och är en långsiktig investering skapar föreställningen att enbart de är välkomna som på något sätt kan gynna de svenskar som redan bor i landet. Trots de positiva attityderna till migranter och flyk-

tingar är det alltså Sverige – och inte de som är på flykt – som får flest fördelar av debatten, med löfte om framtida ekonomisk vinning och förstärkt självbild som humanitär stormakt.

Litteratur

- Andersson, Helen, 2002. *TV:s nyhetsprogram som interaktion*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bakhtin, Mikhail, 1981. Discourse in the novel. I: Michael Holquist (red.), *The dialogic imagination: Four essays*. Austin: University of Texas Press. S. 259–422.
- Billig, Michael, 1995. *Banal nationalism*. London: Sage.
- Björkvall, Anders, 2009. *Den visuella texten: multimodal analys i praktiken*. Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Blommaert, Jan & Verschueren, Jeff, 1998. *Debating diversity: analysing the discourse of tolerance*. London: Routledge.
- Boréus, Kristina, 2006. *Diskriminerings retorik. En studie av svenska valrörelser 1988–2002*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering SOU 2006:52.
- Cabrejas-Peñuelas, Ana & Díez-Prados, Mercedes, 2014. Positive self-evaluation versus negative other-evaluation in the political genre of pre-election debates. I: *Discourse Society* 25. S. 159–185.
- Callon, Michel, 1986. Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. I: John Law (red.), *Power, Action and Belief: A new Sociology of Knowledge*. London: Routledge. S. 67–83.
- Clayman, Steven & Heritage, John, 2002. *The news interview: Journalists and public figures on the air*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahlström, Carl & Esaiasson, Peter, 2013. Invandringsfrågan och möjligheter för invandringsfientliga partier att lyckas i Sverige. I: *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys* 2. S. 15–43.
- Ekström, Mats, 2008. Iscensatta samtal: Om relationer mellan politik och journalistik. I: *Statsvetenskaplig tidskrift* 110(4). S. 407–424.
- Hellström, Anders, 2012. Varför vi älskar att hata Sverigedemokraterna. I: *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys* 2. S. 69–99.
- Hess-Lüttich, Ernest, 2007. (Pseudo-) Argumentation in TV-debates. I: *Journal of Pragmatics* 39.8. S. 1360–1370.
- Hornscheidt, Lann & Landqvist, Mats, 2014. *Språk och diskriminering*. Lund: Studentlitteratur.
- Hübinette, Tobias & Lundström, Catrin, 2011. Sweden after the recent election: the double-binding power of Swedish whiteness through the mourning of the loss of “old Sweden” and the passing of “good Sweden”. I: *Nora* 19(1). S. 42–52.
- Idevall, Karin Hagren, 2014. ”Politiskt korrekt” och normalisering av rasism. En diskursanalys av positioneringar och underliggande perspektiv i ett kommentarsfält. I: *Språk och stil* 24(2014). S. 101–132.
- Karlsson, Anna-Malin, 2014. Evaluerings för alla? Eller: Den farliga skriften. I: Anna-Malin Karlsson och Henna Makkonen-Craig (red.), *Analysing text AND talk: Att analysera texter OCH samtal*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk. S. 69–82.
- Karlsson, Susanna, 2006. *Positioneringsfraser i interaktion: syntax, prosodi och funktion*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Kärkkäinen, Elise, 2003. *Epistemic stance in English conversation. A description of its interactional functions, with a focus on “I think”*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Latour, Bruno, 2007 [2005]. *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Law, John, 2009. Actor Network Theory and Material Semiotics. I: Bryan Turner (red.), *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Chichester: Wiley-Blackwell. S. 141–158.
- Lentin, Alana & Titley, Gavan, 2011. *The crises of multiculturalism: racism in a neoliberal age*. London: Zed.

- Martin, James & White, Peter, 2005. *The language of evaluation: appraisal in English*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nuolijärvi, Pirkko & Tiittula, Liisa, 2011. Irony in political television debates. I: *Journal of Pragmatics* 43(2). S. 572–587.
- Nylund, Mats, 2000. *Iscensatt interaktion: strukturer och strategier i politiska mediesamtal*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie, White, Peter R.R., & Aijmer, Karin, 2007. Presupposition and ‘taking-for-granted’ in mass communicated political argument. I: *Political Discourse in the Media*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 31–74.
- Strömbäck, Jesper, 2004. *Den medialiserade demokratin: om journalistikens ideal, verklighet och makt*. Stockholm: SNS förlag.
- Van Dijk, Teun, 2005. War rhetoric of a little ally: Political implicatures and Aznar’s legitimatization of the war in Iraq. I: *Journal of Language and Politics* 4(1). S. 65–91.
- Van Leeuwen, Theo, 2005. *Introducing social semiotics*. London: Routledge.
- Van Leeuwen, Theo, 2008. *Discourse and practice: new tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Wodak, Ruth, 2015. *The politics of fear: what right-wing populist discourses mean*. London: Sage.
- Örnebring, Henrik, 2001. *TV-parlamentet: debattprogram i svensk TV 1956–1996*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Initierande tackhandlingar i sverigesvenska och finlandssvenska vårdssamtal – sekvensorganisering och funktion

INGA-LILL GRAHN

1 Inledning

Att tacka andra människor och själv bli tackad är något vi oftast gör flera gånger om dagen och i de flesta fall dessutom utan att tänka på hur vi gör eller varför. En bland många funktioner hos tackandet är att föra ett samtal mot avslut, och avslut är i sig socialt komplexa situationer. Från att ha varit i interaktion med en annan människa gäller det nämligen att träda ut ur den och samtidigt göra klart att man uppskattade att vara i den. Med en mer teknisk terminologi kan man beskriva situationen som att det turtagningsmaskineri som driver varje social interaktion framåt, på något vis måste brytas för att det hela ska ta slut (Schegloff & Sacks 1973: 294–295). Här har tackhandlingen en roll att spela.

En stor del av vardagens tackhandlingar utgör responser på t.ex. ett erbjudande, en välgångsönskan eller en överlämning av en artefakt av något slag. I den här studien ligger fokus i stället på en typ av tackhandlingar som snarast är initierande och tycks kräva, snarare än utgöra, en respons: *tack för idag > ingen orsak*. (Turparet med ingående drag behandlas mer utförligt i avsnitt 3.) Utmärkande för en initierande tackhandling är att orsaken till tackhandlingen inte finns explicit uttryckt i den direkt föregående turen. I stället ligger orsaken lite längre tillbaka i tiden, och ofta uttrycker den initierande tackhandlingen en tacksamhet för hela det samtal som föregått och som nu är på väg att avslutas. Samtliga av dessa initierande tackhandlingar i studien förekommer nämligen i samtalsavslut.

Syftet med denna studie är att beskriva den sekventiella organiseringen av så kallade initierande tackhandlingar i de aktuella samtalen, samt att diskutera tackhandlingarnas betydelse för hur roller och institutionalitet konstrueras. Därmed bidrar studien till den samtalsanalytiska forskning som belyser samtalspraktiker i institutionella samtal i synnerhet, och sekvensorganisering i samtal i allmänhet (se t.ex. Heritage & Maynard 2006). Ytterligare ett syfte är att utifrån ett pluricentriskt perspektiv belysa likheter och skillnader när det gäller de undersökta fenomenen i de två nationella varieteterna av svenskan. Därmed bidrar studien till variationspragmatiken dels genom att belysa samma fenomen i två nationella varieteter, dels genom att koppla samma mikro- och makrosociala faktorer (Schneider & Barron 2008:24f).

Studien omfattar tre analysdimensioner, en formell nivå, en interpersonell nivå och en interaktionell nivå (jfr Norrby m.fl. 2012:59, Lindström m.fl. 2015:59). På en formell nivå studeras relationen mellan språklig form och pragmatiska uppgifter, i detta fall relationen mellan ordet *tack* och praktiska handlingar i samtalsavslut. Nästa nivå studerar interpersonella relationer, i det här fallet hur artighet i ett institutionellt samtal kan ta sig uttryck genom tack-

handlingar. Den interaktionella nivån slutligen, fokuserar på sekventiell organisering, i det här fallet hur tackhandlingar görs relevanta och introduceras i interaktionen och hur de besvaras.

När en tackhandling utförs i slutet av ett samtal bidrar den i allmänhet också till avslutandet, vilket noterats i till exempel Lindström (2000), även om detta i viss mån är situationellt betingat. Karakteristiskt för avslutande sekvenser som innehåller *tack* är att de bär drag av rutin, då vi upplever att de kanske inte tillför så mycket nytt utan egentligen mest uttalaras för att man sedan ska ha möjlighet att säga hejdå (Schegloff 1986). Samtidigt ska man ha i åtanke att även till synes rutinmässiga handlingar är någonting som deltagarna uppnår i kraft av gemensamt engagemang (ibid). Tackhandlingen i avslut har också beskrivits som ett slags kvitto på mottagen service och därmed också som ett sätt att klargöra vem av samtalsparterna som är den gynnande respektive den gynnade parten (Raymond & Zimmerman 2016). Att analysera hur samtalsparter utför och orienterar sig emot tackhandlingar i samtalsavslut är därför ett sätt att belysa relationen mellan språk och sociala relationer.

De samtal som studeras här utspinner sig mellan läkare och patienter, och är därmed att betrakta som institutionella. Det innebär bland annat att samtalsparternas roller delvis är givna, och att situationen i sig ger dem olika möjligheter och begränsningar i interaktionen. Samtidigt har institutionella samtal också drag av vardaglighet, till exempel kan en vardaglig interaktion användas för institutionella syften eller så kan deltagarna växla mellan mer utpräglad vardaglighet och institutionalitet i ett och samma samtal (se t.ex. Linell 2011:101f). Detta kräver extra uppmärksamhet av samtalsparterna varför deras hantering av till synes okomplicerade interaktionssekvenser, som avslut och tackhandlingar, är särskilt intressanta.

Samtalen i studien är hämtade från två olika kulturella kontexter då det rör sig om två varieteter av samma språk, nämligen sverigesvenska och finlandssvenska. Exempelvis att besvara ett tack med ett tack betraktas som typiskt svenskt (se Allwood 1981), men här krävs empiriska studier för att avgöra dels om tack brukar besvaras med tack bland svensktalande, dels om det i så fall gäller för båda de nationella varieteterna av svenskan. Frekventa och till synes rutiniserade handlingar, som den att tacka, är för sådana kontrastiva syften särskilt intressanta då mellanmänniska förhållanden i vardagens olika situationer sammantaget utgör en kultur.

Studien genomförs inom ramen för forskningsprogrammet *Interaktion och variation i pluricentriska språk – kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska samtal* (IVIP)¹ (se Norrby m.fl. 2012). Med utgångspunkt i samtalsanalytiska mikroanalyser och med ett kommunikations-etnografiskt angreppssätt beskriver och belyser programmet den komplexa relationen mellan språk, nation och kultur.

Nedan följer en bakgrund som belyser tidigare forskning om tackande samt ett avsnitt om material och urval för studien. Därefter redovisas initierande tackhandlingar i det sverigesvenska materialet och sedan i det finlandssvenska. Resultaten jämförs sedan utifrån tackande och institutionalitet i de båda varieteterna, och slutligen följer en sammanfattning och en avslutande diskussion.²

¹ Programmet finansieras av Riksbankens jubileumsfond under åren 2013–2020 (projekt nr M12–0137:1).

² Ett varmt tack till Jenny Nilsson för konstruktiv läsning av tidigare versioner av artikeln, till redaktörerna och till de två anonyma granskarna för värdefulla kommentarer.

2 Bakgrund

Tackhandlingen som socialt och språkligt fenomen har hittills inte varit föremål för forskning i högre utsträckning. Inom flera fält har den dock berörts och lyfts upp som ett intressant studieobjekt, vilket redogörs närmare för i det följande.

2.1 Interaktionsforskning och variationspragmatik

Avslut i samtal rönt tidigt inom CA-forskningen ett stort intresse. En av anledningarna är att ett avslut innebär ett, om än i de flesta fall teoretiskt, problem för samtalarna eftersom de gemensamt ska se till att turtagningsmaskineriet stoppar, eller som Schegloff & Sacks (1973:294–295) uttryckte saken: "[...] HOW TO ORGANIZE THE SIMULTANEOUS ARRIVAL OF THE COCONVERSATIONALISTS AT A POINT WHERE ONE SPEAKER'S COMPLETION WILL NOT OCCASION ANOTHER SPEAKER'S TALK, AND THAT WILL NOT BE HEARD AS SOME SPEAKER'S SILENCE". Hur gör alltså samtalare för att stoppa maskineriet, för att ta sig ur det regelverk som säger att när en samtalare slutar prata ska en annan ta vid? Och hur uppnår samtalarna en intersubjektiv förståelse för att en talares tystnad uppfattas som ett avslut och inte bara som en tystnad? Här tycks ett tack kunna fungera som en av flera möjligheter för deltagarna att förstå att samtalet närmar sig ett slut. Andra komponenter med liknande avslutande funktion, som *okey*, *bye bye*, med flera, har beskrivits av till exempel Button (1987:102–103). I övrigt har dock just tackhandlingar inte ägnats utbredd uppmärksamhet inom CA.

Att säga tack i avslut kan framstå som en rutinhandling, något man bara gör utan att egentligen fästa någon vikt vid. Men enligt Schegloff (1986) är även rutiner någonting som samtalare *uppnår* tillsammans (eng. *achieve*). Det vill säga att även till synes triviala rutiner är bärare av sociala handlingar och kräver interaktionell uppmärksamhet från båda parter. Att vi inte bara vetenskapligt utan också intuitivt och allmänmänskligt förstår och hanterar tackande som sociala handlingar stöds också av ord och uttryck som *tacksambetsskuld* och *att vara skyldig någon ett tack*. Orden skvallrar om att det är någonting i situationen som gör att vi upplever, och lär oss uppleva, ett slags skuldförhållande i relation till tackande.

Mönstren för tackande skvallrar om sociala relationer och roller, om vem som har vem att tacka för vad, osv. Enligt Raymond & Zimmerman (2016) utgör dessa roller och relationer viktiga avgöranden för deltagarna i samband med att de avslutar sekvenser och/eller samtal. För att kunna avsluta något måste nämligen deltagarna "[...] arrive at some alignment – or make visible their failure to do so – regarding the project or projects pursued in it, the status of that/those project(s), and thus who, as a consequence, the parties are (or could have been) for another, that is, their 'identities'." (Raymond & Zimmerman 2016:717). Att säga tack till någon definierar en viss dimension i relationen med den andra deltagaren, då man explicitgör att man på något vis gynnats av den andras agerande. Det rör sig alltså om att lägga en gemensam grund för att kunna avsluta samtalet och interaktionen.

Lindström (2000:148) har i en studie av institutionella samtal konstaterat att när artighetsfraser, som t.ex. hälsande eller tackande, förekommer är de oftast reciproka, det vill säga att båda samtalarna hälsar respektive tackar. Han konstaterar också att tackande ofta sammanfaller "med avskedstagande, varvid tackfrasen också upptar en avskedsfunktion"

(Lindström 2000:144). Även Tykesson-Bergman (2006) har konstaterat att ett tack i många fall har avslutande funktion i samtal i butiker.

En forskningsriktning som belyser variation i samtalspraktiker respektive språklig variation är variationspragmatiken (Schneider & Barron 2008). Makrosociala faktorer som hemort, social klass, etnicitet, genus och ålder studeras i relation till mikrosociala faktorer i varje situationell kontext, så som makt, social distans och graden av formalitet (Schneider & Barron 2008:16ff). Variationspragmatiken är per definition kontrastiv och föreliggande studie ansluter sig till denna riktning genom studier av variation i två nationella varieteter.

Inte heller variationspragmatiken har ägnat någon större uppmärksamhet åt tackande. Ett undantag är dock Jautz (2008:143) som studerat uttryck för tacksamhet i brittiska respektive nyzeeländska radioprogram. Hon konstaterar att för programledare kan tackandet vara ett sätt att motverka den potentiellt ansiktshotande situationen att behöva bryta ett samtal på grund av att programtiden är ute, samtidigt som programledaren också verkligen har anledning att vara tacksam mot inringare som deltar i programmet. Studien visar att tackandet i båda varieteterna har en samtalsorganiserande funktion genom hela samtalen men i synnerhet i avslut, att talare av den brittiska varieteten är något mer översvallande i sitt tackande och att nyzeeländska talare oftare anger skälet till varför de tackar (Jautz 2008:175).

När det gäller de två varieteterna sverigesvenska och finlandssvenska vet vi att det finns skillnader med avseende på grammatik, konstruktion och lexikon (se t.ex. Wide 2016, Wide & Lyngfelt 2009). Det görs nu också alltfler studier som tillför ett interaktionellt perspektiv till variationspragmatiken och som bland annat kan visa på skillnader i kommunikationsmönster mellan de båda varieteterna (Norrby m.fl. 2012, Lindström m.fl. 2015).

Ytterligare studier med ett interaktionellt perspektiv på just sverigesvenska och finlandssvenska är Norrby m.fl. (2015a, 2015b), som undersökt tilltalspraktiker i vårdsamtal och i servicesamtal och funnit bland annat att de sverigesvenska samtalen är mindre formella. Henricson m.fl. (2015) har studerat pronomenbruk i handledningssamtal och pekat på att solidaritetsstrategier är vanligare i sverigesvenska samtal medan respektstrategier är vanligare i finlandssvenska. Vidare har Henricson & Nelson (2017) studerat rådgivning i högre utbildning och funnit likheter i hur råd initieras och tas emot i de två varieteterna, men samtidigt att råden i det sverigesvenska materialet är mer inlindade och oftare blir positivt bekräftade än råden i det finlandssvenska, som i stället är koncigare och mottas mer neutralt. Lindström m.fl. (2017:321) behandlar imperativer i vårdsamtal och finner en viss variation i frekvens, distribution och pragmatisk inramning, och drar slutsatsen att varieteterna har delvis olika strategier för att uppnå samma interaktionella och interpersonella mål.

Det interaktionella perspektivet bidrar således till variationspragmatiken genom att med sekventiell samtalsanalys belysa hur vardagliga samtalspraktiker utförs, tolkas och tas emot i två nationella varieteter.

2.2 Annan forskning om tackande

Uttryck för tacksamhet har studerats inom pragmatik och då inom ramen för kulturellt betingade handlingar som generellt uttrycker artighet, dock inte genom studier av autentiska samtal eller med sekventiell samtalsanalys. Brown & Levinson (1987:60) har kartlagt artighetsstrategier

i olika kulturer med utgångspunkt i ansiktshotande handlingar (eng. *face threatening acts*). Att uttrycka tacksamhet ses som en av flera former av artighet, och beskrivs där som potentiellt ansiktshotande för talarens del, det vill säga att den som tackar i någon mån erkänner en skuld, i det här fallet en tacksamhetsskuld, och därmed samtidigt blottar sig (Brown & Levinson 1987:67). Enligt författarna är skuld i sociala relationer ett universellt fenomen som dock kan ta sig olika uttryck i olika kulturer beroende på hur "skuldkänsliga" (eng. *debt-sensitive*) kulturerna är (Brown & Levinson 1987:247).

Hickey (2005) har i en spansktalande kontext studerat reaktioner hos mottagare av olika typer av presenter i arrangerade experiment, och kunde konstatera att ordet 'tack' (sp. 'gracias') användes i väldigt liten utsträckning. Samtidigt understryker han att samtliga mottagare ändå tackar men utan att säga ordet 'tack', eller som titeln på hans kapitel lyder: "[...] Thanks But No 'Thanks'" (Hickey 2005:317). Hickeys tolkning är att uteblivna tack tyder på att man inte ser sig föranledd att uppleva skuld vid mottagandet av en gåva (jfr Brown-Levinson 1987), och gör därmed en koppling mellan att medge tacksamhetsskuld och att använda ordet 'tack'.

I sin studie av engelska och italienska servicesamtal menar Aston (1995) att begreppet artighet inom pragmatiken inte räcker som förklaring till hur tackande som handling utförs i olika situationer. Han menar i stället att deltagarna orienterar sig emot den sekventiella organisationen i varje lokal situation; de ska gemensamt uppnå ett avslut av eller ett topikbyte i samtalet. Denna sekvensorganisering förklarar mer av deltagarnas språkliga och interaktionella bidrag än vad externa faktorer gör, som t.ex. social tillhörighet och maktrelationer deltagare emellan (Aston 1995).

I föreliggande studie görs en sekventiell samtalsanalys av tackhandlingar i två varieteter av svenska, vilket i likhet med flera refererade studier ovan berikar variationspragmatiken med ett interaktionellt perspektiv (se t.ex. Norrby m.fl. 2012, Lindström m.fl. 2015). I nästa avsnitt presenteras det material som ligger till grund för studien samt en redogörelse för hur urvalet av tackhandlingar har gjorts.

3 Material och urval

Materialet som undersökts i den här studien är en kollektion av tacksekvenser, hämtade från videoinspelningar av samtal på svenska mellan läkare och patienter i Sverige och i Finland³. Sekvenserna har valts ut för att de innehåller en så kallad initierande tackhandling genomförd med hjälp av ordet 'tack'. Kollektionen består av totalt 29 sekvenser, samtliga förekommer i avslut eller i inledning till avslut.

Den sverigesvenska delen av kollektionen uppgår till 14 initierande tackhandlingar. Sekvenserna är hämtade från tvåpartssamtal mellan läkare och patienter, och patienterna söker vård för olika typer av och grader av reumatisk sjukdom (Melander Marttala 1995). Samtalen spelades in under åren 1988–1992 och det rör sig om olika typer av konsultationer, såväl nybesök som återbesök inom primärvård, på sjukhus och i rehabilitering. Sammanlagt 7 läkare och 12 patienter deltar i dessa samtal, och det rör sig totalt om 15 samtal (Melander Marttala

³ Tack till Ulla Melander Marttala och till Camilla Lindholm för tillgängliggörande av materialet.

1995:34–39) och cirka 7 timmar inspelningar. Urvalet till kollektionen har gjorts utifrån alla dessa samtal, och 12 av dem visade sig innehålla en och ibland flera initierande tackhandlingar.

Den finlandssvenska delen av kollektionen uppgår till 15 initierande tackhandlingar. Sekvenserna är hämtade från tvåpartssamtal mellan läkare och patienter, och patienterna söker vård för kronisk smärta (Lindholm 2003). Samtalen spelades in under åren 1996–2000 och det rör sig om både nybesök och återbesök på hälsovårdscentral, allmänläkarmottagning och reumatologisk mottagning. Parallellt med inspelningarna genomfördes också en studie av patienternas upplevelser av sjukdomen över tid, utförd av läkare. Vissa av träffarna var därför arrangerade i den meningen att patienterna kontaktades och tillfrågades om de ville vara med i studien, och därmed fick en tid för samtal. Andra konsultationer var redan bokade av andra orsaker och därmed inte på det viset arrangerade men ingick ändå i studien. Sammanlagt 3 läkare och 16 patienter deltar i dessa samtal, och det rör sig totalt om 20 samtal (Lindholm 2003:22–26) och drygt 12 timmar inspelningar. Urvalet till kollektionen har gjorts utifrån alla dessa samtal, och 13 av dem visade sig innehålla en eller flera initierande tackhandlingar.

De två materialdelarna är lika med avseende på språk (svenska), institutionella roller (läkare och patienter), patienternas sjukdomsbild (reumatisk sjukdom och/eller kronisk smärta) samt inspelningstid (mellan 1988 och 2000). De skiljer sig dock åt genom att det finlands-svenska materialet också ingår i en klinisk studie om upplevelse av kronisk värk. Detta får till följd att mötena för samtalen till viss del är arrangerade och att samtalen kan frångå de faser som en läkarkonsultation i allmänhet innehåller (se t.ex. Heritage & Maynard 2006). Ytterligare en konsekvens är att läkarens och patientens institutionella roller kan påverkas, vilket framkommer i analysdelen nedan.

För att sammanställa den kollektion som ligger till grund för undersökningen har jag i ett första skede plockat ut samtliga förekomster av ordet 'tack' i de båda materialen. Ordet förekommer både i sin enkla form och i utvidgningar, som till exempel *tack så mycket* eller *tack ska du ha*. Jag har antagit att samtalen genom att använda ordet 'tack' också utför en tackhandling. Det finns samtidigt skäl att tro att vi kan utföra tackhandlingar, eller åtminstone visa tack-samhet, utan att använda ordet 'tack', men sådana handlingar faller utanför ramen för denna studie. Funktionen hos ordet 'tack' i materialet är närmast att betrakta som performativ, det vill säga att det är genom att en samtalare uttalar ordet som handlingen också utförs. Det är därmed den handling ordet iverksätter som studeras här, och därför kallar jag *användning av ordet 'tack'* per definition för en *tackhandling*. Jag antar, med Wittgenstein, att "[h]ur ett ord fungerar, kan man inte gissa. Man måste se på dess användning och lära därav." (1992 [1953]: punkt 340).

Samlingen av sekvenser innehållande ordet 'tack' har sedan analyserats med hjälp av turparet som analytiskt verktyg, det vill säga att jag urskilt hur samtalen orienterar sig mot turpar i den pågående interaktionen. För denna studie använder jag termen *turpar* för engelskans *adjacency pair* samt *förstadrag* respektive *andradrag* för engelskans *first pair part* respektive *second pair part* (jfr Lindström 2008:55 och t.ex. Schegloff 2007:13ff).

Ett turpar inom samtalsanalys är en sekvens av två turer. Dessa två hör ihop på så sätt att i och med att den första turen uttalas uppstår en så kallad villkorlig relevans för en viss typ av responser. Om Kim i en första tur säger t.ex. *Hej Fia!* till Fia, har vissa villkor etablerats för vilken typ av responser som är möjliga. Ett villkor är att det är Fia som ska komma med en respons, ett annat att responsen ska bestå av en hälsning. Genom att just Fia hälsar tillbaka och säger t.ex. *Hej Kim!*, uppstår ett turpar eftersom denna respons är relevant under de aktuella

villkoren. Om en villkorligt relevant respons uteblir, uppfattas detta av deltagarna som något påtagligt frånvarande. Rimligen frågar sig Kim i så fall varför Fia inte hälsar tillbaka. Deltagare sägs på detta vis orientera sig mot turparet som en organiserande princip i samtal (Schegloff 2007:13ff, Lindström 2008:159).

Tackhandlingarna har analyserats med avseende på placering i antingen förstadragnet eller andradraget. Därmed har två typer av tackhandlingar urskilts, vilka jag kallar *responsiva* respektive *initierande tackhandlingar*. De skiljer sig åt på så sätt att den responsiva tackhandlingen utgör andradrag i ett turpar, se i) nedan, medan den initierande tackhandlingen i stället utgör förstadragnet i ett turpar, se ii) nedan (exemplen är konstruerade).

- i) *Turpar med responsiv tackhandling*
 A: välkommen hit   *förstadragnet*
 B: → tack   *andradraget*

- ii) *Turpar med initierande tackhandling*
 A: → tack för idag   *förstadragnet*
 B: ingen orsak   *andradraget*

Enkelt uttryckt kan man säga att den responsiva tackhandlingen (i) följer som en respons på ett yttrande som uttrycker någonting att tacka för. Det strukturella mönstret kan beskrivas som att den responsiva tackhandlingen realiseras som ett andradrag efter ett förstadragnet som utgör t.ex. ett erbjudande, en välgångsönskan eller ett överlämnande av något. Exempel på responsiva tackhandlingar finns också i litteraturen, om än inte under den termen, i beskrivningar av den turparstyp som utgörs av erbjudande som mottagaren godtar och samtidigt tackar för (jfr eng. *offer>accept/decline*) (Schegloff 2007:14). Den initierande tackhandlingen (ii) utförs trots att föregående tur inte explicit innehåller ett skäl att tacka; den utgör ett förstadragnet och relevantgör därför också en respons. I någon mening kan man säga att en tackhandling alltid föregås av att det finns något att tacka för, men i ett turpar med en responsiv tackhandling uttrycks detta något i förstadragnet, dvs. omedelbart före tackhandlingen, medan skälet till den initierande tackhandlingen är mer implicit och kan ligga längre tillbaka i tiden och i samtalet.

Sammanlagt omfattar materialet 65 turpar med tackhandlingar. Av dem har jag bedömt att 36 innehåller enbart responsiva tackhandlingar, och merparten av dessa förekommer i början eller mitten av samtalen. Återstoden, 29 stycken, utgör den kollektion av initierande tackhandlingar som analyseras i föreliggande studie. Noteras bör att resultatet av studien visar att även i de sekvenser som är utvalda för att de innehåller en initierande tackhandling förekommer responsiva tackhandlingar, i synnerhet i det sverigesvenska materialet. Dessa responsiva tackhandlingar är inte inräknade bland de 36 som nämnts ovan.

Som tidigare nämnts förefaller vissa frekventa och vardagliga samtalssekvenser ha drag av rutin och automatik, och en anledning till att vi uppfattar dem så är att de ofta innehåller närmast identiska turer (jfr Schegloff 1986:114f). Så är också fallet med många tacksekvenser, då turerna ofta har identiska former (t.ex. *tack*, *tack så mycket*, *tack detsamma*, *tack själv* – för att nämna några) och dessutom återfinns i sociala situationer som ofta upprepas (t.ex. i samtalsavslut). Båda dessa fenomen bidrar till föreställningen att de sociala handlingar som utförs är rutiniserade och automatiserade.

Tacksekvenserna i materialet är uppbyggda av två turer, vilket är en väl beskriven struktur i samtal, och särskilt typisk i rutiniserade sekvenser (Schegloff 1986:130). I materialet finns också tacksekvenser som innehåller ett så kallat sekvensavslutande tredjedrag (Schegloff 2007:118). Även denna typ av turpar med tre drag benämns av Schegloff (1986:130) som typisk för rutiniserade sekvenser.

I det följande presenteras en analys av initierande tackhandlingar i kollektionen med fokus på hur de är organiserade sekventiellt och på deltagarnas orientering mot turparet som organiserande enhet. Möjligheterna till konsekvent multimodal analys har varit små på grund av att inspelningarna skiljer sig åt i fråga om kvalitet och vad som är fångat (Lindholm 2003:26), men multimodala iakttagelser har gjorts i den mån det varit möjligt.

4 Tackhandlingar i det sverigesvenska materialet

Initierande tackhandlingar förekommer 14 gånger i det sverigesvenska materialet, samtliga i samtalsavslut eller i inledningar till avslut. Det vanligaste är att patienten står för den initierande tackhandlingen, vilket kan sägas vara förväntat mot bakgrund av den institutionella kontexten. Det förekommer också att läkaren initierar en tackhandling. De utdrag som visas nedan är tänkta att både illustrera det återkommande mönstret för dessa handlingar och peka på element som kan variera.

Utdrag 1 visar en sekvens där patienten utför två initierande tackhandlingar i ett och samma samtalsavslut. Vi ser här också exempel på såväl sekvensavslutande tredjedrag som på så kallade flätade turpar (Schegloff 1986:130–131).

1) LOP7, T3–T4. Samtal vid återbesök

- 01 P: [...] hon känner mej väl- [eller varandra .h ock⁴ (.) då=
 02 L: [.ja
 03 P: =skulle ja ju kunna (.) prata me henne om de va vid
 något tillfälle [(.) nåt positivt eller negativt (.) så=
 04 L: [°mm°,
 05 P: =kan du (.) slipper du *hålla på å läsa så mycke brev
 [eller* eller sånt [emellan eller nånting
 06 L: [*jaha* [*jaja*
 (L gör en ansats att resa sig, P följer inte.)
 07 L: de kan vi säga också.
 (Båda reser sig på P:s initiativ, och P sträcker fram
 handen.)
 08 P: va f- [my↑cke vi har fått ut av de här tycker ja,
 09 L: [.ja ja:=
 10 L: =ja:,
 11 P: → **tack skaru ha** [för i da.
 12 L: → [tack själv; ock på återseende,

⁴ Konjunktionen *och* transkriberas *ock* då ordet sägs med ett tydligt uttalat k-ljud, medan ett reducerat uttal transkriberas *å*.

- (L och P släpper varandras händer och L börjar gå mot dörren.)
- 13 P: → °ja. **tack tack**°
- 14 L: de blir väl lagom fram på vårkanten igen om inte [förr då,
- 15 P: [ja: vi får du kan ju ho↑ppas [på de,
- 16 L: [.ja (.) de gör vi.
- 17 P: → **tack** [skar^u ha.
- 18 L: → [tack,

Sekvensen inleds med att patienten på rad 1–5 föreslår ett lämpligt sätt att fortsättningsvis hålla kontakt med vården, vilket också framställs som att det ska underlätta för läkaren (rad 5). På rad 5–6 skrattar de tillsammans åt detta förslag, att läkaren ska slippa *hålla på å läsa så mycke brev* och läkaren gör en ansats att resa sig, som patienten dock inte följer. Läkaren backar upp (rad 2, 4, 6) patientens förslag, tar sedan turen och gör en avslutande formulering *de kan vi säga också*. Variationer på *vi säger så, det kan vi säga* osv. är vanliga avslutsinledare i svenskan, då de dels bekräftar något som sagts, dels refererar bakåt till vad som redan sagts och på så sätt inte projicerar ytterligare en tur (jfr Andersson 2000). Efter turen på rad 7 reser sig båda men nu på patientens initiativ och i samband med att hon sträcker fram handen och sammanfattar konsultationen med en positiv värdering: *va f- mycke vi har fått ut av de här tycker ja* (rad 8). Ett inledande *va* (rad 8) ger ett expressivt uttryck (SAG 4 § 92) och turen analyseras här som ytterligare en inledning till avslut. Yttrandet bekräftas av läkaren i form av ett tre gånger upprepat *ja* (rad 9–11). Patienten gör sedan en initierande tackhandling på rad 11 och orienterar sig därmed emot utbytet på rad 8–10 som ett avslutat turpar.

Jag har nämnt tidigare att en mängd olika former av tack förekommer i de aktuella sekvenserna, och *tack ska du ha* är en av dem. Formen kan uppfattas som familjär och tonen mellan de två samtalarna här är också allmänt familjär och godmodig (jfr Norrby m.fl. 2015a). Denna tolkning förstärks också av att patienten inte bara skakar hand utan också klappar lätt med sin vänstra hand på läkarens. Patientens tur på rad 11 följer efter ett turpar som avslutats med läkarens *ja* på rad 10. Den blir därmed förstadrag i ett nytt potentiellt turpar. Här explicitgör patienten också skälet till sin tackhandling; hon tackar *för idag*. Således är hennes tackhandling inte genererad av något i den föregående turen utan snarare av hela mötet, som nu är på väg mot avslut.

Läkaren svarar med ett andradrag, *tack själv*, vid den första turbytesplatsen (rad 12). Då patienten inte lämnar över turen hamnar andradraget i överlapp med *för idag*. Det kan tolkas som att det i sammanhanget är så uppenbart vad patientens tack gäller att läkaren inte måste vänta på att skälet uttalas för att kunna leverera en respons.

Sekvensen innehåller också ytterligare ett turpar som är inflädat. Det är läkarens andra TKE *på återseende* (rad 12) som blir förstadrag i ett turpar som avslutas med patientens andradrag *ja* (rad 13) (jfr Schegloff 1986:130–131). På rad 13 ser vi också ett exempel på ett sekvensavslutande tredjedrag (Schegloff 2007:14), i form av dubblerat *tack*. Detta drag tolkas som ett tredjedrag då ingen av samtalarna orienterar sig mot det som att det skulle projicera ett andradrag (ibid). Påföljande tur (rad 14) inleder i stället ett nytt turpar.

I utdraget ser vi också ännu en initierande tackhandling från patientens sida, som också den besvaras med en tackhandling från läkaren (rad 17–18). Sekvensen föregås av ett inskott från läkaren som utgör en expansion i det pågående avslutet. Inskottet behandlar möjlig tidpunkt för när samtalarna ska ses igen, vilket är vanligt både i institutionella och i vardagliga samtal (Schegloff & Sacks 1973). Expansionen avslutas med ett sekvensavslutande tredjedrag (rad 16) och följs av den initierande tackhandlingen från patienten på rad 17. Under denna expansion har läkaren börjat gå mot dörren, efter att de avslutat handskakningen efter rad 12.

Det mönster för initierande tackhandlingar som illustreras i utdrag 2 är att de följer efter avslutade turpar eller sekvenser, och därmed inleder nya turpar. Vidare ser vi att responser till dessa initierande tackhandlingar i sin tur kan utgöras av tackhandlingar, vilket faktiskt alltid är fallet i det sverigesvenska materialet. Vissa variationer förekommer i sekvenserna men utan att mönstret frångås. I utdrag 1 kan man betrakta det sekvensavslutande tredjedraget (rad 13) och det inflätade turparet (rad 12–13) som variationer i relation till mönstret.

Även nästa utdrag visar en tacksekvens på patientens initiativ och med tre drag, men med lite annan språklig form i förstadrage. Här återfinns också, liksom i utdrag 1, en tackhandling i andradraget, ett sekvensavslutande tredjedrag och dubblerade *tack*.

2) LOP4, T3. Samtal vid återbesök

- (*L har rest sig halvvägs, P sitter kvar.*)
- 01 P: jaha då får ja en stämpel på de där;
- 02 L: ja ha, de ska ja ordna
- 03 P: mm↑ mm↑
- 04 L: okej.
- (*L står upp, P reser sig lätt bockande och tar i hand.*)
- 05 P: → °då° får jag tacka,
- 06 L: → °tack tack°
- 07 P: → tack tack,
- (*P sätter sig igen, L lämnar rummet.*)

Före detta utdrag har patienten och läkaren kommit överens om en tid för nästa återbesök och sedan också rätt ut vem som ska ta hand om den mikrofon patienten haft på sig under inspelningen. Båda dessa företeelser är att betrakta som inledningar till avslut. När det är gjort börjar läkaren resa sig. Han har rest sig halvvägs vid patientens yttrande på rad 1, och helt vid turen på rad 5. Patienten förblir sittande, reser sig lätt för att ta i hand och bocka vid rad 5, och sätter sig sedan, sannolikt på grund av att han blivit tillsagd att ”dom” ska komma in och ta hand om mikrofonen som sitter fäst på hans skjorta.

Patientens initierande tackhandling på rad 5, *då får jag tacka*, kan tolkas bokstavligt och då sägas projicera en kommande tackhandling från honom själv (jfr utdrag 6). Pragmatiskt innebär dock den här typen av konstruktion att handlingen som projiceras samtidigt utförs. Läkarens respons på rad 6 visar också att han orienterar sig emot patientens yttrande som en tackhandling genom att besvara den med en tackhandling, *tack tack*.

Tredjedraget avslutar sekvensen (rad 7) och kan samtidigt sägas vara en realisering av den handling patienten själv projicerar i sitt förstadrage. Den har också precis samma form som läkarens andradrag, dubblerat *tack*, vilket kan ses som samförstånd genom förstärkning (jfr

Lindström 2000:148). Som tidigare nämnts betraktar jag i denna undersökning användning av ordet 'tack' som en tackhandling, och jag framkastade att ordet skulle kunna betraktas som en performativ. Det faktum att patienten på rad 7 använder ordet *tack* för att faktiskt utföra handlingen – och inte bara projicera den – kan tolkas som belägg för detta, men läkarens orientering mot rad 5 som en tackhandling talar snarast emot.

Mönstret i de sverigesvenska samtalen ser generellt ut så att det är patienten som står för den initierande tackhandlingen. Före det har dock läkaren på olika sätt signalerat att konsultationen är över, och samtalen har gemensamt producerat ett eller flera fullbordade turpar som kan tolkas som inledare till avslut och som därmed lämnar plats åt en initierande tackhandling. Mot bakgrund av att läkaren är den som utför tjänster åt patienten (Raymond & Zimmerman 2016:729), bör det vara prefererat i kontexten att patienten initierar tackandet. I utdrag 3 visas dock en sekvens där det i stället är läkaren som står för den initierande tackhandlingen.

3) LOP 11, T2–T3. Samtal vid inskrivning

- 01 L: å e de nånting så kan du ju komma in [de finns=
 02 P: [ja
 03 L: =ju alltid möjlighet [å komma tillbaka
 04 P: [.ja javisst,
 (L börjar resa sig och sträcker fram handen, P följer.)
 05 L: ja då får ja önska [dej en (.) trevlig vistelse=
 06 P: [mm
 07 P: → [jo °**tack då**°
 08 L: =[å att de blir till nytta för dej
 09 P: ja:
 (L och P släpper varandras händer, P börjar gå mot dörren.)
 10 L: → **tack ska du ha:**¿
 11 P: → >°**tack skaruha.**°<

Den initierande tackhandlingen i sekvensen återfinns här på rad 10 och det är alltså läkaren som utför den. Den föregås av avslutade turpar (två stycken på rad 1–4 och ytterligare två på rad 5–9), så i princip skulle patienten ha möjlighet att initiera tackhandlingen här. Men ett av dessa föregående turpar innehåller en responsiv tackhandling från patientens sida (rad 7), till följd av att läkaren önskar honom *en trevlig vistelse* (rad 5). Det faktum att patienten just utfört en tackhandling i ett andradrag och därefter ytterligare ett andradrag som avslutar turparet på rad 8–9, kan förklara att läkaren här tar turen i form av en initierande tackhandling. Sekventiellt följer den mönstret för initierande tackhandlingar, genom att den följer på avslutade turpar. En annan tolkning är att läkaren orienterar sig mot patientens tack på rad 8 som ett förstadrag med en initierande tackhandling, och därför ger ett andradrag med tackhandling på rad 10. Patientens drag på rad 11 skulle då tolkas som ett sekvensavslutande tredjedrag.

Utdragen ovan visar ett antal initierande tackhandlingar från det sverigesvenska materialet. De illustrerar ett återkommande mönster för den sekventiella uppbyggnad i kontexten som möjliggör dem samt en variation när det gäller antalet drag, språklig form och seriell eller flätad organisering. Till övervägande del är det patienterna som initierar tackhandlingar i detta material, och genomgående besvaras dessa med tackhandlingar.

5 Tackhandlingar i det finlandssvenska materialet

Initierande tackhandlingar förekommer 15 gånger i det finlandssvenska materialet, samtliga i samtalsavslut eller i inledningar till avslut. Jämfört med de sverigesvenska samtalen är det här vanligare att tackhandlingarna initieras av läkaren, vilket kan ha sin förklaring i att patienterna är ombedda att delta i en studie och därmed gör läkarna en "tjänst". Den institutionella kontexten ser alltså något annorlunda ut i dessa samtal. Noteras kan också att tackhandlingar i sekvensavslutande tredjedrag inte är lika vanligt förekommande i det finlandssvenska materialet.

Utdrag 4 visar en typ av sekvens som förekommer ett antal gånger i det finlandssvenska materialet men inte alls i det sverigesvenska. Det rör sig om initierande tackhandlingar som inte följs av tackhandlingar i andradraget. Ett återkommande tema i samtalet har varit patientens svårigheter att kunna jobba trots sina besvär, och därmed också emotionella följder av arbetslöshet. Läkarens tur på rad 1 kan betraktas som en sammanfattning av detta tema.

4) INK4, T4. Återbesök, ej arrangerat

(P har rest sig några turer före, L suddat vänd mot datorn men vänder sig mot P vid r 1.)

01 L: ja de alltså en mänska behöver (.) [uppgifter i
02 P: [ja
03 L: live=
04 P: =ja+a?
(0.2)
05 L: [mening i live
06 P: [ja sku säj ja sku säj de ja=
07 L: =å [å dedär ock
08 P: [.ja
(0.4)
09 L: °de e° [absolut viktit
10 P: [mm mmm
(0.2)
11 P: → **tusen ta**[**ck för** [den här gången [**tack tack**
12 L: → [ja [nåja [hej hej
(P sträcker fram handen vid r 11, L tar den och reser sig.)
13 P: hej hej

I utdrag 4 ovan är det patienten som utför en initierande tackhandling efter att läkaren sammanfattat ett återkommande tema i deras samtal på rad 1, 3, 5 och sedan uppgraderat med en värdering på rad 9. Sammanfattningen åtföljs av uppbackningar och medhåll från patienten (rad 2, 4, 6, 8, 10) vilket leder fram till en turbytesplats efter avslutat turpar (efter rad 10). Patienten står redan upp, sträcker fram handen och tackar för den här gången och förstärker också handlingen genom ett nytt dubblerat tack i samma tur (rad 11). Andradraget från läkaren är *ja* och *nåja* och produceras i överlapp med patientens tackhandling (rad 12), samtidigt som han tar patientens hand och reser sig.

Läkarens *hej* på samma rad tyder på en orientering mot att tacksekvensen är avslutad och att en hälsningssekvens tar vid. Även patienten orienterar sig mot detta genom att besvara hälsningen med *hej hej* på rad 13, då de också släppt varandras händer och patienten börjat gå mot dörren. Läkaren har således inte besvarat patientens initierande tackhandling med ytterligare en tackhandling här, utan i stället med *ja* och *nåja*.

I det finlandssvenska materialet förekommer också fall där läkaren står för den initierande tackhandlingen. Följande utdrag är hämtat från ett samtal som är arrangerat, i det avseendet att läkaren kontaktat patienten och frågat om hon vill vara med i studien, och patienten har slutit upp endast för detta ärende och alltså inte för samtidig konsultation. Utdraget är hämtat från slutet av samtalet och läkaren och patienten sitter ner mitt emot varandra.

5) INK 8, T1. Nybesök, arrangerat

- 01 L: .hh så att ja tycker att de här va (0.2) de här va
våldit värdefullt att höra så att (1.0) ja e nog våldit
(.) glad å nöj[d nu me de här så att (.)=
- 02 P: [*mm*
- 03 L: =e de om de e nånting ännu så kan vi fundera om inte så
ska vi tisaammans ännu dis[kutera hur vi=
- 04 P: [°ja°
- 05 L: =fortsätter från de här men [.hh men de här va bra
- 06 P: [°precis°
- 07 P: mm+m
(1.5)
(L sträcker distinkt fram handen, P tar den, båda
sittande.)
- 08 P: °bra°
- 09 L: → **tack så mycke**
- 10 P: → ***tack tack*** (skrattar till)
(L och P släpper varandras händer och sitter kvar.)

Utdrag 5 inleds med att läkaren gör en sammanfattande positivt värderande kommentar om samtalet (rad 1) och öppnar också upp för fortsatta samtal (rad 3–5). Detta backas upp av patienten (rad 2, 4, 6, 8). I pausen efter rad 7 sträcker läkaren på ett distinkt sätt fram handen mot patienten och som en reaktion på det säger patienten *bra* (rad 8) och tar hans hand. Hon återanvänder här läkarens *bra* på rad 5, vilket tyder på samförstånd. Samtliga fenomen ovan kan tolkas som inledare till avslut.

På rad 9 kommer läkarens initierande tackhandling, samtidigt som de skakar hand, fortfarande sittande. Liksom i de andra fallen finns här ingenting i den omedelbart föregående turen

att tacka för, och *tack så mycket* initierar ett nytt turpar. Patienten svarar med ett andradrag som utgörs av en tackhandling (rad 10) och efter den släpper de varandras händer och sitter kvar. Patienten följer läkaren när han reser sig och säger att de ska gå ut och få hjälp med mikrofonerna.

Att läkaren här tar initiativ till att tacka kan förklaras av att patienten gör honom en "tjänst" genom att ställa upp på den pågående studien, vilket läkaren också uttrycker implicit i sekvensens inledning. Det är intressant att notera att trots att deltagarnas institutionella roller – som läkare och patient – är fasta, kan den institutionella kontexten ändras och påverka interaktionen och rollernas möjligheter och begränsningar. Samtalarna är ju inte bara sina roller utan också "personer" vilket bitvis framträder i interaktionen (jfr Grahn 2015).

Det sista utdraget från det finlandssvenska materialet visar ett fall där responsen till en initierande tackhandling sker ickeverbalt och i form av en djup nickning eller snarast ett slags bugning. När läkaren tackar använder han presensform av verbet 'tacka', föregått av verbet 'tror' som uttrycker epistemisk modalitet: *ja tror att ja tackar tackar så hjärtligt för de här* (rad 3) (jfr även utdrag 2).

6) INK6, T4. Nybesök, arrangerat

- 01 L: men vi kan diskutera här några saker ännu [som vi=
 02 P: [mm?
 03 L: → =ska tala om °tisammans de° .hh **men ja tror att** (.)
           ja tackar tackar så hjärtligt för de här=
           (Patienten gör en djup och långsam nick.)
 04 L: =å ock så funderar vi lite vidare ännu men
           att [(.) att att ja s[ka komma me dit å
 05 P: [ja? [ju
 06 P: ja?
           (0.2)
           (P börjar resa sig, L sträcker markerat fram handen.)
 07 L: → så bra **tack ska ni ha**
           (De skakar hand, P nickar, L reser sig när de släppt
           varandras händer.)

Före detta utdrag sammanfattar läkaren samtalet och konstaterar att de har "en mycket bra bild" av patientens besvär även om det finns saker att tala vidare om (rad 1–3). Patienten svarar jakande på detta i form av en uppbackning i överlapp med läkarens tur (rad 2) och i det här fallet är det inte ett avslutat turpar som föregår den initierande tackhandlingen i sekvensen. Det är i stället läkaren som bygger ut sin tur med en ny TKE efter *tisammans de* på rad 3: *men ja tror att ja tackar tackar så hjärtligt för de här*. Den språkliga konstruktionen skapar här en otydlighet när det gäller vilken handling som utförs. Det faktum att den inleds med *ja tror* öppnar ett utrymme för patienten att invända, och en osäkerhet kring vilken handling som utförs. Dessutom lämnar läkaren ingen öppning för turbyte efter *för de här*, det vill säga efter sin tackhandling, utan han behåller turen med upprepade samordnande *och* för att sedan lägga till ännu en TKE: *å ock så funderar vi lite vidare ännu*.

Ser man till den verbala interaktionen i denna sekvens ger patienten ingen respons på tackhandlingen och får heller inte utrymme att göra det, men i den interaktion som blir tydlig på videoinspelningen gör patienten en bugning (sittande men med en djup och ganska långsam

nick) precis när läkaren uttalat sin lite oklara tackhandling på rad 3. Genom sin bugning visar patienten att hon orienterar sig emot detta som en tackhandling.

På rad 7 konstaterar läkaren *så bra* följt av en denna gång explicit tackhandling: *tack ska ni ha*. Läkaren sträcker fram handen med en markerad rörelse precis när han säger *bra*. Patienten har då börjat resa sig lite, tar hans hand och nickar. Det finns ingenting i sekvensen som tyder på att patientens uteblivna verbala responser uppfattas som "officiellt frånvarande" (Schegloff 2007:20); vare sig läkaren eller patienten gör ansatser för att en verbal tackrespons ska komma till stånd. Möjligen kan man tolka läkarens upprepade *tack* på rad 7 som ett försök att få patienten att tacka verbalt men det kan också lika gärna vara att han där utför den tackhandling som han annonserat med presensformen på rad 3. Patientens djupa långsamma nickningar, liknande bugningar, är tydliga responser till läkarens tackhandlingar och tycks i sammanhanget utgöra prefererade responser.

Vi ser i de två materialdelarna att själva strukturen för hur en initierande tackhandling utförs i interaktionen följer samma mönster, nämligen att det man tackar för inte förekommer explicit i turen eller turparet närmast före. Där är det i stället olika former av avslutande signaler som att man sammanfattar samtalet, kommer överens om nästa möte eller använder typiska fraser för att inleda avslut, till exempel "då säger vi så" (jfr Andersson 2000). Tacksekvenserna i materialet kan därför också beskrivas som handlingar som sker mellan att ett avslut har inletts och det faktiska avslutet (Button 1987:104ff). Det innebär också dels att de potentiellt kan leda till utvecklingar och ett uppskjutet avslut, dels att de i sig har en avslutande funktion (jfr Schegloff & Sacks 1973).

De finlandssvenska tacksekvenserna i kollektionen följer samma mönster som de sverigesvenska när det gäller den sekventiella organiseringen i kontexten. Det är dock lite vanligare i det finlandssvenska att läkare initierar en tackhandling och dessutom är andradragen i de initierande turparen mer varierade. Här ses exempel på andradrag med tackhandling, men också andradrag med enbart andra verbala minimala responser (t.ex. *mm* eller *jå*) eller responser i form av tydliga nickningar eller bugningar.

6 Tackande och institutionalitet i sverigesvenska och finlandssvenska

I det här avsnittet jämförs de båda materialen med avseende på deltagarnas orientering mot institutionella roller, med utgångspunkt i dels vem av samtalsdeltagarna som initierar tackhandlingarna, dels hur handlingarna besvaras.

En konsultation med en läkare är en situation där rollerna på flera sätt är tydliga och på förväg bestämda, vilket gäller både läkar- och patientrollen. Mot bakgrund av denna institutionella kontext finns anledning att fråga sig hur deltagarnas tackhandlingar bidrar till den. En tackhandling från patienten visar att hen orienterar sig mot läkaren som "den gynnande" och sig själv som "gynnad" (jfr Raymond & Zimmerman 2016, se även Clayman & Heritage 2014). Tackhandlingarna kan schematiskt betraktas som ett "servicekvitto", det vill säga att patienten ger ett kvitto på att läkaren har utfört en förväntad "tjänst" (Raymond & Zimmerman 2016:729).

Empiriskt stöds resonemanget om en rollfördelning mellan gynnad och gynnande part av analysen av de initierande tackhandlingarna, men också av de 36 responsiva tackhandlingar

som förekommer i materialet. De senare svarar ju direkt på ett erbjudande (t.ex. *varsågod och sitt*), en välgångsönskan (t.ex. *ha det så bra*) eller ett överlämnande av en artefakt (t.ex. ett skrivet recept) osv., och till absolut övervägande del utförs de av patienterna eftersom det i denna kontext i allmänhet är läkaren som erbjuder en stol, säger *ha det så bra* eller överlämnar ett recept – till exempel. Detta stärker bilden av läkaren som den gynnande parten och patienten som den gynnade.

Tabell 1 visar en sammanställning över de initierande tackhandlingarna i kollektionen, och över vilken av deltagarna som utför handlingarna. Då den undersökta kollektionen utgörs av 29 förekomster av initierande tackhandlingar är materialet i minsta laget för kvantitativa översikter. Med detta sagt kan dock siffrorna ge en fingervisning om tendenser och därmed om behov av vidare forskning.

Tabell 1. *Initierande tackhandlingar fördelade på samtalare i respektive varietet*

	Antal förekomster	Läkare initierar tackhandling	Patient initierar tackhandling	Samtidiga initierande tackhandlingar
Sverigesvenska	14	2	11	1
Finlandssvenska	15	7	8	–
Totalt	29	9	19	1

I den sverigesvenska materialdelen med 14 initierande tackhandlingar är det oftast patienten som tackar först (11 gånger), medan läkaren gör det 2 gånger. I ett fall överlappar de varandra med samtidiga initiativ. I den finlandssvenska materialdelen med 15 initierande tackhandlingar är siffrorna jämnare. Patienten tar initiativet 8 gånger och läkaren 7 gånger, och här finns inga överlappande fall. Läkarens initiativ till att tacka sker i 6 av fallen i arrangerade samtal.

Siffrorna från Finland är präglade av det faktum att samtalen där ingår som en del i en klinisk studie som läkarna utför. Därmed kan man säga att det i någon mening är patienten som i stället gör läkaren en tjänst i de samtalen, till skillnad från i en ordinär läkarkonsultation. Rollerna som fastställer vem som är gynnad och vem som gynnar blir därmed aning förändrade, vilket resultatet också visar. Huruvida denna skillnad mellan de två materialdelarna också kan ha med kulturellt betingade förutsättningar för varieteterna att göra går inte att avgöra utifrån denna begränsade studie. Man kan dock förmoda att patienterna hade tagit initiativ till att tacka oftare än läkarna ifall samtalen inte varit arrangerade, men fler empiriska undersökningar krävs.

I nästa tabell ges en översikt över hur de initierande tackhandlingarna besvaras i det påföljande andradraget, och i förekommande fall i tredjedraget. Detta är intressant dels mot bakgrund av den institutionella situationen och rollerna, dels mot bakgrund av den spridda uppfattningen att svensktalande både tackar förhållandevis ofta och dessutom i relativt långa serier av sekvenser. Den finlandssvenska materialdelen uppvisar en större variation i andradragen, vilket framgår av tabell 2. Här visas också andradrag med andra verbala uttryck än ordet 'tack' samt ickeverbala andradrag i form av tydliga nickningar eller bugningar. I tabellen noteras även sekvensavslutande tredjedrag med tackhandlingar.

Tabell 2. Andra- och tredjedrag efter initierande tackhandlingar i respektive varietet

	Förstadrags med tack- handling	Andradrag med tack- handling	Andradrag med annan verbal handling	Andradrag med ickeverbal handling	Tredjedrag med tackhandling
Sverigesvenska	14	14	–	–	6
Finlandssvenska	15	6	4	5	3
Totalt	29	20	4	5	9

I den sverigesvenska materialdelen utgörs andradragen till de 14 initierande tackhandlingarna i samtliga fall av tackhandlingar. I nästan hälften av dem, 6 fall, förekommer även sekvensavslutande tredjedrag med tackhandlingar. Det innebär alltså att dessa sekvenser utgörs av tre drag vilka samtliga är tackhandlingar. Att döma av detta, dock begränsade, material är det prefererat att besvara ett tack med ett tack i sverigesvenska.

I den finlandssvenska materialdelen med 15 initierande tackhandlingar förekommer även andradrag med enbart andra verbala responser än *tack*, som *mm*, *ja* eller *jå*. Det finns även exempel på andradrag som inte är verbala men ändå tydliga drag i interaktionen, som nickningar eller mindre bugningar. Här bör också noteras att deltagarna inte orienterar sig mot uteblivna verbala tackhandlingar i andradrag som påtagligt frånvarande, vilket kan tyda på att de faktiskt inte är villkorligt relevanta i sammanhanget. Tredjedrag med tackhandlingar är relativt sett mindre vanligt förekommande än i det sverigesvenska materialet.

Som framgår av översikten i tabellen är variationen bland andradragen större i de finlandssvenska samtalen. Mot bakgrund av andra undersökningar som visar på skillnader i kommunikationsmönster mellan de två varieteterna, bland annat när det gäller graden av formalitet och social distans (se t.ex. Henricson m.fl. 2015, Norrby m.fl. 2015a, 2015b, Henricson & Nelson 2017) är det möjligt att en tackhandling som respons på en initierande tackhandling inte är lika starkt prefererad i en finlandssvensk kontext som i en sverigesvensk, men det krävs mer empiri för att kunna belägga ett sådant påstående. En annan möjlig förklaring till skillnaden mellan andradragen kan vara den pågående kliniska studien som i någon mån rubbar de institutionella rollerna och därmed kanske också påverkar gängse strukturer både för vem som tackar och för hur tackhandlingar besvaras.

7 Sammanfattning och avslutande diskussion

Syftet med studien var att beskriva vad jag kallat initierande tackhandlingar i en kollektion om 29 förekomster och att diskutera dessa handlingars betydelse för hur roller och institutionalitet konstrueras. Ett ytterligare syfte var att ur ett pluricentriskt perspektiv belysa de undersökta fenomenen i två varieteter av svenska. Återkommande mönster kan urskiljas på en formell, en interpersonell och en interaktionell nivå. Mot bakgrund av mönstren visar sig också ett antal variationer.

Den formella analysnivån avser relationen mellan språklig form och praktiska handlingar. Här har jag antagit att en talare som använder ordet 'tack' också utför en tackhandling, det vill säga att ordet har performativ kraft. Responser i form av ytterligare tackhandlingar stödjer det antagandet. Utöver detta visar studien att de initierande tackhandlingarna också har funktionen att få till stånd ett avslut i samtal, då de konsekvent uppträder just i avslut. Denna funktion förstärks också av att de ofta uppträder tillsammans med andra avslutande element, som t.ex. hälsningar eller välgångsönskningar.

Den interpersonella analysnivån avser hur deltagarna orienterar sig mot artighet och roller. Frekvensen av initierande tackhandlingar i dessa samtalsavslut visar för det första att det finns anledning att tacka i denna situation, vilket också innebär ett slags rollförhandling deltagarna emellan. Det visar sig också att det finns mönster när det gäller vilka responser som följer på de initierande tackhandlingarna. I det sverigesvenska materialet är det i majoriteten av fallen patienten som står för den initierande tackhandlingen och responsen är i samtliga fall en tackhandling. Därtill förekommer även tackhandlingar i ett avslutande tredjedrag frekvent. I det finlandssvenska materialet är det fler fall där läkaren står för den initierande tackhandlingen, vilket jag tolkat som en konsekvens av att läkarna i samband med inspelningarna i Finland utför en klinisk studie och i vissa fall har "ringt in" patienterna till samtalet. Läkarna har alltså anledning att tacka patienterna på ett sätt de inte har vid en vanlig konsultation. Vidare är variationen större bland responserna i denna materialdel. Det förekommer dels andra verbala responser än *tack*, dels responser utan verbala uttryck i form av enbart lätta nickningar eller bugningar. Antalet tredjedrag med tackhandlingar är också relativt sett mindre. Både mönstret och variationerna kan tolkas som att deltagarna i samtalsavslut kommer överens om vad samtalet inneburit för de interpersonella relationerna.

Den interaktionella analysnivån, slutligen, avser sekventiell organisering kring de initierande tackhandlingarna. Närmare bestämt hur de görs relevanta, introduceras och slutförs i interaktionen. Studien visar att en initierande tackhandling utförs efter avslutade turpar och utgör förstadrag i ett nytt turpar. Denna typ av tackhandling är därmed inte en respons på ett omedelbart föregående yttrande, vilket gäller för de tackhandlingar jag kallat responsiva, utan den projicerar i stället själv en respons från lyssnaren. Studien visar att tackhandlingarna genomförs i organiserade turpar, och i stort sett med relativt fasta fraser, vilket ger dem en dimension av rutinhandlingar. Det visar sig också att det, i synnerhet i det sverigesvenska materialet, finns tydliga mönster för vilken typ av handlingar som utgör andra- och tredjedrag i turparen, nämligen tackhandlingar.

I det följande diskuterar jag vilka slutsatser som kan dras av ovanstående resultat, först när det gäller sekvensanalysen och därefter när det gäller det pluricentriska perspektivet, och huruvida likheter och skillnader mellan de två varieteterna kan förklaras som kulturellt betingade eller ej.

Jag har i den här studien undersökt och beskrivit vad jag kallat en initierande tackhandling vilken, mig veterligen, inte tidigare är beskriven. En anledning till det kan vara att den inte överensstämmer med vår mest intuitiva föreställning om att tacka, som snarare är att vi tackar *för* något som vi precis har fått eller erbjudits, det vill säga den handlingstyp jag här urskilt som responsiv. Beskrivningsmodellen har visat hur samtalsarna i materialet utför tackhandlingar med orientering mot turparet som ett organiserande element i interaktionen. En hypotes för vidare forskning är att så är fallet även i andra materialtyper med andra samtalare och i andra situationer.

Genom att skilja ut responsiva tackhandlingar från initierande har jag velat belysa de ofta frekventa och relativt långa tacksekvenser som förekommer i svensktalande kontexter. De två tackhandlingarna har olika interaktionell funktion, men det visar sig samtidigt att den responsiva tackhandlingen verkar vara prefererad som respons till den initierande. Här krävs större empiriska undersökningar men hypotetiskt kan man tänka sig en för svenska kontexter specifik partyp som består av två tackhandlingar, närmare bestämt ett tack och ett tack för tacket. Partypen *tack>tack* vore då jämförbar med tidigare beskrivna, eventuellt mer universella, partyper som *hälsning>hälsning*, *erbjudande>accepterande/avböjande* t.ex.

Ett samtal mellan en läkare och en patient utgör en situation där rollerna fastställs av institutionella regler. Exempelvis bestämmer det institutionella att det är läkaren som gör patienten en tjänst och att patienten därmed är den som tackar läkaren. Samtidigt visar studien av i synnerhet det sverigesvenska materialet att läkare tackar tillbaka. Och i det finlandssvenska materialet är det läkarna som oftare initierar tack, eftersom de ombett patienterna att delta i en studie. Dessa två iakttagelser kan tyda på att institutionella roller inte är opåverkade av andra socialt konventionaliserade roller som råder utanför den institutionella situationen. Snarare tycks sociala vardagliga regler kunna få företräde framför de institutionella. I det här fallet för det första att de finlandssvenska läkarna, mot det institutionellt förväntade, tar initiativ till att tacka patienterna – eftersom man vardagligt brukar tacka för en tjänst. För det andra att de svenska läkarna tackar patienterna tillbaka, trots att patienterna ju inte gjort dem någon tjänst i den meningen men för att en vardaglig regel säger att man tackar för ett tack. Vardagliga samtalsregler får alltså företräde framför institutionella i de här fallen. Dessa slutsatser är dock hypotetiska och kräver vidare forskning för att kunna beläggas.

En utgångspunkt för studier av rutinsekvenser är att fråga sig vilka sociala handlingar dessa iscensätter (Schegloff 1986:148) och det faktum att de initierande tackhandlingarna i materialet uteslutande förekommer just i samtalsavslut gör att det finns anledning att anta att de har en avslutande funktion i dessa samtal. Detta stöds bland annat också av att en absolut övervägande del av de responsiva tackhandlingar som förekommer i materialet i stället återfinns i öppningarna och i mitten av samtalen och därmed inte har avslutande funktion.

Den initierande tackhandlingens funktion kan i något avseende liknas vid uppgraderade omdömen (eng. *high grade assessments*) i avslut som till exempel engelskans *brilliant* (Antaki 2002:7): "Rather than being heard as a commentary on what the respondent said, putting *brilliant* just there was to be heard, crudely speaking, as a commentary on the fact that they had managed to say it all". Ett omdöme av typen *brilliant* i avslut kommenterar alltså inte den omedelbart föregående turen, utan är snarare en kommentar till hela samtalet, och därmed också ett sätt att inleda avslut (för ett motsvarande fenomen i svenska servicesamtal, se Norrby m.fl. u.u.). På samma sätt kan den initierande tackhandlingen sägas utgöra en kommentar, inte till något omedelbart föregående, utan till samtalet som helhet. Poängen är samtidigt att kommentaren inte tycks kräva ytterligare kommentarer utan i stället signalerar att turtagningsmaskineriet kan stängas utan sociala risktaganden.

Om vi betraktar studiens resultat ur ett pluricentriskt perspektiv har jag gjort vissa iakttagelser som kan tyda på skillnader mellan de två varieteterna när det gäller interaktionen kring tackande. Det gäller främst att en initierande tackhandling i det finlandssvenska materialet besvaras med en större variation av responser, och alltså inte lika entydigt besvaras med ytterligare en tackhandling som i det sverigesvenska materialet. Att använda sin egen snäva världs-

uppfattning för tolkning är vanskligt, men jag noterar ändå att jag som sverigesvensk reagerar intuitivt på fallen av frånvarande ”tack för tacket” i det finländska materialet. För mig framstår de som påtagligt frånvarande, medan samtalarna själva inte orienterar sig emot dem på det sättet. Genom större empiriska undersökningar av responser till initierande tackhandlingar skulle vi kunna få fler frekvenssiffror att förhålla oss till, och utifrån dem dra slutsatser om huruvida de prefererade svaren på en initierande tackhandling skiljer sig åt mellan sverigesvenska och finlandssvenska. Vi skulle då också kunna svara på frågan huruvida en initierande tackhandling har samma sekventiella funktion som t.ex. ett erbjudande, ett överlämnande eller en komplimang. Det vill säga att samtalare orienterar sig emot en sådan tackhandling som någonting att vara tacksam för, och som någonting som kräver ett tack i retur.

I samspråk mellan sverigesvenskar och finlandssvenskar uppstår på ett yttre plan sällan missförstånd, men talare av båda varieteterna brukar vittna om att man ändå noterar skillnader, och vissa studier styrker detta (se t.ex. Wide 2016 med referenser). Det finns till exempel ord som är unika för varje varietet, men som är enkla att sätta fingret på och att förklara ifall missförstånd skulle uppstå. Men en skillnad som rör interaktionella mönster i samband med en viss företeelse kan vara betydligt svårare att upptäcka. En sådan skulle kunna vara variationer i hur och när man tackar eller besvarar ett tack i de olika kulturerna. Det faktum att tackandet som företeelse är så vanligt och vardagligt, gör det särskilt väl lämpat för kontrastiva studier av interaktion i olika varieteter och kontexter. Ett näst intill rutinmässigt beteende bör kunna skvallra om socialt invanda roller och mönster inte bara inom svenskan som pluricentriskt språk utan också inom andra språkområden.

Litteratur

- Allwood, Jens 1981. Finns det svenska kommunikationsmönster? I: *Vad är svensk kultur?* (Papers in Anthropological Linguistics 9.) Göteborg: Göteborgs universitet. S. 6–51.
- Andersson, Lars-Gunnar 2000. *Vi säger så*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Antaki, Charles 2002. “Lovely”: turn-initial high-grade assessments in telephone closings. *Discourse studies* 4:1. S. 5–23.
- Aston, Guy 1995. Say ‘Thank You’. Some Pragmatic Constraints in Conversational Closings. *Applied Linguistics* 16 (1). S. 57–86.
- Brown, Penelope & Stephen C. Levinson 1987. *Politeness. Some universals in language usage*. (Studies in interactional sociolinguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Button, Graham 1987. Moving out of Closings. I: Button, Graham & John R. E. Lee (red.), *Talk and social organisation*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 101–151.
- Clayman, Steven E. & John Heritage 2014. Benefactors and beneficiaries. Benefactive status and stance in the management of offers and requests. I: Drew, Paul & Elizabeth Couper-Kuhlen (red.), *Requesting in Social Interaction*. (Studies in Language and Social Interaction 26.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 55–86.
- Grahñ, Inga-Lill 2015. Personer eller patienter i möte med vården. I: Kahlin, Linda, Mats Landqvist & Ingela Tykesson (red.), *Språk och identitet. Rapport från ASLA:s symposium, Södertörns högskola, 8–9 maj 2014*. Huddinge: Södertörns högskola. S. 33–45.

- Henricson, Sofie, Marie Nelson, Camilla Wide, Catrin Norrby, Jenny Nilsson & Jan Lindström 2015. *You and I* in Sweden-Swedish and Finland-Swedish supervision meetings. I: Muhr, Rudolf & Dawn Marley (red.), *Pluricentric languages worldwide and pluricentric theory*. Wien: Peter Lang Verlag. S. 127–139.
- Henricson, Sofie & Marie Nelson 2017. Giving and receiving advice in higher education. Comparing Sweden-Swedish and Finland-Swedish supervision meetings. *Journal of Pragmatics* 109. S. 105–120.
- Heritage, John & Douglas W. Maynard (red.) 2006. *Communication in Medical Care. Interaction between primary care physicians and patients*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hickey, Leo 2005. Politeness in Spain: Thanks But No ‘Thanks’. I: Hickey, Leo & Miranda Stewart (red.), *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 317–330.
- Jautz, Sabine 2008. Gratitude in British and New Zealand radio programmes. I: Schneider, Klaus P. & Anne Barron (red.), *Variational Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 141–178.
- Lindholm, Camilla 2003. *Frågor i praktiken. Flerledade frågeturer i läkare-patientsamtal*. (Studier i nordisk filologi 81.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lindström, Jan 2000. Hälsning, tack, avsked. Artighetsfraser i institutionella samtal. I: Keski-Raasakka, Kyllikki & Pirjo Söderholm (red.), *Svenskan i Finland 5*. Joensuu: Joensuu universitet. S. 139–149.
- Lindström, Jan 2008. *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Lindström Jan, Jenny Nilsson, Catrin Norrby & Camilla Wide 2015. Le suédois en Finlande – et en Suède: Aspects de la langue, locuteurs et variation. I: Carayol, Martin & Rea Peltola (red.), *Singularités, pluralités: identités linguistiques et littéraires en Finlande*. Caen: Presses Universitaires du Caen. S. 47–62.
- Lindström, Jan, Camilla Lindholm, Catrin Norrby, Camilla Wide & Jenny Nilsson 2017. Imperatives in Swedish medical consultations. I: Sorjonen, Marja-Leena, Liisa Raevaara & Elizabeth Couper-Kuhlen (red.), *Imperative Turns at Talk: The design of directives in action*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 299–324.
- Linell, Per 2011. *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. (Studies in Language and Culture 18.) Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation vid Linköpings universitet.
- Melander Marttala, Ulla 1995. *Innehåll och perspektiv i samtal mellan läkare och patient. En språklig och samtalsanalytisk undersökning*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Norrby, Catrin, Camilla Wide, Jan Lindström & Jenny Nilsson 2012. Finland-Swedish as a non-dominant variety of Swedish – extending the scope to pragmatic and interactional aspects. I: Muhr, Rudolf (red.), *Non-dominant Varieties of Pluricentric languages. Getting the picture*. Frankfurt am Main: Peter Lang International Academic Publishers. S. 49–62.
- Norrby, Catrin, Camilla Wide, Jan Lindström & Jenny Nilsson 2015a. Interpersonal relationships in medical consultations. Comparing Sweden Swedish and Finland Swedish address practices. *Journal of Pragmatics* 84. S. 121–138.
- Norrby, Catrin, Camilla Wide, Jenny Nilsson & Jan Lindström 2015b. Address and Interpersonal Relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish Service Encounters. I: Norrby, Catrin & Camilla Wide (red.), *Address Practice as Social Action. European Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Pivot. S. 75–96.
- Norrby, Catrin, Jan Lindström, Camilla Wide & Jenny Nilsson u.u. Kivasvenska och kanonsvenska. Sekvensavslutande värderingar i servicesamtal. I: *Svenskan i Finland 17*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen.
- Raymond, Geoffrey & Don H. Zimmerman 2016. Closing matters: Alignment and misalignment in sequence and call closings in institutional interaction. *Discourse Studies* 18 (6). S. 716–736.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik 1–4*. Stockholm.

- Schegloff, Emanuel A. & Harvey Sacks 1973. Opening up Closings. *Semiotica* 8 (4). S. 289–327.
- Schegloff, Emanuel A. 1986. The routine as achievement. *Human Studies* 9 (2–3). S. 111–151.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis. Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider, Klaus P. & Anne Barron (red.) 2008. *Variational pragmatics. A focus on regional varieties in pluricentric languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Tykesson-Bergman, Ingela 2006. *Samtal i butik. Språklig interaktion mellan biträden och kunder*. (Acta Universitatis Stockholmiensis. New Series 42.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Wide, Camilla 2016. Kommunikativa skillnader mellan sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk. I: Gustafsson, Anna W, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtilde Tronnier (red.), *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten i Lund den 22–24 oktober 2014*. Lund: Lunds universitet. S. 39–62.
- Wide, Camilla & Benjamin Lyngfelt (red.) 2009. *Konstruktioner i finlandssvensk syntax. Skriftspråk, samtal och dialekter*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wittgenstein, Ludwig 1992 [1953]. *Filosofiska undersökningar*. Stockholm: Thales.

Transkriptionsnyckel

<u>ord</u>	emfas (vanligen märkt på vokal i betonad stavelse)
°ord°	tystare tal än i omgivande tal
>ord<	snabbare tal än i omgivande tal
ord	tal med skratt i rösten
.hh	hörbar inandning
.ord	ord uttalat med hörbar inandning
[	överlappning inleds
=	turen fortsätter på annan rad utan hörbar paus
-	avbrott i sats eller ord
:	förlängt ljud
o+ord	tvåstavigt uttal av vokal
(.)	mikropaus
(0.2)	pauslängd angiven i sekunder
.	fallande ton
,	fortsättningston
?	stigande ton
ː	svagt stigande ton
↑	tydligt stigande ton i ett ord
(ord)	metakommentar
[...]	utelämnat parti i tur

Responsivitet, inkrementering och dynamisk förändring: Om yttranden som processer och produkter

ELISABET ENGDAHL & PER LINELL

1 Inledning: Syften och perspektiv

Den här texten handlar om några grundläggande fenomen i samtalsspråket som vi benämner responsivitet, inkrementering och dynamisk förändring on-line. Vi vill således belysa att yttranden är responsivt relaterade till situationer och föregående samtalsbidrag, att de ofta produceras inkrementellt, dvs. bit för bit, och att de har en dynamisk syntax. Med detta menar vi att deras grammatiska uppbyggnad ibland ändras eller modifieras under loppet av själva produktionen, så att slutresultatet ibland delvis kommer att avvika från vad inledningen kan ha signalerat. Vi betraktar dessa tre fenomen som yttrandenas produktionsvillkor och betonar också samspelet mellan dem. I vår framställning använder vi exempel på några samtalsegna strukturer och processer i svenskt samtalsspråk; de flesta av dessa har vi deskriptivt analyserat i tidigare arbeten.¹

Termen ”yttrande” har använts på flera olika sätt inom språkvetenskaperna och i olika populariseringar. Oftast har ”yttrande” fått stå för enheter i talspråk och samtal, inte sällan liktydigt med talspråkliga motsvarigheter till ”sätser” och ”meningar” (”clauses, sentences”). Andra har använt ”yttrande” på ett sätt som närmare anknyter till ”samtalstur” (eller del därav, såsom ”turkonstruktionsenhet”) eller mer neutralt till ”samtalsbidrag” (”conversational contribution, contribution to discourse”). Inom strukturalism av olika slag har ”mening” (”sentence”) fått en formell och allt abstraktare definition som den syntaktiska grundenheten inom språkssystemet. Vi använder termen ”yttrande” om en produktionsenhet i (sam)tal, utan att förutsätta att denna motsvarar en formellt definierad sats eller mening.

I denna artikel håller vi oss nära data och går inte särskilt långt in på teorin om yttranden. Några av våra utgångspunkter måste vi dock nämna (se vidare Linell & Engdahl, u.a.). För det första ser vi yttranden som *situerade handlingar* – deltagares (enligt deras egen bedömning i ögonblicket) *relevanta bidrag* till aktuella *kommunikativa projekt* (Linell, 1998; 2012) som samtalsdeltagarna utför *i realtid*. Yttrandena är *förkroppsligade* (”embodied”) och *multimodala*; de är

---

¹ Vi ger referenser till tidigare arbeten i respektive avsnitt. I arbetet med föreliggande artikel har vi presenterat delar av våra analyser på flera olika seminarier. Elisabet Engdahl har tagit upp olika sorters *detkonstruktioner* på högre seminariet i nordiska språk, Helsingfors, 2011, på Grammatikseminarier i Lund och Göteborg 2012 och vid Queen Mary University, London, 2012. Per Linell har besökt Linköping (Avdelningen för språk och kultur) hösten 2015, Göteborg (SSKKII) hösten 2016 och Helsingfors (Excellenscentret för intersubjektivitet) våren 2017. För värdefulla kommentarer tackar vi dessutom Staffan Hellberg, Jan Lindström, Kerstin Norén och två anonyma referenter.

vokala-verbala *gester* som ackompanjeras av fr.a. blickar och visuella gester (t.ex. i demonstrationer; Clark & Gerrig, 1990) och ikoniska avbildningar ("depictions"; Clark, 2016).

Yttranden tillhör emellertid inte bara talandet utan också språk(system)et. De konkreta yttranden som vi studerar är således inte bara situerade uttryck, dvs. enskilda yttranden, utan representerar oftast generaliserade (men datanära) *typer* av yttranden. Det är naturligt att betrakta yttrandetyper som (interaktiva) *konstruktioner* (Fried & Östman, 2005), som är en del av språkbrukarnas abstraherade språkkunnande ("grammatiken" som vi ser den). Man kan se konstruktioner som *metoder* (Linell, 2013) som deltagarna använder i produktionen och tolkningen av yttranden. Vi antar således att yttrandetyper (grammatiska mönster, konstruktioner) är grundläggande enheter i språkssystemet, snarare än satser och meningar ("sentences") (Laury, 2008).

Med denna teoretiska bakgrund kommer vi att använda vårt svenska samtalsmaterial (se avsnitt 2) för att särskilt belysa de tre fenomenen i rubriken. Först diskuterar vi emellertid det som ibland ses som "oflyt" i turer i avsnitt 3. Därefter tar vi upp, i avsnitt 4, yttrandens responsivitet, särskilt att de ibland rent strukturellt har obligatoriska bakåtppekande relationer till föregående yttranden. Vi illustrerar detta med två av samtalsdeltagarnas (skenbart motsatta) metoder: ellipser och reaktiva konstruktioner. Avsnitt 5 tar upp att yttrandena oftast produceras och förstås inkrementellt, och även denna gång tar vi upp två tillämpningar: pivåyttranden och responser som produceras i två steg (kortresponser vs. utvidgade responser). Båda dessa fenomen illustrerar samtidigt hur yttranden kan dynamiskt förändras, också beträffande deras grammatiska analys, i den lokala produktionsprocessen. Benägenheten att dynamiskt förändras under själva produktionen eller den omedelbara tolkningen diskuteras i avsnitt 6, där vi framför allt diskuterar *de e-inledda* yttranden. I ett särskilt avsnitt diskuterar vi huruvida man ska se detta som dynamiska omtolkningar eller som en process från en vag inledning till tilltagande precisering.

I vår artikel visar vi således att icke-satsformade yttranden, obligatorisk responsivitet, inkrementell produktion och även dynamisk föränderlighet är frekventa inslag i samtalsspråk. Detta är aspekter som sällan uppmärksammas i traditionell grammatik med dess fokus på autonoma satser och meningar, strukturerade som helheter och med entydiga analyser ("parsings") och fristående från tidigare och möjliga följande yttrandesekvenser. I avsnitt 7 drar vi några ytterligare teoretiska slutsatser.

2 Material

Vårt empiriska material består av kollektioner med exempel från inspelade eller – i några fall – noggrant antecknade autentiska yttranden med kontext, hämtade från mediesamtal (radio, TV), institutionella samtal (t.ex. hälsovårdssamtal) eller situationer i privatlivet. I anslutning till exemplen markerar vi med (au) *audio*/ljud-inspelad episod, (v) *video*-inspelad episod och (od) *observerad*, *dokumenterad* och noggrant noterad episod. I vår analys visar vi i en del fall på alternativ till de faktiskt belagda yttrandena, på samma sätt som t.ex. Auer (2014). Analyserna behandlar främst grammatiska egenskaper (verbalt-vokala aspekter, inklusive vissa prosodiska drag). Vi utelämnar i stort sett andra aspekter av multimodaliteten, inklusive de visuella.

Vad gäller transkriptionerna följer vi i stort sett konventioner i Conversation Analysis (Atkinson & Heritage, 1984). Vi återger alla ord som realiseras, inklusive tvekfänelomen, upphakningar och avbrott. Beträffande vissa detaljer som specifikt gäller svenska hänvisar vi också till Anward & Nordberg (2005). Notera speciellt att punkt (.), komma (,) (eller upp-och-nervänt frågetecken: ¿) och frågetecken (?) inte markerar språkhandlingstyper (t.ex. påståenden och frågor) utan manifesta intonationsterminaler (fallande, varianter av lätt stigande, stigande). Vi använder Courier New i transkriptionen av inspelade eller antecknade autentiska ("naturligt förekommande") yttranden. När vi diskuterar tänkbara alternativ till de dokumenterade yttrandena använder vi *kursiv*. Understrykning (t.ex. hjälte) anger betoning och sätts ut på vokaltecknet i den betonade stavelsen. ( ) kring en del av ett yttrande anger osäker transkription och (xxx) betyder att någon säger något utan att transkriptören kunnat uppfatta vad.

Följande markeringar anger *inte* några speciella manifesta egenskaper i själva yttrandet. Så används ibland { } kring en bokstav i analysen för disambiguering med hänvisning till den konventionella stavningen; *ja{g}* är det personliga pronomenet, inte svarspartikeln *ja*. Det som står inom klammerparentesen har i de aktuella fallen *inte* uttalats. Skuggning anger vid behov det mest karaktäristiska segmentet i en konstruktion, **fetstil** markerar den aktuella konstruktionen i dess helhet.

3 Yttrandeproduktionens dynamik och dess funktion

I improviserade samtal utvecklar parterna sina bidrag och hela interaktionen på ett dynamiskt sätt, så att det sagda sällan framstår som resultat av i förväg utformade detaljplaner. I stället utvecklas yttranden och deras innehåll på ett delvis oförutsägbart sätt: talarna prövar, avbryter, byter ut och förändrar sina yttranden i sina försök att säga något som de i huvudsak kan ta ansvar för, och detta sker som reaktioner och responser på nya infall och idéer, händelser som inträffar i situationen, mottagarnas reaktioner och återkopplingar, m.m. Låt oss börja med ett exempel som illustrerar detta.

(3:1) SAFIR (v, September 2016): Från en intervju med en känd pensionerad politisk reporter (A), som samtalar med intervjuaren I i TV (SVT). När vi kommer in, har samtalet kretsat ett tag kring att A enligt egen utsägo lämnat över för mycket av hemlivet och hushållsarbetet till hustrun:

- 01 I: men du beskriver ju här en situation där du jobbar
 02   väldigt mycke, ofta på semestern också. (.) hur håller
 03   man ihop ett äktenskap på de sättet?
 04   (.)
 05 A: **tja-eh (.) he! (0.5) eh allså de- vi har va- de-**
 06   härom(.)dan så har vi varit gifta förtifem år de e
 07   safir °tror ja de e.° de har naturlitvis varit
 08   inbördeskrig i många år också men-eh
 09 I: har de de?

Improviserat språkande i samtal innehåller på vissa ställen sådant som förefaller vara upphakningar, avbrott, pauser, reparationer och omstarter. På rad 5 ff. i (3:1) påbörjar A sitt svar på en sammanfattande fråga om sitt äktenskap (rad 3). Många avbrutna konstruktioner och nystarter (r. 5) antyder att frågan upplevs som en smula problematisk att besvara för A. Observera bruket av inledare som *tja-eh* (indikerar ambivalens i responsen: innebörden torde vara ungefär ”vad ska man säga om det?”) och *alltså*, som förvarnar om en lång respons.²

Det är inte minst efter *alltså* som det förekommer inslag av upphakningar och omstarter i (3:1). Sådana fenomen har fått olika beskrivningar i litteraturen. Ofta har de betecknats som ”oflyt” (”disfluencies”) och som tecken på planeringssvårigheter, alltså som något negativt. I skriftliga återgivningar av samtal brukar spåren därav utelämnas. De har ofta betraktats som fenomen som tillhör den situerade performansen, dvs. som något som inte tillhör själva (tal)språkets resurser; en skicklig talare förväntas undvika sådant. Till grund för sådana uppfattningar ligger en rationalistisk människosyn; (den idealiserade) talaren ska kunna ge ett tydligt, språkligt-logiskt icke-redundant uttryck åt det propositionella innehåll hen vill framföra (Clark, 2017).³

Mot denna uppfattning reagerar forskare som i stället betraktar ”oflytet” som något kommunikativt viktigt; som ett klart – om än troligen oavsiktligt – vittnesbörd om att talaren, särskilt initialt i sin tur, kan ha svårigheter att formulera sig (som på rad 5–7 i 3:1). Men i så fall ges lyssnaren större möjligheter att kontinuerligt följa talaren i processen att steg för steg utmejsla adekvata uttryck för det hen vill ha sagt. Pickering & Garrod (2013) har argumenterat för att sådana fenomen kan innebära att talarens och lyssnarens metoder att producera resp. tolka yttrandena sker i samma takt och mer parallellt än vad man traditionellt har antagit (där man i huvudsak tror att processerna går i motsatta riktningar, från semantik till fonologisk representation, eller tvärtom (t.ex. Levelt, 1989). Enligt Goodwin (2017) är denna parallellitet viktig när man lär sig språk. Ginzburg & Poesio (2016) framhåller att ”disfluencies” borde räknas in i talarens språkliga och kommunikativa kompetens, t.ex. när det gäller att få lyssnaren att förstå yttrandena. De säger sammanfattningsvis (a.a.: 18): ”[T]he view of grammar thus far predominant in formal linguistics, which relegates a variety of conversational phenomena to performance rather than to grammatical competence, results in a (sic!) overly impoverished view of our knowledge of language.”

På det mer allmänna planet kan vi påpeka att tvekanden, upphakningar, avbrott och nystarter pekar på att yttranden, särskilt i improviserade samtal, produceras bit för bit (”inkrementellt”). I våra analyser bygger vi vidare på begrepp som inkrementering och temporalitet som hämtats från Auers (2009; 2014) teorier om ”on-line syntax”.⁴

² Jämför också *asså* på rad 5 i (4:5) nedan. Beträffande *all{t}så* som diskursmarkör, se Nilsson (2005: 150) och Lindström (2008: 108).

³ Inom den formella lingvistikens företräds denna uppfattning av dem som lanserar en grundläggande skillnad mellan språkförmågens ”kompetens” och språkbrukets ”performans”. Vi, som lutar åt den syn som framställs i nästa stycke, ser språkstruktur och språkförmåga (”kompetens”) som delar i en teori om de språkliga praktikerna (”performansen”).

⁴ I denna artikel berör vi, av bl.a. utrymmesskäl, knappast alls produktionens projektivitet, den framåtpekande motpolen till responsiviteten som är ett av Auers (2005) huvudbegrepp och som i CA närmast motsvaras av ”sequential implicativeness”.

4 Responsivitet

När vi diskuterar *responser* använder vi termen ungefär som Thompson m.fl. (2015) gör; en ”respons” är då ett yttrande i andra position, dvs. ett svar på en föregående fråga eller en reaktion på ett föregående påstående, varvid frågan eller påståendet betraktas som ett initiativ som står i första position (första delen i ett s.k. närhetspar). Men egentligen är alla yttranden i någon mening responsiva, särskilt om man inkluderar responser på samtalssituationen generellt, t.ex. yttranden som refererar till objekt eller händelser i situationen.

Vi tar upp två olika, till synes delvis motsatta, fenomen som exempel på responsivitet i yttranden: ellipser och reaktiva konstruktioner. Vi kan se båda dessa fenomen som ”strikt responsiva” konstruktioner, vilket innebär att de *måste vara responsiva*, dvs. de är *alltid* ”parasitiska” på något lokalt tidigare yttrande, oftast det närmast föregående, när de realiseras i sina sekventiella kontexter i det situerade språkandet. Strukturen hos det tidigare yttrandet kan antas förbli tillgänglig för samtalsdeltagarna under några ögonblick. Auer (2014), som introducerar termen ”strukturell latens”, anknyter till parasiteringsmetaforen genom att säga att det andra yttrandet är en ”gäst” (”symbiont”), som utnyttjar strukturen hos det föregående yttrandet (”värdyttrandet”).

4.1 Ellipser

Den första typen utgörs av elliptiska responser som för sin form och sin tolkning måste relateras till något som nämnts i det tidigare yttrandet men som utelämnas i det aktuella yttrandet. Termerna *ellips* och *elliptisk* kommer från grekiskan och betyder etymologiskt ”utelämnande” eller ”förkortning”. De har blivit belastade, bl.a. genom att man i generativ grammatik har beskrivit ”ellips” som ett förkortat uttryck som förutsätter en fullständig sats/mening i en underliggande representation av det aktuella yttrandet. Detta är inte nödvändigt i den dialogiska teorin, som vi utgår från (jfr avsnitt 2). Det elliptiska yttrandet möjliggörs i stället genom att språkanvändarna har tillgång till vad som sagts i föregående yttranden.

Ett tydligt exempel på elliptisk respons utgörs av s.k. pronominella returfrågor, dvs. korta responser som ofta bara består av ett finit hjälpverb och ett subjektspronomen.⁵

(4:1) SMÖRGÅS (v, SÅI; N. Norén 2010: 39): Två äldre kvinnor samtalar i hemmiljö. A erbjuder B en smörgås men B tackar nej:

```
01 B:   ja ha f↑ått kaffe å smörgås där ja va,
02 A:   ha:r du[: , ]
03 B:           [.j]a
04 A:   h↑a
05 B:   så de e bra.
```

⁵ En utförlig studie av pronominella returfrågor återfinns i N. Norén (2010) varifrån även exempel (4:1) är hämtat.

På rad 1 förklarar B att hon redan fått en smörgås och A noterar den nya informationen med den korta returfrågan *har du*., med betoning på det temporala hjälpverbet. Den elliptiska frågan tolkas här, utan problem, som *har du fått kaffe å smörgås?*, dvs. huvudverb och objekt återanvänds från B:s inledande yttrande. Denna sorts utelämnning av huvudverb och eventuellt objekt är särskilt vanlig i returfrågor. I andra sekventiella mönster, som svar på frågor, förekommer knappast denna sorts utelämnning i svenskan. För att illustrera denna skillnad låter vi i (4:2) i stället A fråga om B har fått kaffe och smörgås och ser på några olika sätt B kan uttrycka sitt svar.

- (4:2) A: *har du fått kaffe å smörgås*
 B1: *ja*
 B2: *ja de har ja{g}*
 B3: *(ja) ja{g} har de*
 B4: *(ja) *ja{g} har*
 B5: *(ja) har ja{g}*

B kan naturligtvis svara med enbart ett kort *ja* (B1), men vi koncentrerar oss här på varianterna B2–5. Ett vanligt svarsyttrande skulle vara B2, med ett positivt svarsord *ja* följt av *de har ja* där det initiala *de* är ett anaforiskt pronomen som här syftar på verbfrasen *fått kaffe å smörgås* i A:s fråga (”verbfraspronominalisering”). För att konkretisera diskussionen visar vi hur dessa yttranden realiserar några vanliga satsmönster i svenska med hjälp av nedanstående schema (jfr SAG, 4: 10ff.; Lindström & Karlsson, 2005: 99ff.; J. Lindström, 2008: 69).⁶ Schemat fångar den karakteristiska egenskapen hos svenska att det finita verbet i påståenden kommer som andra led, efter det så kallade fundamentet eller satsbasen (SAG, 1: 173, 222). Så gott som alla satsled kan placeras i fundamentet; vi benämner sådan initial placering *spetsställning*. Om yttrandet i stället inleds med det finita verbet tolkas det som en ja/nej-fråga (men se nedan för undantag).

Schema 1. *Konstruktionsschema för huvudsats*

Förfält	Inre sats						
	Initialfält	Mittfält	Slutfält				Övriga adverbial
	Fundament	Finit verb	Subj	Sadvl	Infinit verb	Objekt	
(4:1 r.1)	ja{g}	har			fått	kaffe	där ja{g} va
(4:1 r.2)		har	du		Ø	Ø	
(4:2 A)		har	du		fått	kaffe	
(4:2 B2) ja	de	har	ja{g}				
(4:2 B3) ja	ja{g}	har				de	
(4:2 B4) ja	*ja{g}	har			Ø	Ø	
(4:2 B5) ja	Ø	har	ja{g}				

⁶ Allt sedan Diderichsen (1946) har det varit brukligt att beskriva satsmönster med hjälp av så kallade positionsscheman som återspeglar satsledens relativt fasta ordningföljd i de skandinaviska språken. I schema 1 visas den så kallade *inre satsen*, föregången av ett *förfält*, för svarspartiklar m.m. Dessutom förekommer ofta ett *efterfält*, där man finner olika typer av turpåhäng.

På översta raden i schemat visas B:s inledande yttrande i (4:1) som inleds med subjektet *ja*{g} på fundamentsplats, följt av det finita verbet *har* och *fått kaffe där ja va* i slutfältet. A:s tur på nästa rad saknar fundament och inleds med verbet *har* följt av subjektet *du* på schemats subjektsplats men här finns inga led i slutfältet. Vi markerar denna ellips av huvud verbet *fått* och objektet *kaffe å smörgås* i schemat med Ø. Detta korta yttrande tolkas av B som en fråga. Under strecket återges A:s inledande fråga i (4:2), även denna inledd av *har*. I svarsalternativ B2 står ett anaforiskt *de* på fundamentsplatsen, följt av ett betonat verb *har* och subjektet *ja*, på sina respektive platser (jfr Stivers 2005 för engelska). Som nämndes ovan syftar det initiala *de* på hela verbfrasen *fått kaffe å smörgås* i det föregående yttrandet. Det mönster som visas i B2, dvs. att ett yttrande inleds med ett obetonat anaforiskt pronomen som inte är subjekt, är förhållandevis vanligt i svenska; däremot förekommer det inte i t.ex. engelska (Engdahl & Lindahl, 2014).⁷ Givet A:s fråga i (4:2) är B2 ett naturligare svarsyttrande än B3 med initialt subjekt, *ja har de*. Svaret i B4, *ja ja har*, är däremot inte ett naturligt svar i sverigesvenska, men förekommer möjligen i finlandssvenska.⁸ Till skillnad från i A:s returfråga *har du* i (4:1) går det inte att utelämna verbfrasen här (markerat med asterisk), vilket är värt att notera.

I det här sammanhanget är yttrandetypen B5 *ja har ja*{g} särskilt intressant. Trots att det finita verbet kommer direkt efter svarsordet *ja*, tolkas yttrandet inte som en fråga utan som en bekräftelse, alltså på samma sätt som i B2. B5 skiljer sig även prosodiskt från genuina verb-inledda yttranden som returfrågan *har du* (4:1 r.2) där vokalen är förlängd. Vi tolkar detta som att det saknas ett led på fundamentsplatsen. Vi markerar detta med Ø i schemat och kallar detta *fundamentellips*.⁹ Sådan utelämning är särskilt vanlig i första person i så kallad vykortsstil (*sitter på stranden och har det bra*). Yttranden med utelämning av ett anaforiskt *de*, som i B5, förutsätter att syftningen klart framgår. Ett autentiskt exempel med fundamentellips återges i (4:3):

(4:3) FÖRHANDLAR ME MÖRDARNA (au, SR: "Söndagsintervjun", 2016): Reportern MW intervjuar förre statsministern och utrikesministern Carl Bildt (CB). MW har just beskrivit hur upprörd han var över händelserna i Srebrenica under det jugoslaviska inbördeskriget:

- 01 MW: å samtidigt som de här sker (.) så sitter ju du å
 02 förhandlar me dom här mördarna.
 03 CB: mm (.) **gjorde ja**.
 04 .hh eeeeeh å de gjorde vi ju kontinuerligt eeh

⁷ I en undersökning av placeringen av objektspronomen i *Nordic Dialect Corpus* fann Engdahl & Lindahl (2014: 5) att omkring hälften av pronomina stod yttrandeinitialt, efter konjunktioner och eventuella svarspartiklar.

⁸ Saaristo (2008: 28) ger följande exempel från Helsingfors där ett predikativt *det* har utelämnats: *Blev han polis? – Ja, han blev*. Några finlandssvenska talare som vi tillfrågat om B4-svaret i (4:2) var tveksamma till om de skulle använda det. Däremot skulle B4 vara ett möjligt svar om frågan i (4:2) i stället varit *har du kaffe å smörgås*. Tack till Jan Lindström för dessa upplysningar. Den relevanta skillnaden kan vara att *ja har* då upprepar huvud verbet i frågan, precis som i Saaristos exempel *han blev*. Ytterligare forskning är påkallad.

⁹ Det vi här kallar fundamentellips diskuteras utförligt i Lindström & Karlsson (2005). Det kallas ofta *topic drop*, se Mörnjö (2002) som redovisar ett antal autentiska exempel. Fundamentellips med utsatt svarsord är inte så vanligt, men förekommer och då ofta med *nej*, som i följande exempel från Mörnjö (2002: 171):

(i) A: *ja har min näsduk i kappfickan tror ja*
 B: *ja den kan du ju inte hämta nu*
 A: *nej Ø kan ja inte*

På rad 3 instämmer CB i MW:s påstående, *mm*, följt av en mikropaus och ett konstaterande *gjorde ja{g}* utan fundament. Efter en hörbar inandning och en längre knarrsekvens säger sedan CB *å de gjorde vi ...*, med ett utsatt spetsställt anaforiskt *de* precis som B2 i (4:2).

Returfrågor och fundamentellipser, med undantag av förstapersonsellipser, är responsiva; de förekommer enbart som andra tur i ett samtal. Kontextberoendet visar sig ofta däri att de innehåller, eller förutsätter, ett anaforiskt *de* vars tolkning ges av det föregående yttrandet. Båda typerna består, som vi sett, av ett finit hjälpverb följt av ett subjektspronomen. Däremot skiljer de sig åt beträffande placeringen av det anaforiska *de*, även i de fall detta inte realiseras fonetiskt. I en returfråga som *h_a:r du* i (4:1) kan man lägga till ett anaforiskt *de*, alltså *h_a:r du de*, utan att funktionen som fråga förändras. Detta är inte möjligt i fallet med fundamentellips, *gjorde ja*. Om man lägger till *de* finalt, alltså yttrar *gjorde ja de*, tolkas yttrandet som en fråga, medan det går bra att lägga till *de* initialt, alltså *de gjorde ja* (jfr B2). Genom att markera ellipser med Ø i analysen kan vi alltså visa var kontextuellt tillgängliga led aktualiseras i yttrandet. Vi menar att detta är mer klargörande än att, som t.ex. Thompson m.fl. (2015: 5–8, 208, 271ff.), enbart karaktärisera korta responser formellt som ”nonsentential utterances” (ibid.: 5), dvs. responsyttranden som är utformade som partiklar eller fraser.

En annan typ av formmässigt kontextberoende uppvisar elliptiska svar med ett anaforiskt uttryck där valet av anafor bestäms av det föregående yttrandet. Ett exempel visas i (4:4), hämtat från ett samtal mellan en intervjuare (INV) och en tonårig informant (I). Informanten ska beskriva vad som händer i en bildserie:

(4:4) SUR PÅ SIN MAMMA: Samtal kring en bildserie (au, Tingsell 2007: 144).

01 INV: ja vem e hon sur på
02 T: på sin mamma i så- eller ...

T svarar kort *på sin mamma* med ett reflexivt possessivt pronomen, vilket i författarnas svenska förutsätter ett subjekt i tredje person.¹⁰ T anpassar alltså sitt yttrande till den föregående frågan där *hon* är subjekt. T hade naturligtvis kunnat svara med en hel sats, *hon e sur på sin mamma*, men detta är mindre vanligt. Hela satser innehåller i sammanhanget redundant information, och när det förekommer uppnås därför ibland speciella kommunikativa effekter (Thompson m.fl. (2015: 37); se dock avsnitt 5.2 om expanderade responser).

¹⁰ Tingsell (2007) använde sig bl.a. av bildberättelser för att elicitera personliga och reflexiva pronomen. För oss är enbart *på sin mamma* möjligt i (4:4) medan en stor andel av Tingsells informanter valde personligt pronomen, alltså *på hennes mamma*, i denna och liknande kontexter. Dessa informanter producerade även yttranden som *hon ville tala med hennes mamma* där *hennes* syftar på subjektet *hon*.

4.2 Reaktiva konstruktioner

Den andra strikt responsiva konstruktionskategorin som vi ska ta upp här är på sätt och vis motpolen till ellipser; i s.k. *reaktiva konstruktioner* (Linell, 2003; 2011a) upprepas ett ord eller en fras oftast exakt som det/den förekommit i ett tidigare yttrande.¹¹ Genom att spetsställa och betona detta uttryck fokuserar talaren på ordvalet och *reagerar mot* det. En sådan konstruktion är *x-och-x* där *x* dessutom upprepas med konjunktionen *å* (”och”) emellan *x*:en. *X-och-x* har behandlats i åtskilliga arbeten tidigare (Linell, 2003; Lindström & Linell, 2007; Engdahl & K. Norén, 2009; Linell & Lindström, 2016), och vi nöjer oss därför med ett enda exempel:

(4:5) FÅR TA Å FÅR TA (au, från ett av SVT:s nyhetsprogram, november 2017): Det aktuella inslaget handlar om konsekvenserna av den då fortfarande aktuella #metoo-rörelsen; P = programledare och intervjuare; K = kommentator som intervjuas.

01 P: å då får man kanske acceptera våra oskyldiga-
 02 våra oskyldiga kommer å nämnas i sociala medier
 03 å spridas för tusentals, e de saker man får ta
 04 för de här viktiga syftet;
 05 K: asså får ta å får ta, de e väl de e ju en
 06 revolution som pågår, de kommer all- de e små:rt
 07 att förhålla sej (.) när en stor massa går åt
 08 samma håll, de e klart att de sker misstag, de e
 09 jättekägligt,
 ((P bekräftar K:s svar och avslutar inslaget))

Funktionen hos *x-och-x* är att reagera mot användningen av ett uttryck (*x*, här: *får ta*), som enligt talaren inte passar riktigt bra i den givna situationen men å andra sidan inte är helt omöjligt eller omotiverat. Oftast är *x* ett enskilt ord, men i (4:5) är det en fras (modalverb plus huvudverb). Själva *x-och-x*-segmentet åtföljs regelmässigt av att talaren anför ett eller flera argument för att uttrycket är problematiskt i den aktuella situationen. Ofta inleds denna del av turen av konjunktionen *men*, fast inte i (4:5). (Observera inledningen med *asså* som projicerar en följande längre respons, jfr (3:1) ovan.) I K:s tur (rad 5–9) antyds det att man egentligen inte måste *acceptera* (rad 1) konsekvenserna att *oskyldiga* nämns i *sociala medier* (rad 2)), att *de e jättekägligt* (rad 9), men att den *revolution* (rad 6) som pågår gör det omöjligt att stå emot, eller åtminstone är det *små:rt att förhålla sej* (rad 6–7). Genom att inleda turen med *x-och-x* uttrycker K en ambivalens; det är så att säga både rätt och fel att man *får ta* sakerna (rad 3).

I *x-och-x* placeras en dubblerad kopia av ett tidigare använt uttryck, *x*, i responsens förfält. I den mer sällsynta (men dock väletablerade) konstruktionen *DIFA* (”dubbelt initialt finit (hjälp)verb”, även kallad $X_{aux}X_{aux}$ (Linell & K. Norén, 2009; Linell & Mertzlufft, 2014)), står det första av de två upprepade hjälpverben (eller något annat ”kortverb”) i initialfältet (skuggat nedan), alltså som fundament i en finit deklarativ huvudsats:

¹¹ Med en liberal tolkning av begreppet ”reparation” skulle man kunna tolka ”reaktionen” som ett slags initiativ till själv- eller annan-reparation.

(4:6) FÅR FÅR MAN (od, 2017): A (som sitter bredvid föraren B) för på tal den täta intermittenta mittmarkeringen på vägen och vad den betyder i termer av trafikregler:

- 01 A: då får man inte köra om.
 02 B: ja **får får** man **men** de énte lämplit.

Här skulle rad 1 kunna tolkas som ett påstående eller som en deklarativ fråga. Oavsett vilket är *DIFA*:s funktion att den inkommande talaren (B) medger att det som den föregående talaren (A) uttryckt med en viss modalitet (här: tillstånd, här negerat på rad 1: *får inte*) visserligen gäller, men med sin följande *men*-sats säger B att en annan omständighet (här: olämplighet) är viktigare. Inte så sällan förekommer det att talare B använder dubbla modala hjälpverb också i *men*-satsen, som i (4:7):¹²

(4:7) KAN KAN MAN VÄL (od, 2006): Två personer står och betraktar en klippig havskust där höga vågor slår upp mot klipporna:

- 01 A: kan man bada här?
 02 B: **kan kan** man **väl, men** vill vill man väl inte.

Men-satsens form i sådana fall som (4:7) ger repliken en lite vitsig anstrykning, vilket ytterligare bidrar till den märkliga *DIFA*-konstruktionens karaktär.¹³

Ytterligare en reaktiv konstruktion är den som uppträder i (4:8):

(4:8) HJÄLTE (v, 2016): En kvinnlig kulturjournalist och författare, L, intervjuas i en pratshow av en J(ournalist) om sin relation till pappan:

- 01 J: du beskrev honom tidigare när du va liten å ni hade så
 02 fin kontakt, då va han ju verkl^{en} din hjärte.
 03 L: ja:e ja, vi va väl väldigt goda vänner va vi, ja:eh
 04 (.) **hjärte** **vet ja inte riktigt, men** vi va varandras
 05 öde. mm. ja.

Konstruktionen, som är fetstilad i (4:8), utnyttjar också fundamentpositionens möjlighet att uttrycka en reaktion mot ett ordval som den andre just gjort (här: *hjärte*). Talaren L värjer sig mot karaktäristiken ”hjärte”; redan med den brutna prosodin hos den inledande partikeln *ja:e* (rad 3) signalerar hon ambivalens (jfr A. Lindström, 1999: ”curled” *ja*). Konstruktionen uppträder nästan bara med kognitiva verb, oftast *vet*,¹⁴ och kan formellt betecknas med [X V_{kogn, fin} PRO NEG {*men* S}]. X står i fundamentet och är integrerat i en huvudsats, vars finita verb *vet*

¹² Se Linell & K. Norén (2009) för många fler exempel.

¹³ Det verkar som om *DIFA* ännu så länge bara förekommer i svenskan. Se dock Linell & Mertzluft (2014) för en liknande konstruktion i tyska.

¹⁴ I våra dokumenterade exempel förekommer *vet* och *ja{g}* i samtliga 15 fall i kollektionen. Den totala dominansen för sekvensen *vet ja inte* gör konstruktionen till en i huvudsak fixerad (”stående”) fras. Men det förefaller troligt att verbkategorin skulle kunna utvidgas till att omfatta åtminstone *tycker* och *tror*, och pronomenkategorin till åtminstone *du* och *han/bon*.

följer direkt i V2-position, därefter kommer subjekt och satsadverbial men inget objekt trots att verb som *veta* normalt tar objekt. Detta till trots fungerar konstruktionen utan problem i samtal och tycks aldrig föranleda någon av deltagarna att initiera en reparation. Det går emellertid bra att tänka sig en fortsättning av typen *om ja tyckte att han va*, innan *men*-satsen påbörjas. Liknande exempel med en sådan bisats förekommer, jfr (4:9).

(4:9) NÖDLÖSNING (od, mars 2017): Enligt en intervju i ett nyhetsprogram (SVT) agerar Konsumentverket mot oseriösa företag bl.a. i telefonförsäljningsbranschen. I = intervjuare, K = representant för Konsumentverket:

01 I: (e detta en nödlösning i väntan på att politikerna
02 ska agera?)
03 K: **nödlösning vet ja inte om man kan säga** men vi gör så
04 gott vi kan.

Den utförligare varianten i (4:9) är ovanligare än (4:8) där lyssnaren så att säga själv får tänka ut vad L ”inte vet”.

5 Inkrementell produktion

Många yttranden produceras bit för bit, snarare än förplaneras som hela enheter. Evidens för denna s.k. *inkrementella* produktion (t.ex. Linell, 2013) kan vara byte av konstruktion, mikropaus, avslutningsintonation eller en prosodisk försvagning mitt i (det som kommer att bli) ett helt yttrande eller en längre tur.

Inkrementering kan åberopas på åtminstone två nivåer. Dels finns de inkrementella processerna på *situerad* nivå, dvs. talaren planerar och producerar verkligen sina yttranden bit för bit (de senare delarna är ännu inte planerade när de första uttalas). Det är sådana fall som vi inriktar oss på i det följande. Men talaren kan också producera komplexa yttranden i ett svep, trots att yttrandetyperna *sociohistoriskt* kan antas ha uppstått genom att två eller flera ”bitar” börjat uppträda som hela och färdiga strukturer. Prosodi och pausering kan antas ge information om vilka typer vi har att göra med i olika konkreta fall.

Talare kan ofta ändra karaktären av sin pågående talhandling genom att gå över till en annan genom att lägga till några modifierande ord under loppet av yttrandet. En mycket vanlig metod i samtal på svenska (och andra germanska språk) är att göra ett påstående eller en fråga mindre påträngande genom att lägga till ett *eller?* på slutet.¹⁵

¹⁵ Om finalt *eller* i svenska, se A. Lindström (1999), och i andra germanska språk Blöndal (2008), Drake (2013), Sørensen (2014).

(5:1) MÅNGA INSPELADE SAMTAL (au, LiCTI¹⁶, B9:4:6): Läkarsamtal med en gravid kvinna på mödravårdscentralen. L(äkaren) har just innan hälsat och bitt henne sätta sig. Frågan nedan syftar på att samtalet ingår som ett av många inspelade mödravårdssamtal i ett forskningsprojekt (Bredmar, 1999):

01 L: du har (.) haft många inspelade samtal **eller?**

Läkarens yttrande kan i sin helhet ses som en försiktig fråga (i deklarativ form, dvs. med påståendesyntax), särskilt som det rör sig om en s.k. B-omständighet (något som enbart adressaten har förstahandskännedom om; Labov & Fanshel, 1977; Engdahl, 2008). Men karaktären av *försiktig* (underställande) fråga förstärks genom att läkaren avslutar med ett *eller* (med svag frågeton). I (5:1) skulle det finala *eller* kunna ha föregåtts av en kort paus, vilket skulle ha gett intryck av en fördröjd påhållfråga. Utan det avslutande *eller* i (5:1) projicerar frågan ett förmodat jakande svar, men tillägget av *eller* öppnar upp för flera typer av responser (jfr A. Lindström, 1999). Exemplet visar hur en talarers formulering påverkar den andres val av respons (s.k. projektion; Auer, 2005).

Ett annat sätt att ändra en talhandling under loppet av samma tur är att göra om en fråga till ett försiktigt svar på frågan:

(5:2) (od, ca 2005): Efter ett förmiddagsseminarium frågar ordföranden O om det finns några planer för en gemensam lunch före eftermiddagens seminarier:

01 O: e de nära arrangemang för lunchen har vi väl inte va?

A:s yttrande växlar således språkhandlingstyp, från fråga till ett slags förslag på svar, samtidigt som det illustrerar ett mycket generellare fenomen, s.k. pivåkonstruktioner.

5.1 Pivåyttranden

Pivåyttranden är en särskild kategori, med flera (konstruktions)varianter (traditionellt kallade *apokoinu*; N. Norén, 2007; N. Norén & Linell, 2013). I ett pivåyttrande inleder talaren en sats och fortsätter fram t.o.m. ett relativt informationstungt led, ofta en nominal- eller prepositionsfras, som därefter tas till utgångspunkt för en ny sats som sedan fortsätter yttrandet ut. Hela yttrandet får strukturen [1..... [2 .....]1 .....]2, där det som omsluts av parenteserna med subskriptet 1 är *en* sats och det som står inom parenteserna med subskriptet 2 en *annan*. Pivån ("svängtappen", skuggad nedan) är det som är gemensamt för de båda satserna; hela konstruktionen är **fetstilad**. Exempel (5:2) skulle då framställas så här:

(5:2')

01 O: e de **nära arrangemang för lunchen** har vi väl inte va?

¹⁶ LiCTI betecknar *Linköping Corpora of Talk in Interaction* (huvudsakligen institutionell diskurs, se Linell, 2011b).

I (5:2) börjar A:s yttrande som en rogativ fråga (ja/nej-fråga: *e de våra arrangemang för lunchen*), men övergår till att tentativt besvara frågan med *har vi väl inte*. Om vi tillämpar parentesnotationen på (5:2) får vi: [₁*e de* [₂*våra arrangemang för lunchen*]₁ *har vi väl inte*]₂. Här är pre-pivån och post-pivån rätt korta, med liknande innehåll. I många fall tillför post-pivån något väsentligt nytt utöver pre-pivån; vi kan då tala om ”asymmetriska” pivåyttranden. Exempel (5:3) och (5:4) hör hit.

(5:3) LUND (v, 2014): En person, här kallad Lars, tidigare aktiv som rikspolitiker, intervjuas i en pratshow. Här har han fått en fråga om sina olika äktenskap:

01 L: **ena gången va i Lund bodde ja då.**

Lars berättar om sina två äktenskap och nämner att han ”ena gången” gifte sig i Lund, men låter därefter förstå att han inte längre bor där. Hela yttrandet blir en asymmetrisk, om än enkel, pivåkonstruktion.

Ofta ingår asymmetriska pivåyttranden i mera komplexa utsagor. Exempel (5:4) är mera typiskt för den kategorin av yttranden:

(5:4) TVÅTUSEN ÅR (od): Ur ett radioreportage om kyrkovalet 2009; frågan gäller om kyrkan ska vara opolitisk, och den intervjuade prästen P är anhängare av detta:

01 A: **de e ju så kyrkan har varit i tvåtusen år har hon ju**
02 **byggt på gemensam tro.**

Här påbörjar talaren en konstruktion som varar fram t.o.m. pivån *i tvåtusen år*, en prepositionsfras (tidsadverbial) som sedan bildar utgångspunkt för en ny möjlig delkonstruktion, en ny sats som kommer att utgöra post-pivån i yttrandet. Om vi tillämpar parentesnotationen från ovan på exempel (5:4) ser det ut så här:

[₁*e ju så kyrkan har varit* [₂*i tvåtusen år*]₁ *har hon ju byggt på gemensam tro*]₂.

Övergången mellan satserna via en pivå gör (5:4) till ett pivåyttrande. Dessutom sägs helt olika saker i pre-pivån (om kyrkans tvåtusenåriga tradition) och post-pivån (om den gemensamma tron) men dessa olika delar löds samman genom den gemensamma pivån. Prosodin indikerar inte heller någon tydlig gräns utan är helt kontinuerlig.¹⁷ Funktionellt kan pivåkonstruktionen anses bidra till att talaren kan behålla ordet (turen) i en situation där hen kunde riskera att förlora det (N. Norén, 2007).

Många pivåyttranden har emellertid betydelsemagra (och ibland nästan formellt identiska) pre- och post-pivåer. Vi återupprepar ett utdrag som vi tidigare använt (4:7) men som nu får illustrera denna typ av pivåyttrande:

¹⁷ Vissa analytiker (t.ex. Walker, 2004) använder prosodisk kontinuitet som ett kriterium för att något ska anses vara ett pivåyttrande.

(5:5) HJÄLTE (v).

01 J: du beskrev honom tidigare när du va liten å ni hade så
 02 fin kontakt, då va han ju verkliⁿ din hjälte.
 03 L: ja:e ja, **vi va väl väldigt goda vänner** va vi, ja:eh
 04 (.) hjälte vet ja inte riktigt, men vi va varandras
 05 öde. mm. ja.

Pivån *väldigt goda vänner* (skuggad) föregås här av den betydelsemagra pre-pivån *vi va*, och denna del speglas senare i den bekräftande post-pivån *va vi*. Just vaga inledningar som PRO COP tenderar att i denna yttrandetyp upprepas (med omvänd ledföljd) i postpivån.¹⁸

Vi återgår nu till det exempel som tidigare diskuterats som (3:1). Den här gången tar vi upp en möjlig pivå-tolkning på r. 6–7:

(5:6) SAFIR (v, September 2016, se vidare (3:1)):

01 I: men du beskri^ver ju här en situation där du jobbar
 02 väldigt mycke, ofta på semestern också. (.) hur håller
 03 man ihop ett äktenskap på de sättet?
 04 (.)
 05 A: tja-eh (.) he! (0.5) eh alltså de- vi har va- de-
 06 härom(.)dan så har vi varit gifta förtifem år **de e**
 07 **safir** °**tror ja de e.**° de har naturligtvis varit
 08 inbördeskrig i många år också men-eh
 09 I: har de de?

På rad 6–7 är *de e safir* ett inskott, en kommentar till *så har vi varit gifta förtifem år*, men genom det lågmälda påhänget *tror ja de e* så kommer den lilla satsen *de e safir* att (också) omtolkas som pre-pivå+pivå. Det demonstrerar således ytterligare en sida av pivåkonstruktionernas potential att dynamiskt förändra det pågående yttrandets språkliga struktur och situationella tolkningsmöjligheter.

Förutom speglande post-pivåer med kopulaverb som i (5:5), innehåller post-pivån ofta pro-verbet *göra*, som i (5:7).

(5:7) OBEHAG (au, november 2010): Från radiointervju med patient (P) som svarar på en fråga:

01 P: ja, ja **kände obehag** **gjorde ja.**

Som vi redan sagt är det karakteristiskt för pivåyttranden i svenska att ett led i slutfältet av satsen återanvänds som fundament i den påföljande satsen. Vi åskådliggör detta i schema 2.

¹⁸ I vår kollektion av drygt 100 är drygt hälften symmetriska och innehåller just en enkel COP+PRO-sekvens som speglande segment (jämför 5:5). Somliga analytiker betraktar inte symmetriska fall (”speglade”; jfr N. Norén, 2007: 72), som i (5:5) som fullfjädrade pivåyttranden.

Schema 2. Pivåkonstruktioner

Sats 1	Initialfält	Mittfält	Slutfält		
Sats 2			Initialfält	Mittfält	Slutfält Efterfält
(5:2)		e de	nåra arrangemang för lunchen	har vi väl inte	va?
(5:3)	ena gången	var	i Lund	bodde ja{g}	då
(5:5)	vi	va väl	väldigt goda vänner	va vi	
(5:6)	de	e	safir	tror ja{g}	de e
(5:7)	ja{g}	kände	obehag	gjorde ja{g}	

Som visas i schemat står pivån i slutfältet av den första satsen och detta slutfält fungerar samtidigt som initialfält (fundament) för den andra satsen. I (5:2), (5:3), (5:5) och (5:6) utgörs hela slutfältet av pivån. I (5:4) (ej visat i schema 2) utgör pivån *i tvåtusen år* endast det sista ledet i slutfältet. I (5:7) består pivån *kände obehag* både av det finita verbet *kände* och slutfältet *obehag*. Här speglar formen på proverbet *gjorde* det tempus som används i pivån, *kände*, vilket kan sägas vara det vanliga.

Ett statiskt schema, som ju återger yttrandet som produkt snarare än som process, kan emellertid inte fånga all dynamik i yttrandeproduktionen. Låt oss titta närmare på ett pivåyttrande som avviker från mönstret med tempuspegling i (5:7).

(5:8) MASSOR ME FRÅGOR (od, 2017): Ur en lång monologisk redogörelse för journalisters utforskningar av en näringslivsföreträdarens skatteaffärer:

01 J: så **ställde vi massor me frågor** har vi **gjort**.

Här finns en diskontinuerlig pivå (**skuggad**); hela den första satsen (med verb, subjekt och objekt) kan definitionsmässigt inte vara lika med pivån. Vidare sker det ett tempusbyte från pre-pivåns *ställde* till post-pivåns *har gjort*. Genom post-pivån och dess supinum användning framställs resultatet av att ha ställt många frågor som relevant i nuet. Exemplet visar hur talare kan utnyttja en betydelsemager post-pivå, som i huvudsak bara bekräftar vad som redan sagts i pre-pivån, till att göra justeringar som kan kännas viktiga.

Det är uppenbart att pivåer är en mycket vanlig produktionsmetod i svenskt talspråk, särskilt om vi inkluderar de symmetriska typerna. Vi ser också att praktiken att konstruera pivåyttranden använder sig av flera andra konstruktioner i språket. Pivåyttranden är således inte helt avvikande från andra yttranden, utan är tvärtom ofta besläktade med dem.

5.2 Responser i två steg

I avsnitt 4 framhöll vi responsivitet som en mycket grundläggande egenskap hos bidrag till (turer i) samtal. Det är fråga om en interaktionsintern – snarare än språkssystematisk – kontextkänslighet som sällan uppmärksammas i traditionell grammatik. I detta avsnitt fokuserar vi på en annan typ av responsiv konstruktion: två-stegsresponser (som svar på vissa typer av frågor), där talaren först producerar en negerad frasformad *kortrespons* och sedan, ibland efter en mikropaus, lägger till mitt- och slutfält och därmed fullbordar en satsformad *utvidgad*

respons. Dessa yttranden innehåller också inslag både av ellips och av inkrementering. Här följer tre exempel:

(5:9) PÅ RAK ARM (od, 2015): A frågar kollega B om en viss referens till en vetenskaplig artikel:

- 01 A: kommer du ihåg va referensen till Lindberg va?
 02 B: **inte på rak arm gör ja inte de.**

(5:10) JUST DOM HÄR MODELLERNA (od, 2016): På IKEA: K(und) talar med en E(xpedit) om namnen på en viss sängmodell som IKEA länge salufört:

- 01 K: dom hade nåt annat namn tidigare?
 02 E: **inte just dom här modellerna har inte haft de.**

(5:11) INTE PLATTA FRÅN BÖRJAN (od): Frågeprogram i radio; man diskuterar plattfiskar, och om de är asymmetriska från födseln:

- 01 A: så **plattfiskarna e inte platta från början?**
 02 B: nä **inte från början ä dom inte de.**

Konstruktionen med negerad (kort)respons följt av en sats i (5:9)–(5:11) skulle kunna betecknas som NEG+XP+S och tjäna som exempel på ellips, inkrementell produktion och responser i två steg. Dessutom är ett sådant yttrande med negerad initial fras obligatoriskt responsivt (jfr avsnitt 4 ovan), dvs. det uppträder i vad som i CA-kretsar kallas andra position och svarar på ett föregående yttrande (det som står i ”första position”) som i flertalet fall innehåller en fråga, i (5:9) en interrogativ fråga (den vanligaste typen) och i (5:10) och (5:11) deklarativa frågor. Flertalet av våra exempel (44/51) innehåller en upprepade negation i den utvidgande satsen.

Bortsett från de redan nämnda likheterna med (5:9) och (5:10) är (5:11) exceptionellt i två avseenden, dels genom att förstayttrandet (frågan) innehåller XP-frasen som återkommer i responsyttrandet och dels genom att själva negationen också förekommer i förstayttrandet. Låt oss se närmare på några olika svarsalternativ i (5:12):

- (5:12) rad 2a: *nä.*
 rad 2b: *(nä) inte från början.*
 rad 2c: *(nä) inte från början ä dom inte de.* (det faktiska svaret i (5:11))
 rad 2d: *(nä) inte från början ä dom de.*

Samtalsdeltagare B i (5:11) skulle kunna svara med ett enkelt *nä* eller med en utvidgad fras som på rad 2b. Men B fortsätter och låter *inte från början* utgöra fundament i en sats som följs av *ä dom inte de* på rad 2c. En annan möjlighet är rad 2d utan dubbel negation, men den är sällsynt i praktiken; i vår kollektion förekommer den bara i 14 % av exemplen. I (5:13) ser vi ett av våra belagda exempel:

(5:13) INTE NÅN LÄNGRE TID (od): Intervju i TV om finanskrisen 1992, reproducerad i ett nytt program augusti 2004:

- 01 A: klarar ni av den här räntan;
 02 B: **inte nån längre tid gör vi de**

Detta exempel skiljer sig emellertid från huvudtypen genom att negationen har kort räckvidd. Här är det ju så att B vill säga något positivt; man kommer att klara av räntan, fast inte någon längre tid. Negationen gäller alltså bara XP och inte hela satsen, som i de allra flesta andra exemplen.¹⁹ Men även detta exempel inleds med NEG+XP, vilket skulle kunna vara en omedelbar kortrespons på frågan (elliptisk respons med initial negerad XP som är parasitisk på föregående yttrande).

Som J. Lindström (2013) påpekat, har NEG+XP+S vissa likheter med pivåyttranden som i (5:14):

(5:14) INGET HÄR UPPE (od, 2016): A frågar (på bussterminalen i Stockholm) en chaufför (B) på ett lokalt bussbolag om bolaget har fast personal i Stockholm:

- 01 A: har ni nån personal här uppe?
 02 B: näe **vi har inget här uppe** (0.5) **har vi inte.**

På rad 2 inleder B sitt svarsyttrande men *näe* och fortsätter med *vi har* och *inget här uppe*, i slutfältet. Detta används efter en kort paus som fundament för den speglande post-pivån *har vi inte*.²⁰ Precis som i NEG+XP+S-konstruktionen fungerar en negerad fras som fundament, men här har vi även en pre-pivå, *vi har*, vilket saknas i NEG+XP+S-konstruktionen. Denna utmärks i stället av att NEG+XP inleder ett svarsyttrande efter talarbyte och ofta avslutas med ett anaforiskt *de* som syftar tillbaka på innehållet i verbfrasen i föregående yttrande (verbfraspronominalisering). I (5:14) och andra typiska pivåkonstruktioner som (5:5) och (5:7) förekommer emellertid inget *de* efter det betydelsemagra verbet i post-pivån.

Exemplen i avsnitt 5.2 visar hur samtalsdeltagarna direkt knyter an till det föregående yttrandet med en (negerad) fras, som skulle kunna fungera som ett självständigt svarsyttrande.

¹⁹ Eftersom vi, i motsats till de tidigare behandlade konstruktionerna, inte tidigare systematiskt behandlat NEG+XP+S ska vi ge några grova siffror baserade på vår kollektion om drygt 50 exempel (en introducerande text finns i Linell & K. Norén, 2014). Den första negationen har kort räckvidd i bara 2 fall i vår kollektion (varav (5:13) är ett). I 33 fall är förstayttrandet, som föregår NEG+XP+S-yttrandet, en fråga (28 interrogativa och 5 deklarativa). I 15 fall är förstayttrandet *inte* en fråga, och i 3 fall är statusen oklar. XP-frasen förekommer ordagrant i förstayttrandet i 16 fall, men i bara 7 fall finns en negation i förstayttrandet också (beträffande båda punkterna, jfr exempel (5:11)).

²⁰ Av de 23 exemplen på sådana i vår kollektion saknas en andra negation i post-pivån enbart i ett fall. Detta exempel är avvikande också på andra sätt:

(i) INTE SÄRSKILT PIGG: A talar om en granne som är ”omtänksam” men delvis dement:

01 A: **hon e ju väldigt omtänksam men inte särskilt pigg e hon.**

Här har vi inte dubbel negation, men post-pivån *e hon* kan tolkas som relaterad till hela *väldigt omtänksam men inte särskilt pigg*.

Men talaren fortsätter och integrerar frasen som fundament i en sats. Övriga led i satsen är oftast korta och upprepar hjälpverb och pronomen (med deixisväxling) från kontexten. Den utvidgade responsen, andra steget i den praktik som vi studerat i detta avsnitt, utgör en relevant specificering av det nekande svaret i den föregående kortresponsen. Den dubbla negationen visar hur viktigt det verkar vara för talarna att hålla fast vid sitt förnekande.

6 Dynamisk förändring

Vi har i avsnitt 5 pekat på vissa yttrandens och yttrandetypers dynamiska föränderlighet; ett turtillägg kan leda till en omtolkning av språkhandlingen (5:1), samtidigt som en pivå avslutar en sats, inleder den en fortsättning (5:2), och en negerad respons kan byggas ut till ett mer specificerat påstående (5:9). I detta avsnitt tar vi upp ytterligare exempel där det inkrementella yttrandebyggandet interagerar med diverse heuristiska tolkningsstrategier. I vissa fall leder detta till att den grammatiska uppbyggnaden ändras allt eftersom yttrandet utvecklas. Många av exemplen innehåller en eller flera förekomster av pronomenet *det*, i talspråk oftast realiserat som *de*, som i (6:1).²¹

(6:1) (od, nov 2017): Efter att den s.k. #metoo-rörelsen dominerat medierna i en månad, intervjuas en ”expert” (etnolog: E) i ett nyhetsprogram på SVT:

01 E: om de sen ger avtryck i historien,
02 **de går inte å uttala sej om.**

Den första förekomsten av *de* på rad 1 syftar tillbaka på något som behandlats tidigare i samtalet. Här tar E upp frågeställningen *om de sen ger avtryck i historien* och fortsätter med ett betonat *de* som syftar tillbaka på hela den frågeställningen. Båda förekomsterna av *de* är alltså *anaforiska*; de syftar på något som aktualiserats i samtalet eller som nämnts alldeles nyss. Vi tänker oss att den indirekta frågesatsen *om de sen ger avtryck i historien* står i förfältet i schema 1. Med SAG:s terminologi är det ett dislokerat *annex* som är korrelerat till ”en pronominal kopia” i den inre satsen, i det här fallet *de* som följer direkt efter, i fundamentet (se SAG: Kap. 36 Annex).

Det andra, betonade, *de* har mer än en funktion i yttrandet. Det fungerar både som subjekt till *går* och som rektion till *om*.²² Låt oss titta närmare på några analysalternativ.

²¹ I talad svenska är *de* ett av de vanligaste orden; enligt Allwood (1999: Tabell 3.1) är vidare *de e* den vanligaste tvåordskombinationen, tätt följd av *e de*. För exempel på och analys av *de e*-inledda yttranden, se även Hammarberg (2000; 2008); Forsskåhl (2009); Anward & Linell (2016).

²² Den här konstruktionstypen där ett icke-realiserat objekt eller rektion i en infinitivfras har subjektet i matrissatsen som antecedent är i engelskspråkig litteratur känd som *tough-movement*. I SAG (3: 602ff.) används benämningen *Infinitivfras med underförstådd bestämning*. Se även Engdahl (2010; 2012).

- (6:2) a. *de* går inte å uttala sej om
 b. *de* går inte å uttala sej om *de*
 c. *de går inte å uttala sej om *de*
 d. *de* går inte å uttala sej om

På rad a återges det ursprungliga yttrandet, med ett betonat initialt *de* och utan rektion till *om*. I det alternativa yttrandet på rad b, är det initiala *de* obetonat och det finns ett utsatt led efter *om*. Som visas av det ogrammatiska yttrandet på rad c, är det inte möjligt att ha ett betonat *de* både som subjekt och rektion. Det obetonade initiala *de* på rad b brukar kallas *expletivt*, eller *formellt*, subjekt. Sådana brukar sättas in i svenska när satsen annars skulle sakna subjekt, det så kallade ”subjektstvånget”.²³ Ett expletivt *de*{*t*} känns igen på att det inte kan betonas (jfr *de{*t*} *regnar*) medan anaforiskt syftande referentiellt *de*{*t*} kan, men inte måste, betonas. Alternativet på rad d inleds med ett obetonat *de* men till skillnad från rad b måste detta vara ett anaforiskt *de* eftersom det saknas ett led efter *om*. För att förtydliga vilken tolkning yttrandet som helhet får, disambiguerar vi *de* med hjälp av subskripten EXP, för expletivt *de*{*t*}, och REF, för referentiellt använt *de*{*t*}.²⁴

- (6:2') a. *de*_{REF} går inte å uttala sej om
 b. *de*_{EXP} går inte å uttala sej om *de*_{REF}
 c. **de*_{REF} går inte å uttala sej om *de*_{REF}
 d. *de*_{REF} går inte å uttala sej om

Huruvida ett initialt obetonat *de* är referentiellt eller expletivt går alltså inte att avgöra innan hela yttrandet har fullbordats. Om slutfältet är ”komplett”, dvs. innehåller alla väntade led som på rad b, har vi ett expletivt *de*. Om det däremot saknas ett led i slutfältet, som på rad d, är det initiala *de* referentiellt oavsett betoning.

Det är sådana fall med från början vaga *de*:n som vi ska analysera i följande avsnitt. I nästa exempel möter vi en annan satstyp med expletivt subjekt, nämligen *existentialsats* (Sundman, 1980).

(6:3) DUSCH (od, 2016): Gäst frågar i hotellreceptionen om det finns dusch på alla rum.

- 01 A: finns de dusch på alla rummen?
 02 B: ja, de finns

I A:s inledande fråga fungerar *de* som expletivt subjekt medan det egentliga subjektet utgörs av *dusch*. Det ligger nära till hands att anta att B också inleder med ett expletivt *de*, upprepar *finns*,

²³ Se Hammarberg & Viberg (1975); SAG, 1: 227; 4: 53–62; Engdahl (2010).

²⁴ I vår text skiljer vi enbart på *referentiell* användning (med deiktiska, anaforiska och kataforiska underkategorier) och *expletiv* användning (formell, ”dummy”). Det är möjligt att urskilja en gräzon mellan dessa som skulle kunna kallas *svagt referentiell* användning, exemplifierad av yttranden som *de e varmt* (referens till hela situationen eller delar därav, Fraurud, 1988). Se även översikten i SAG, 4: 58ff. Vi avstår från att försöka reda ut alla dessa typer här.

men utelämnar *dusch*. Detta framgår när vi analyserar några alternativa svar i (6:4). Hur just den aktuella tolkningen uppstår tar vi upp i avsnitt 6.4.

- (6:4) a. *ja, de_{EXP} finns*
 b. *ja, de_{REF} finns*
 c. *ja, de_{EXP} finns de_{REF}*
 d. *ja, de_{REF} finns de_{EXP}*
 e. *ja, de_{REF} finns de_{EXP}*
 f. *?ja, de_{EXP} finns de_{REF}*

På rad a återges det ursprungliga yttrandet, inlett med ett obetonat expletivt *de*. Men B hade även kunnat betona *de*, som på rad b. Då ändras tolkningen så att *de* syftar tillbaka på *dusch*, alltså *dusch finns*. Betoningen av *de* medför att duschtillgången framhävs, vilket även kan aktualisera en kontrast mot andra bekvämligheter, som kanske saknas. På rad c–f visas möjliga svar med ett utsatt anaforskt predikativt *de* som i den här kontexten också syftar på *dusch*. Med två obetonade *de*, går det inte att skilja på svaren på rad c och d, medan betoning på *de* identifierar det som referentiellt. Alternativet på rad e med betoning på det initiala *de* låter naturligt, medan f låter märkligt i denna kontext. Prosodin är alltså avgörande för tolkningen, särskilt om det inte finns andra ledtrådar i yttrandet.

En sådan ledtråd kan vara ett utsatt satsadverbial, som också fungerar disambiguerande. I (6:5) visar vi några svarsalternativ med *nog*.

- (6:5) a. *ja, de_{REF} finns de_{EXP} nog*
 b. *ja, de_{EXP} finns nog de_{REF}*

När en svenskspråkig person hör *nog* på rad a, blir det tydligt att det inledande *de* är referentiellt och anaforskt, eftersom *de* före *nog* tolkas som ett expletivt subjekt. På liknande sätt medför sekvensen *finns nog*, utan subjekt, på rad b, att det initiala *de* måste vara expletivt.²⁵

6.1 Strukturell tvetydighet i svenska

Låt oss titta närmare på varför (6:5a,b) är entydiga, medan (6:4c,d) är tvetydiga. Strukturellt beror tvetydigheten på att det initiala *de* antingen kan vara subjekt i matrissatsen eller ett spetsställt predikativ. Som vi visat i schema 1 ovan antas både subjekt och spetsställda led stå i fundamentet, följda av det finita verbet. Nedan visar vi hur några av svarsalternativen i (6:4) och (6:5) kan placeras i schemat. Vi använder här i likhet med SAG (4: 7) markeringen [-] för att ange den position det initiala ledet skulle ha om det inte stod i fundamentet. Det är också den positionen som bestämmer den grammatiska funktionen hos det spetsställda ledet.

²⁵ Om vi däremot utgår från det ursprungliga svaret i (6:3), räcker det inte med ett satsadverbial för att disambiguera, om inte *de* är betonat.

(i) a. *ja, de_{EXP} finns nog*
 b. *ja, de_{REF} finns nog*

Schema 3. Exempel med och utan satsadverbial

	Initialfält	Mittfält				Slutfält	
	Fundament	Finit verb	Subj	Sadvl	Infinit verb	Objekt Predikativ Eg. subjekt	Övriga adverbial
(6:5a)	de	finns	de	nog		[-]	
(6:5b)	de	finns	[-]	nog		de	
(6:4c)	de	finns	[-]			de	
(6:4d)	de	finns	de			[-]	

Om det finns ett satsadverbial i yttrandet, går det lätt att avgöra hur det initiala *de* ska tolkas. När lyssnaren hör *nog* på rad (a), blir det klart att det initiala *de* måste vara ett spetsställt anaforiskt predikativ. När lyssnaren hör *finns nog* på rad (b) måste däremot det initiala *de* tolkas som expletivt subjekt. Om det inte finns något satsadverbial, eller en diskurspartikel, är strängen *de finns de* fortfarande i princip tvetydig, vilket visas av raderna (c) och (d) ("tomma" positioner hörs ju inte), även om (d) med ett spetsställt predikativ säkert är betydligt vanligare än (c).

I vår diskussion av (6:3) har vi visat på hur tolkningsmöjligheterna för ett initialt *de* påverkas av eventuell betoning och förekomsten av ett satsadverbial i samma sats. I exempel (6:1) påverkas tolkningsmöjligheterna av huruvida infinitivfrasen i slutfältet är komplett eller inte. Låt oss nu se närmare på ett liknande exempel där tolkningsmöjligheterna påverkas av en underordnad *att*-sats.

(6:6) SJUTTIFEM (v, Lundgren, 2009: 185): Ett smärtrehabiliteringsteam med bl.a. en K(urator) och en A(rbetsterapeut) diskuterar arbetsförmåga hos en klient. Här är det fråga om hur många procent av full arbetstid han kan klara:

01 K: hans arbetsförmåga då?
 02 (3.0)
 03 A: ja:a vi tänker oss sjuttifem.
 04 (6.0) ((A antecknar))
 05 K: **de tycker ja va trevligt att du sa.** (skrattar)
 06 (.) ((A skrattar, K ansluter sig))
 07 A: ja
 08 K: för att han va-alltså ens egen tro e ju femti va?

På rad 5 kommenterar K A:s oväntat positiva bedömning att klienten skulle klara av att arbeta 75 %. Låt oss se närmare på hur yttrandet byggs upp inkrementellt.

(6:7) rad 5a: d_{REF}
 rad 5b: d_{REF} *tycker ja*
 rad 5c: d_{REF} *tycker ja va trevligt*
 rad 5d: d_{REF} *tycker ja va trevligt att du sa* (ursprungligt yttrande)
 rad 5e: d_{REF} *tycker ja* d_{EXP} *va trevligt att du sa*
 rad 5f: *ja tycker* d_{EXP} *va trevligt att du sa* d_{REF}

Som vi redan konstaterat, kan ett betonat *de* enbart vara referentiellt. När därför talaren K börjar sitt yttrande på rad 5 i (6:6) med ett betonat *de* (vilket vi har kontrollerat särskilt) gör betoningen att vi tolkar det som referentiellt; det syftar anaforiskt på vad A sagt på rad 3. Observera att om K i stället använt ett obetonat *de* skulle detta (på detta stadium) ha varit vagt eller obestämt; först när mera blivit sagt skulle *de* kunnat tolkas som referentiellt eller expletivt. K fortsätter med *tycker ja* (rad 5b), och *de* måste förstås fortfarande tolkas referentiellt. På rad 5c tillkommer *va trevligt* där betoningen på *trevligt* avslöjar att vi nu får poängen med K:s yttrande: det var trevligt att A sa det hon sa på rad 3. Ytterligare en omständighet – utöver betoningen – talar nu för att det initiala *de* är referentiellt; det måste tolkas som subjekt till *va trevligt*, och predikativet *trevligt* måste knytas till något bestämt innehåll. Men när K fortsätter och lägger till *att du sa* på rad 5d, tolkas detta som en extraponerad sats, alltså en sats som normalt förutsätter ett expletivt subjekt, som på rad 5e. I det faktiska yttrandet från utdrag (6:6), rad 5d, finns däremot inget sådant subjekt. Detta innebär att *va trevligt* saknar ett utsatt subjekt, vilket är oväntat givet att svenskan beskrivs som ett språk där en finit sats måste ha ett utsatt subjekt. Detta påverkar dock inte vårt samtal (6:6) som flyter på. Vi kan kanske säga att det initiala *de* här har en dubbel funktion; det är både subjekt till *va trevligt att du sa* och objekt till *sa*. Alternativet på rad 5f, utan spetsställning av *de*, ter sig mindre naturligt i kontexten, särskilt med bibehållen betoning på *sa*.²⁶

6.2 Saknade subjekt

Svenskans starka subjektstvång visar sig bl.a. i att man måste sätta in ett obetonat expletivt subjekt om det saknas ett referentiellt subjekt, som i *de{t} regnar*. Som vi sett sätts expletivt subjekt även in, i fundamentet eller på subjektsplatsen, om det egentliga subjektet är en infinitivfras eller en sats som står i slutfältet, som i (6:8).

- (6:8) a. *går de_{EXP} å uttala sej om de_{REF}?*
 b. *de_{EXP} e klart (att) de inte blir några fler romaner*

Trots denna relativt robusta generalisering beträffande expletiva subjekt, är subjektslösa yttranden som K:s kommentar på rad 5 i (6:6) inte ovanliga. Sådana yttranden innehåller ofta ett värderande adjektiv eller ett modalverb följt av en bisats, som i (6:9).

(6:9) SALTÖN (au, 2010): P1 Studio 1, CK intervjuar författaren VL:

01 CK: blir de nära fler (.) romaner då (.) om Saltön
 02 VL: nej de e klart de inte blir

VL:s svar på rad 2 följer till en början mönstret [*de_{EXP} COP ADJ S*] som i (6:8b), men eftersom bisatsen inte är komplett – det saknas ett komplement till *blir* – måste det initiala *de* tolkas om

²⁶ Observera att *de_{EXP}* inte kan utelämnas på rad 5f i (6:7): **ja tycker va trevligt att du sa de_{REF}*. Som visas i Engdahl (2010; 2012) är utelämnning av expletivt *de* bara möjlig om något annat led, företrädesvis ett referentiellt *de*, är spetsställt.

som ett referentiellt *de*, syftande tillbaka på *nåra fler romaner*, med följden att matrissatsen saknar ett uttalat subjekt.

Än vanligare är troligen yttranden där det inledande *de e* helt utelämnas, som i (6:10). Enligt SAG (4: 966) är detta särskilt vanligt i värderande yttranden.

(6:10) AVIS (od, 2016): Vid ett middagssamtal berättar T för sin väninna H att en gemensam bekant fått ärva en lägenhet:

01 H: de e en sits som man kan va lite avis på
02 T: (skrattar) **klart man e**

H kommenterar nyheten om att bekanten blivit med lägenhet med att *man kan va lite avis* (avundsjuk). T kastar huvudet bakåt, skrattar lite och erkänner att hon nog är lite avundsjuk, *klart man e*. Det icke-realiserade komplementet till *e* tolkas naturligt som *lite avis*. Hellberg (2001) menar att *klart*-inledda korta yttranden blivit en egen konstruktion i svenskan, en *klart*-konstruktion.

Gemensamt för exemplen i (6:9) och (6:10) är att ett initialt *de* som, när yttrandet börjar tolkas, verkar fungera som ett expletivt, framåttekande, subjekt, måste omanalyseras som ett referentiellt spetsställt objekt när mer av yttrandet processats. Förutom exempel med *att*-satser har vi många exempel som involverar andra konstruktioner där expletiva subjekt normalt är obligatoriska, som i existentialsatser (6:11a) och utbrytningssatser (6:11b).

- (6:11) a. *de_{EXP} finns ingen anledning å va generad*
b. *de_{EXP} e du som tycker de*

Dessa satstyper realiseras i utdrag (6:12):

(6:12) GENERAD (au): Från samma intervju som (4:3): MW frågar CB om en gammal värja som finns i familjen:

01 MW: du ser lite generad ut
(1.1)
02 CB: nä:e (.) **de finns ingen anledning å va** (.) eeeeeh
03 MW: lite?
04 CB: ah (skratt) **de e du som tycker** för
[(xxx) de fungerar inte i radio
05 MW: [aa precis

Alldeles före utdraget i (6:12) har intervjuaren MW frågat CB om en gammal värja som tydligen innehafts av en tidigare statsminister i släkten Bildt. På rad 1 kommenterar MW hur CB ser ut, något oväntat i ett radioprogram. Efter en ganska lång paus protesterar CB kraftigt *nä:e* och fortsätter med *de finns ingen anledning å va*. Detta yttrande verkar till en början vara en existentialsats, inledd med ett expletivt *de* (jfr (6:11a)), men den tolkningen måste överges när det visar sig att det saknas ett predikativ i infinitivfrasen *å va*. Vi har ställt upp några möjliga tolkningsalternativ i (6:13).

- (6:13) rad 2a: de_{EXP} finns ingen anledning å va de_{REF}
 rad 2b: de_{REF} finns de_{EXP} ingen anledning å va
 rad 2c: de_{REF} finns ingen anledning å va (ursprungligt yttrande)
 rad 2d: $*de_{REF}$ finns de_{EXP} ingen anledning å va de_{REF}

Innehållet i CB:s protest, dvs. att det inte finns någon anledning (för honom) att vara generad, kan uttryckas som på rad 2a där det finala *de* syftar tillbaka på *generad* i MW:s föregående kommentar. Som vi sett i avsnitt 3 och i flera av de tidigare exemplen i avsnitt 6, spetsställs gärna anaforiska pronomen i svenska, jfr svar B2 i (4:2), och den möjligheten utnyttjas på rad 2b i (6:13). Det expletiva subjektet placeras då efter det finita verbet. Men i det autentiska yttrandet, rad 2c, finns inget *de* efter verbet. Följaktligen kan yttrandet tolkas som en vanlig existentialsats fram till dess att luckan efter *va* upptäcks. Men för att kunna tolka infinitivfrasen *å va* behöver man identifiera en lämplig antecedent, vilket leder till en omtolkning av det initiala *de* som referentiellt. Notera att alternativet på rad 2d inte är tolkbart. Om det initiala *de* är referentiellt kan man inte samtidigt ha ett referentiellt *de* som objekt.

När MW på rad 3 i (6:12) framhårdar i att CB (*ser*) *lite* (*generad ut*), avvisar CB detta på rad 4 med att det bara är MW som tycker att han ser generad ut: *de e du som tycker*. Även detta yttrande verkar till en början vara en expletivinledd sats, i det här fallet en utbrytningskonstruktion, jfr (6:11b), men det måste omtolkas när hela yttrandet producerats.

- (6:14) rad 4a: de_{EXP} e du som tycker de_{REF}
 rad 4b: de_{REF} e de_{EXP} du som tycker
 rad 4c: de_{REF} e du som tycker (ursprungligt yttrande)
 rad 4d: $*de_{REF}$ e de_{EXP} du som tycker de_{REF}

Om CB hade använt en utbrytningskonstruktion, borde den ha sett ut antingen som på rad 4a eller som på rad 4b. Om CB valt att inleda med ett spetsställt anaforiskt *de*, rad 4b, skulle man ha väntat sig ett expletivt *de* efter verbet *e*. CB producerar emellertid inget *de* där utan fortsätter med *du som tycker*, med betoning på det utbrutna ledet *du*. Men precis som i det föregående exemplet (6:13) saknas ett objekt till verbet. Det initiala *de* måste tolkas referentiellt vilket i sin tur omöjliggör ett utsatt objekt efter *tycker*, som i det ogrammatiska 4d.

I nästa exempel möter vi en konstruktion som kan sägas vara en hybrid mellan existential/presenteringssatser och utbrytningssatser. I likhet med presenteringssatser har konstruktionen ett expletivt subjekt $de\{t\}$ och ett postverbalt egentligt subjekt som är indefinit. Vidare är relativsatsen informativ, ej presupponerat sann, vilket är det normala i utbrytningskonstruktioner. Matrisverbet är oftast *vara*, precis som i utbrytningar. Vi kallar konstruktionen *presenteringsutbrytning* (Søfteland, 2014).

(6:15) NEWYORK (od, 2017): A och B diskuterar vilken font (NewYork är en font) som ska användas i en artikel:

- 01 A: förr skrev ja alltid i NewYork.
 02 de va ingen annan som gjorde

Rad 2 går utmärkt att tolka som en presenteringsutbrytning, inledd av ett expletivt *de*, fram till dess att man konstaterar att det saknas ett objekt efter *gjorde*. Men genom att omtolka det initiala *de* som syftande på *skrev i New York*, och alltså referentiellt, får man ett begripligt yttrande.

6.3 Ellips, lucka och paus

I vår diskussion av ovanstående samtalsbidrag har vi antagit att avsaknaden av komplement vid verben *förstå*, *va*, *blir*, *tycker* och *gjorde*, är något som uppmärksammas av samtalsdeltagarna och som triggar igång omtolkningen. Skulle man inte helt enkelt kunna anta att objektspositionen kan vara tom, t.ex. som resultat av en mer allmän tendens att utelämna redundanta led? Som vi såg i avsnitt 3 är ellips av led i fundamentet ganska vanligt förekommande i svenskt samtalspråk. Verbfrasellips förekommer, som vi sett, i returfrågor (4:1) och även efter modala hjälpverb (*ja ja{g}* *kan*, *nej ja{g}* *vill inte*). I vår analysmodell markerar vi sådan ellips med Ø (se schema 1) vilket ska förstås som att ett led som är underförstått på denna plats finns tillgängligt i den föregående kontexten (strukturellt latent, med Auers term (2014)). Om ett objekt är spetsställt, dvs. realiserat i fundamentet, använder vi i stället [-] på den tomma platsen, vilket ska förstås som att ledet är realiserat på annan plats i satsen. Man kan då undra om även anaforiska led i objektsposition kan utelämnas, alltså en sorts objektsellips. När det gäller verben *förstå* och *veta* verkar detta vara en möjlig analys, vilket stöds av att vi ofta hör och producerar yttranden som i (6:16c), i tillägg till (6:16a,b).

- (6:16) a. *ja{g}* *vet de* / *ja{g}* *förstår de*
 b. *de vet ja{g}* [-] / *de förstår ja{g}* [-]
 c. *ja{g}* *vet Ø* / *ja{g}* *förstår Ø*

Men objektsellips verkar vara begränsat till vissa verb. Det gäller inte för kognitionsverb generellt, se (6:17) där c-exemplet bara kan användas om religiöst troende.

- (6:17) a. *ja{g}* *tror de*
 b. *de tror ja{g}* [-]
 c. **ja{g}* *tror Ø*

Inte heller de transitiva verben *bli*, *göra*, *säga*, *tycka* och *vara* tillåter objektsellips utan måste konstrueras med ett objekt eller predikativ, antingen *in situ* eller spetsställt.²⁷ Detta stöder vårt antagande att de tomma objektsplatserna spelar en roll i tolkningen och uppmärksammas av samtalsdeltagarna. Nästa exempel lyfter fram ytterligare en aspekt, nämligen hur den dynamiska omtolkningen påverkas av den inkrementella produktionen av yttrandet.

²⁷ Objektellips är däremot vanligt i påhängsfraser av typen *så de e*, *så ja sa*, *så ja gjorde* som förekommer i vissa dialekter (Teleman, 1996): *Han odlade potatis, så han gjorde*.

(6:18) LÄGGA AV (au): R(eporter) intervjuar en f.d. heroinmissbrukare (B) (P1-morgon 2011):

01 R: de kanske e svårare att lägga av ifall att man gör de
 02 ännu mer tillgänglit med >narkotiska preparat<.
 03 B: jaa men de där me att lägga av, (.)
 04 **de e ju alltid nån å- nån annan som vill. (.)**
 05 **att man ska göra. (.)** själva individen kanske inte alls (.)
 06 vill.

B talar ganska långsamt, med flera pauser. På rad 3 instämmer han först med R:s förmodan *jaa*, men utvecklar sedan vad det kan innebära att *lägga av*. På rad 4 inleder B vad som verkar vara en presenteringsutbrytning *de e ju alltid nån annan som vill* följt av en mikropaus och fortsätter sedan med ett komplement till *vill* i form av en bisats, *att man ska göra*. Låt oss följa hur denna utvecklas.

(6:19) rad 4a: *de_{EXP} e ju alltid nån annan som vill de_{REF}*
 rad 4b: *de_{REF} e ju alltid nån annan som vill [-]*
 rad 4–5c: *de_{EXP} e ju alltid nån annan som vill (.) att man ska göra de_{REF}*
 rad 4–5d: *de_{REF} e ju alltid nån annan som vill (.) att man ska göra [-]* (ursprungligt yttrande)
 rad 4–5e: **de_{EXP} e ju alltid nån annan som vill de_{REF} att man ska göra de*
 rad 4–5f: *de_{EXP} e ju alltid nån annan som vill de_{REF} (.) att man ska göra de (alltså)*

På rad 4a visas en presenteringsutbrytning med ett inledande expletivt *de* och en komplett relativsats *som vill de*. Men i stället för att producera objektet *de*, gör B en mikropaus efter verbet som uttalas med fallande intonation. Yttrandet kan då uppfattas som avslutat, i vilket fall det initiala *de* måste tolkas som ett spetsställt referentiellt objekt, som på rad 4b. B fortsätter däremot med en *att*-inledd bisats, rad 4–5c; det initiala *de* måste då tolkas om som ett expletivt *de*. Men det B producerar är inte en fullständig bisats utan en som saknar objekt till *göra*. Följaktligen måste ytterligare en omtolkning ske så att det initiala *de* tolkas referentiellt, som på rad 4–5d. Exemplet är intressant eftersom det visar att inkrementering ofta medför en omtolkning av de grammatiska funktionerna tidigare i satsen. I det ursprungliga yttrandet föregås den inkrementellt tillagda bisatsen dessutom av en paus. Utan paus och med utsatt objekt, som på rad 4–5e, blir hela yttrandet otolkbart, troligen på grund av att det expletiva subjektet inte samtidigt kan introducera utbrytningen *nån annan som vill de* och bisatsen i slutfältet, *att man ska göra de*. Med en paus, som på rad 4–5f, kan däremot den finala bisatsen tolkas som ett turtillägg, en explikation av objektet *de* som här syftar kataforiskt framåt.

Vi avslutar med ett samtalsutdrag som innehåller flera av de konstruktioner vi tagit upp.

(6:20) STYV KULING (au 2016): Från samma intervju som (4:3).

01 CB: den som var mä i slutet av sextiotalets å början av
 02 sjuttiotalets politiska debattmiljö eh (.)
 03 där de blåste **styv kuling** åt alla- eller
 04 kastbyr åt alla håll ständit eh (.) vet ju att
 05 delta i debatter (.) .hh de e stimulerande å bra.
 06 MW: var kommer den där självsäkerheten ifrån (.)
 07 ts att inte bekymra sej över att de blåser
 08 **styv kuling** mot en

09 CB: jamen **styv kuling å styv kuling** eh
 10 (0.5)
 11 MW: (skratt) **de va ju du som sa de**
 12 CB: ja **de va de som sa**

Det finns här två konstruktionsfamiljer representerade, dels den reaktiva konstruktionen *x-och-x*, dels några exempel med flertydiga *de*. CB nämner i sin första långa tur att han varit ute i blåsväder i flera politiska debatter; han talar på rad 3 om att *de blåste styv kuling*. Intervjuaren MW tar upp uttrycket *styv kuling* i en följdfråga (rad 8). CB reagerar nu på detta genom att sätta in uttrycket i en *x-och-x*-ram. Hans användning av *x-och-x* är ovanlig i två avseenden. Det första är att han bara uttalar själva *x-och-x*-segmentet, utan att följa upp med en kommenterande sats. Ändå torde innebörden av reaktiv protest framgå. Att det fungerar så visar att enbart inledningen av ett responsyttrande med *x-och-x* räcker för att framkalla den pragmatiska effekten. Det kan i sin tur tolkas som att *x-och-x*-konstruktionen är konventionaliserad till den grad att en förkortad ("trunkerad") variant är tillräcklig.²⁸ Den andra anmärkningsvärda detaljen i *x-och-x*-tillämpningen i (6:20) är att talaren CB (rad 9) reagerar mot ett uttryck som han själv introducerat inom episoden ifråga (rad 3). Deltagarna tar själva upp detta förhållande (rad 11–12). Förmodligen är det också detta som föranleder intervjuarens skratt (rad 11).

MW:s yttrande på rad 11 är en vanlig utbrytningskonstruktion, inledd av *de*; det inledande *de* är här expletivt medan det avslutande *de* måste vara referentiellt (objekt till *sa*). CB bekräftar på rad 12 vad MW sagt, men hans formulering verkar vara en sammanblandning av två konstruktioner. Han börjar med *de va de*, en kortrespons som här betyder detsamma som *de va ja som sa de* (en spegling av MW:s rad 11). Därefter fortsätter han som om han faktiskt sagt *de va ja* (med betoning på *ja*, utan betoning på kopulan). Intressant nog utelämnar han (i motsats till MW) ett möjligt referentiellt *de* (objekt till *sa*) (jfr (6:14,4c)), vilket gör hans yttrande tydligt responsivt (han talar fortfarande om vad som blivit sagt tidigare och av vem).

6.4 Dynamisk omtolkning eller initial vaghet och senare precisering

Vi har sett, bl.a. i våra pivåyttranden, att omtolkningar av olika leds grammatiska status förekommer under löpande yttrandeproduktion. I fallen med *de*-inledda yttranden är det dock inte uppenbart att förändringen består i en omtolkning av något redan producerat. Det är kanske snarare så att ett från början vagt yttrande längre fram preciseras i tolkningen; ett inledande *de* i *de e* kan exempelvis tolkas som ett expletivt subjekt, ett referentiellt subjekt eller ett referentiellt spetsställt led. Vilken tolkning som till slut visar sig vara den rätta blir inte klart förrän hela yttrandet har producerats eller tolkats.

Är det då analytikerns eller deltagarnas perspektiv vi återger? Det är möjligt att omtolkningsalternativet tenderar att premieras av analytikern, som ju trots allt har tillgång till slutprodukten, alltså yttrandet i sin helhet, även om hen skulle vinnlägga sig om att utgå från ett deltagarperspektiv. Vaghet och senare precisering kanske ligger närmare till hands för deltagarna i interaktionssituationen. Talaren kan tänkas använda *de e* som en lagom oprecis inledning (Hammarberg, 2008; Forsskåhl, 2009; Engdahl, 2010) innan hen hunnit bestämma sig för exakt

²⁸ För fler exempel på detta, se K. Norén & Linell (2007).

vad hen vill säga. Helgesson (2000: 35) visar att talare ofta avbryter sig efter att ha inlett med *de e väl* eller *de e ju* och startar om sin tur. Vi exemplifierar detta med kommentatorns tur i utdrag (4:5), här återgett som (6:21).

(6:21) FÅR TA Å FÅR TA (au, november 2017, se vidare (4:5)):

05 K: asså får ta å får ta, **de e väl de e ju** en
 06   revolution som pågår, **de kommer all- de e** svå:rt
 07   att förhålla sej (.) när en stor massa går åt
 08   samma håll, **de e** klart att **de** sker misstag, **de e**
 09   jättebeklaglit,

Efter *x-och-x*-konstruktionen på rad 5 börjar K med *de e väl*, avbryter sig och fortsätter med *de e ju en revolution*. Denna gång fullföljs satsen, en presenteringsutbrytning med expletivt *de*, jfr (6:15). På rad 6 börjar K med *de kommer all-*, avbryter sig och fortsätter med ytterligare en *de e*-sats, denna gång med en infinitivfras och expletivt *de*, jfr (6:1). På rad 8 kommer *de e klart* följt av en *att*-sats, även denna gång med expletivt *de*. I den sista *de e*-satsen på rad 8 och 9 är *de* däremot referentiellt och syftar på *att de sker misstag*, som har ett expletivt *de*. Som framgår av exemplet växlar expletiv och referentiell användning av *de* naturligt. I de avbrutna fragmenten går det inte att avgöra vilken sorts *de* det är.

Vaghet med senare precisering kan också ligga nära till hands för lyssnaren som ju oftast inte kan veta från första början vad talaren kommer att säga. I avsnitt 3 refererade vi till Pickering & Garrod (2013) m.fl. som hävdar att talare och lyssnare tenderar att processa språkliga enheter parallellt, kanske med en viss eftersläpning för lyssnaren. Vi har däremot ännu ingen empirisk evidens för huruvida en precisering av vaga yttranden faktiskt äger rum i praktiken. Gemensamt för våra exempel är att de produceras som sammanhängande samtalsbidrag, i de flesta fall utan tvekljud, pauser eller omstarter. Tvärt emot vad man kanske kunde vänta sig är alltså den inledande vagheten inte problematisk för samtalsdeltagarna. Det verkar snarare som om talaren utnyttjar underspecifikationen som en dialogisk resurs som gör att hen snabbt kan inleda sin tur utan att ha planerat färdigt hela yttrandet (Hammarberg, 2008; Engdahl, 2010).

7 Sammanfattande diskussion

Vi inleder med en anmärkning gällande material och metod föranledd av att många samtalsforskare tillämpar ett slags purism i sin vetenskapliga utövning, t.ex. att man bara tillåter (belagda och inspelade) samtalsdata i analysen. Vår strävan är givetvis att så långt möjligt utgå från autentiska exempel, i vårt fall från svenska samtal, men vi anser att man ibland bör kombinera den sekventiella samtalsanalysen med inslag av analys i termer av grammatiska satsscheman, som – nota bene – är direkta generaliseringar över faktiskt förekommande mönster hos yttranden (jfr Ono & Thompson's bruk av *constructional schemas* (1995: 233)). Här är det

också oundvikligt att i viss mån göra bruk av vår språkliga intuition.²⁹ Detta gäller särskilt när vi diskuterar vilka andra näraliggande alternativ till exemplens formuleringar som kan förekomma.

I denna artikel har vi belyst några viktiga egenskaper i levande samtalsspråk. Dessa har varit grunden för våra teman, de fenomen som vi gång på gång återkommit till och försökt belysa genom diskussion av ett antal konstruktioner i svensk samtalsgrammatik. I detta sista avsnitt sammanfattar vi våra viktigaste resultat, men tar också kortfattat upp några principiella frågor om metod och om relationen mellan samtalsspråk och skriftspråk.

Vi har visat att responsivitet, inkrementering och dynamisk föränderlighet ofta förekommer samtidigt och kan vara inflätade i varandra. Konstruktionernas beteenden är *dynamiska* i bemärkelsen att de på olika sätt beror av yttrandenas kontexter, speciellt den föregående sekventiella kontexten som de responderar på, och att de kan grammatiskt transformeras under pågående produktion eller tolkning. Det är dock inte helt klarlagt om den grammatiska omstruktureringen ska förklaras som initiala tillstånd av obestämthet (vaghet) varvid en dynamisk precisering sker senare, eller i termer av en omtolkningsprocess som sker någonstans inuti förloppet.

Vidare är nästan alla de konstruktioner som vi beskrivit *obligatoriskt responsiva*. Det gäller ellipser, reaktiva konstruktioner, *inte+XP*-inledda yttranden, och många av de komplexa *de*-yttrandena. När yttrandetyper är obligatoriskt responsiva på konstruktionsnivå, dvs. när de alltid "svarar" på specifika egenskaper (t.ex. ordval) hos föregående yttranden, visar sig detta i åtminstone två, närmast motsatta tendenser: elliptiska konstruktioner utelämnar delar som kan räknas ut från de omedelbart föregående yttrandena, medan reaktiva konstruktioner upprepar ord och fraser från föregående yttranden när dessa upplevs som helt eller delvis missvisande beträffande specifika aspekter. Konstruktionerna är specialiserade på olika funktioner.

Vi har också fokuserat på att *responsiviteten ofta realiseras i två steg*, som en elliptisk "kort-respons" i form av en enstaka fras (huvudord med bestämningar) som optionellt kan expanderas till en längre, ofta delvis förutsägbar respons genom att talaren utvidgar den till en hel sats. I sådana fall kan responsen produceras i två (eller flera) steg, dvs. den realiseras inkrementellt, bit för bit. Reaktiva konstruktioner är ofta expanderade, men de kan förkortas i vissa fall, då redan det inledande reaktiva segmentet signalerar vad som ska komma. Vad beträffar *x-och-x* räcker det inledande segmentet, som ju normalt placeras i förfältet före en sats (ofta inledd med *men*). I fallet med *DIFA* räcker det dubblade modalverbet och ett (oftast pronominent) subjekt (*kan kan man...*). Denna egenskap visar också att konstruktionen i sin initiala del är uppbyggd på ett unikt sätt, och att den är *konventionaliserad*, dvs. den kan kännas igen utan att ha blivit fullt ut realiserad.

Återstår så frågan om de konstruktioner vi diskuterat uteslutande finns i samtal och samtalsspråk (är "samtalsegna" enligt avsnitt 1). I många fall ger de processer och praktiker som vi har beskrivit upphov till slutprodukter som kan framstå som problematiska i skriftspråk (det som standardgrammatiker oftast tar som den självklara språknormen). Om man betraktar yttranden som *kan kan man väl, hjälte vet ja inte, klart man e* och (*jamen*) *styv kuling å styv kuling* lösyckta ur sina kontexter framstår de som ganska märkliga och ofta svåra att tolka. Men dessa konstruktioner förekommer naturligt i faktiskt språkande i samtal, där de ofta är relativt frekventa. De väcker inte någon särskild uppmärksamhet hos samtalsdeltagarna. De är helt enkelt normala ("entrenched") inslag i samtalens språkliga arkitektur. Samtalsspråket består inte bara

²⁹ Intuitionens roll skulle naturligtvis reduceras, om vi hade tillgång till stora och sökbara korpusar av svenskt samtalsspråk. En annan vetenskaplig metod vore att använda psykolingvistiska experiment (Howes, 2012; Kendrick, 2017).

av enkla satser eller grammatiska meningar (Laury, 2008). Språket kan tänjas och töjas, och dess gränser är inte knivskarpa (Ginzburg & Poesio, 2016).

I spontana samtal är alltså dessa konstruktioner knappast problematiska. De framstår snarast som smidiga metoder för samtalsdeltagare att ge relevanta responser, och de tycks sällan ge deltagarna anledning till reparation. Men konstruktionerna är inte oberoende av det allmänna svenska språksystemet. Som vi har visat följer våra samtalsegna konstruktioner, t.ex. *DIFA*, *NEG+XP+S* och *x-och-x*, de grundläggande mönstren i svenskan, såsom (1) stor variation mellan olika grammatiska kategorier i fundamentpositionen, (2) V2-ordföljd i påståenden (inklusive fundamentellipser), och (3) att satsadverbial (med satsen som räckvidd), *inte*, *nog*, *säkert*, *väl*, etc., placeras i satsens mittfält. Vad samtalsspråket gör är att tänja på och utvidga repertoaren av syntaktiska möjligheter.

Det bör emellertid påpekas att det normerande skriftspråket tränger in i vardagligt samtalspråk.³⁰ Så är t.ex. barnanpassat språk strukturellt ofta ganska enkelt, med korta yttranden ofta av karaktären enkla satser (se Loenheim, 2007, för en analys av satsstrukturen i barnböcker riktade till små barn). När små och även något äldre barn deltar i samtal med äldre, särskilt föräldrar och äldre syskon, utsätts de för talrika påpekanden om olika ämnen som får tas upp, hur man får uttrycka sig etc. (Taylor, 2013). De språkligt mer erfarna upprepar och utvidgar ofta barns formuleringar. Och vi har nyss konstaterat att ”våra” konstruktioner, trots att de har sin bas mer exklusivt i samtalsspråk, följer några av svenskans grundläggande grammatiska mönster.

Används ”våra” konstruktioner också utanför informella och spontana samtal? Vi har inte gjort någon systematisk genomgång av olika korpusar som skulle kunna belysa hur långt utanför samtalsspråket de nått, men vi tänker oss en utvecklingsgång över medie- och genregränser t.ex. enligt följande:

- (7:1) Samtalsspråk (i vardagliga, informella samtal) >
 Bloggar (och liknande interaktiva digitala/elektroniska genrer) >
 Litterär dialog (dramer och samtalsåtergivningar i romaner) >,
 Generell spridning i skriftspråk (t.ex. tidningsspråk)

I denna utveckling tycks³¹ *x-och-x*, *X+V_{kogn}+Pro+NEG*, *klart*-konstruktionen och kanske *NEG+XP+S* ha nått t.o.m. L, fast knappast G (möjligen med undantag av *x-och-x*). *DIFA* är vanlig i B, medan pivåkonstruktioner (trots sin höga frekvens i S) torde vara ovanliga t.o.m. i B (utom som resultat av bristande redigering). Att *DIFA* förekommer relativt ymnigt i B (Linell & K. Norén, 2009) kan kanske förklaras med att man torde lägga märke till dess struktur som kan locka till lek med språket. Vi skulle inte bli förvånade om konstruktionerna får mer generell spridning i t.ex. tidningsspråk med tanke på att detta alltmer införlivar talspråkliga drag.

³⁰ Man bör observera att det Linell (2005) beskrivit som en ”written language bias” i språkvetenskapen *inte* innebär något förkastande av skriftspråk och skriftkultur. Poängen är i stället att normerat skriftspråk ofta använts på ett missvisande sätt som modell och metod, också när man beskriver (sam)talat språk eller språk på ett generellt plan.

³¹ Vi vill än en gång understryka att våra påståenden på denna punkt bygger på preliminära bedömningar. Det vore eventuellt möjligt att undersöka detta empiriskt i korpusar, men det har vi ännu inte gjort. Vissa av konstruktionerna går att hitta i skriftspråkskorpusar, förutsatt att de är stora, vilket Lars Ahrenberg gjort oss uppmärksamma på. Han hittade t.ex. följande exempel med en *de{t}*-konstruktion i Språkbankens korpus *Bloggmix*, cirka 600 miljoner ord: *Då jag kom hem hade min goa dotter lagat mat. Det är fantastiskt att hon gör.*

Referenser

- Allwood, Jens (red.). 1999. *Talspråksfrekvenser*. (Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics, S21). Göteborg: Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet.
- Anward, Jan & Linell, Per. 2016. On the grammar of utterances: putting the form vs. substance distinction back on its feet. *Acta Linguistica Hafniensia*, 48: 35–58.
- Anward, Jan & Nordberg, Bengt. 2005. (red.) *Samtal och grammatik*. Lund: Studentlitteratur.
- Atkinson, J. Maxwell & Heritage, John. 1984. *Structures of Social Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Auer, Peter. 2005. Projection in interaction and in grammar. *Text*, 25: 7–36.
- Auer, Peter. 2009. On-line syntax: thoughts on the temporality of spoken language. *Language Sciences*, 31: 1–13.
- Auer, Peter. 2014. Syntactic structures and their symbiotic guests: Notes on analepsis from the perspective of online syntax. *Pragmatics*, 24: 533–560.
- Blöndal, Þórunn. 2008. Turn-final *eda* ('or') in spoken Icelandic. *Språk och interaktion*, 1: 151–168.
- Bredmar, Margareta. 1999. *Att göra det ovanliga normalt: Kommunikativ varsambet och medicinska uppgifter i barnmorskors samtal med gravida kvinnor*. (Linköping Studies in Arts and Science, 195). Linköping: Tema, Linköpings universitet.
- Clark, Herbert H. 2016. Depicting as a Method of Conversation. *Psychological Review*, 123: 324–347.
- Clark, Herbert H. 2017. On the rational basis of communication. Föreläsning i Göteborg 2017-05-02; to appear.
- Clark, Herbert H. & Gerrig, Richard. 1990. Quotations as Demonstrations. *Language*, 66: 764–805.
- Diderichsen, Paul. 1946. *Elementar dansk grammatik*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Drake, Anna Veronika. 2013. Turn-final *or* in English: A conversation-analytic perspective. Ph.D. diss. Madison, WI: University of Wisconsin.
- Engdahl, Elisabet. 2008. Frågor i NoTa. I: Johannesen, Janne Bondi & Kristin Hagen (red.), *Språk i Oslo. Ny forskning omkring talespråk*. Oslo: Novus forlag. 109–118.
- Engdahl, Elisabet. 2010. Vad händer med subjektstvånget? Om *det*-inledda satser utan subjekt. *Språk och stil*, 20: 81–104.
- Engdahl, Elisabet. 2012. Optional expletive subjects in Swedish. *Nordic Journal of Linguistics*, 35: 99–144.
- Engdahl, Elisabet & Lindahl, Filippa. 2014. Preposed object pronouns in mainland Scandinavian. *Working Papers in Scandinavian Syntax*, 92: 1–32.
- Engdahl, Elisabet & Norén, Kerstin. 2009. Negotiating about lexical meaning. Poster presented at the Fourth international workshop on the Generative Lexicon, Paris, May 2009. <<http://hdl.handle.net/2077/21023>>
- Forsskåhl, Mona. 2009. *Konstruktioner i interaktion: de e som resurs i samtal*. (Studier i nordisk filologi, 83). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Fraurud, Kari. 1988. Hierarchical relations between discourse referents and the interpretation of antecedentless definite noun phrases. *Papers from the Tenth Scandinavian Conference of Linguistics*, vol. 1: 196–210.
- Fried, Mirjam & Östman, Jan-Ola. 2005. Construction Grammar: A thumbnail sketch. I: Fried, Mirjam & Östman, Jan-Ola (red.), *Construction Grammar in a cross-linguistic perspective*. Amsterdam: John Benjamins. 11–86.
- Ginzburg, Jonathan & Poesio, Massimo. 2016. Grammar is a system that characterizes talk in interaction. *Frontiers in Psychology*, 7: 1–22. DOI: 10.3389/fpsyg.2016.01938.
- Goodwin, Charles. 2017. *Co-Operative Action*. New York: Cambridge University Press.

- Hammarberg, Björn. 2000. A Polyfunctional Word in Native Usage and L2 Acquisition: the Swedish Neutral Pronoun "det". I: Falk, Johan, Magnusson, Gunnar, Melchers, Gunnel & Nilsson, Barbro (red.), *Kontraster i språk – Contrasts in Languages* (Stockholm Studies in Modern Philology 12). Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 103–129.
- Hammarberg, Björn. 2008. Konstruktioner som produkt och process – en studie av hur L1- och L2-talare utnyttjar "det är". *Nordand*, 3: 79–107.
- Hammarberg, Björn & Viberg, Åke. 1975. Plats hållartvånget, ett syntaktiskt problem i svenskan för invandrare. Rapport från projektet Svenska som målspråk (SSM report 99-0277062-2). Stockholm: Stockholms universitet.
- Helgesson, Karin. 2000. "Mesia e dom ju inte" En studie av *ju*, *väl* och *nog* i ett samtal mellan ungdomar. Kandidatuppsats i svenska språket. Göteborg: Göteborgs universitet.
<<http://hdl.handle.net/2077/22127>>
- Hellberg, Staffan. 2001. Om svenska språkhandlingar. I: *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok 2001*, 55–64.
- Howes, Christine. 2012. Coordinating in Dialogue: Using compound contributions to join a party. Unpublished Ph.D. diss. London: Queen Mary University of London.
- Kendrick, Kobin. 2017. Using Conversation Analysis in the Lab. *Research on Language and Social Interaction*, 50: 1–11. doi:10.1080/08351813.2017.1267911
- Labov, William & Fanshel, David. 1977. *Therapeutic Discourse*. New York: Academic Press.
- Laury, Ritva (red.). 2008. *Crosslinguistic Studies of Clause Combining: the multifunctionality of conjunctions*. Amsterdam: John Benjamins.
- Levelt, William. 1989. *Speaking*. Cambridge, MA: Bradford.
- Lindström, Anna. 1999. *Language as Social Action: Grammar, prosody, and interaction in Swedish conversation*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lindström, Jan. 2008. *Tur och ordning: Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Lindström, Jan. 2013. On the pivot turn construction method in Swedish and Finnish. *Journal of Pragmatics*, 54: 57–72.
- Lindström, Jan & Karlsson, Susanna. 2005. Verb-first constructions as a syntactic and functional resource in (spoken) Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 28: 97–131.
- Lindström, Jan & Linell, Per. 2007. Roli å roli: X-och-x som samtalspraktik och grammatisk konstruktion. I: Engdahl, Elisabet & Londen, Anne-Marie (red.), *Interaktion och kontext: Nio studier av svenska samtal*. Lund: Studentlitteratur. 19–89.
- Linell, Per. 1998. *Approaching Dialogue: Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- Linell, Per. 2003. Responsiva konstruktioner i samtalsspråkets grammatik. *Folkmålsstudier*, 42: 11–39.
- Linell, Per. 2005. *The Written Language Bias in Linguistics: Its Nature, Origins and Transformations*. Abingdon: Routledge.
- Linell, Per. 2011a. *Språkande: Samtal, språk och grammatik*. (Studies in Language and Culture, 17). Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Linell, Per. 2011b. *Samtalskulturer: Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. (Studies in Language and Culture, 18, 2 volymer). Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Linell, Per. 2012. Zum Begriff des kommunikativen Projekts. I: Ayaß, Ruth & Meyer, Christian (red.), *Sozialität in Slow Motion*. (Theoretische und empirische Perspektiven: Festschrift für Jörg Bergmann). Wiesbaden: Springer. 71–80.
- Linell, Per. 2013. The dynamics of incrementation in utterance-building: Processes and resources. I: Szczepek Reed, Beatrice & Raymond, Geoffrey (red.), *Units of Talk – Units of Action*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 57–89.

- Linell, Per & Engdahl, Elisabet. (u.a.) Utterances and utterance grammars: Some general principles, and some illustrations from conversational Swedish. Ms. Göteborgs universitet.
- Linell, Per & Lindström, Jan. 2016. Partial intersubjectivity and sufficient understandings for current practical understandings: On a specialized practice in Swedish conversation. *Nordic Journal of Linguistics*, 39: 113–133.
- Linell, Per & Mertzluft, Christine. 2014. Evidence for a Dialogical Grammar: Reactive constructions in Swedish and German. I: Günthner, Susanne, Imo, Wolfgang & Bückner, Jörg (red.), *Grammar and Dialogism: Sequential, syntactic and prosodic patterns between emergence and sedimentation*. Berlin: de Gruyter. 79–108.
- Linell, Per & Norén, Kerstin. 2009. "Vågar vågar ni väl men..." – en reaktiv konstruktion i svenskan. *Språk och stil*, 19 NF: 72–104. Också publicerad i Linell (2011a): 162–201.
- Linell, Per & Norén, Kerstin. 2014. "Nä inte från början ä dom inte de" – *inte+XP* som fundament i satsformade yttranden. I: Helgesson, Karin, Landqvist, Håkan, Lyngfelt, Benjamin, Nilsson, Jenny & Norrby, Catrin (red.), *Fint språk/Good language*. Festskrift till Lars-Gunnar Andersson. (Meijerbergs Arkiv för svensk ordforskning, no. 41). Göteborg: Göteborgs universitet. 91–100.
- Loenheims, Lisa. 2007. "Kommer Vovven" En studie av verbalsyntax i småbarnsbilderböcker. Masteruppsats i svenska språket. Göteborg: Göteborgs universitet.
<<http://hdl.handle.net/2077/18995>>
- Lundgren, Charlotte. 2009. *Samarbete genom samtal: En samtalsanalytisk studie av multiprofessionella teamkonferenser inom smärtrehabilitering*. (Linköping Studies in Arts and Science, 483). Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Mörnsjö, Maria. 2002. *V1 Declaratives in Spoken Swedish: Syntax, Information Structure, and Prosodic Pattern*. Lunds universitet: Institutionen för nordiska språk.
- Nilsson, Jenny. 2005. *Adverb i interaktion*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Norén, Kerstin & Linell, Per. 2007. Meaning potentials and the interaction between lexis and grammar. *Pragmatics*, 17: 387–416.
- Norén, Niklas. 2007. *Apokoinou in Swedish Talk-in-Interaction*. (Linköping Studies in Arts and Science, 405). Linköping: Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet.
- Norén, Niklas. 2010. Pronominella returfrågor i tre vardagliga svenska samtal. *Språk och interaktion*, 2: 29–71.
- Norén, Niklas & Linell, Per. 2013. Pivot constructions as everyday conversational phenomena within a cross-linguistic perspective: An introduction. *Journal of Pragmatics*, 54: 1–15.
- Ono, Tsuyoshi & Thompson, Sandra A. 1995. What can conversation tell us about syntax? I: Davis Philip W. (red.), *Alternative Linguistics: Descriptive and Theoretical Modes*. Amsterdam: John Benjamins. 213–271.
- Pickering, Martin & Garrod, Simon. 2013. How tightly are production and comprehension interwoven? *Frontiers in Psychology*, 4: Article 238 (April 2013). doi: 10.3389/fpsyg.2013.00238
- Saaristo, Pekka. 2008. Regional variation och interaktion: Om en responsiv konstruktion i Helsingforssvenska. *Språk och interaktion*, 1: 25–81.
- SAG. 1999. = *Svenska Akademiens grammatik, Vol. I–IV*. Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. Stockholm: Norstedts.
- Stivers, Tanya. 2005. Modified repeats: One method for asserting primary rights from second position. *Research on Language and Social Interaction*, 38: 131–158.
- Sundman, Marketta. 1980. *Existentialkonstruktionen i svenskan*. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo akademi forskningsinstitut 57). Åbo: Åbo Akademi.
- Softeland, Åshild. 2014. *Utbrytningskonstruksjonen i norsk spontantale*. Oslo: Institutt for lingvistiske og nordiske studium.

- Sørensen, Søren Sandager. 2014. Turfinalt *eller* i spørgsmål i dansk interaktion. I: Hansen, Inger Schoonderbeek & Hougaard, Tina Thode (red.), *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: NORDISK, Institut for Kommunikation og Kultur, Århus Universitet. 377–398.
- Taylor, Talbot. 2013. Calibrating the child for language: Meredith Williams on a Wittgensteinian approach to language socialization. *Language Sciences*, 40: 308–320.
- Teleman, Ulf. 1996. Så är det så det är. I: Reinhammar, Maj (red.), *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. 375–379.
- Thompson, Sandra, Fox, Barbara & Couper-Kuhlen, Elizabeth. 2015. *Grammar in Everyday Talk: Building responsive actions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tingsell, Sofia. 2007. *Reflexivt och personligt pronomen. Anaforisk syftning hos ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 8). Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Walker, Gareth. 2004. The phonetic design of turn endings, beginnings, and continuations in conversation. Ph.D. diss. York: Department of Language and Linguistic Science.

”Dom tar emot det, tar tag i det och sen så går man vidare”

Semantiskt arbete för gemensamt kunskapsbyggande i konsultationer om medfödda hjärtfel hos foster

MATS LANDQVIST & ANNA-MALIN KARLSSON

1 Inledning

I denna artikel utforskas hur kunskap byggs i interaktion, närmare bestämt i en situation där den ena parten har ett stort övertag vad gäller information, expertkunskap och erfarenhet – både av det sakförhållande som avhandlas och av den typen av samtal som äger rum – medan den andra parten är den vars liv och tillvaro det hela handlar om. Utgångspunkterna är på så sätt typiska för läkare-patient-interaktion. Förutsättningarna för att nå en gemensam förståelse är dock särskilt problematiska eftersom den specifika medicinska information som kan förmedlas är både begränsad och osäker, samtidigt som ansvaret för att hantera informationen och handla utifrån den helt och hållet ligger på patienten. Det förra har att göra med det tidiga stadium som diagnosen ställs i samt den begränsade kunskap som finns om liknande fall. Det senare hänger ihop med svensk abortlagstiftning och kvinnans ovillkorliga rätt att avbryta en graviditet.¹ Fokus i den analys som här presenteras ligger på det arbete som båda parter utför när det gäller att formulera, hantera och utveckla kunskap så att denna blir tillräckligt delad och gemensam för att nästa steg ska kunna tas, dvs. på vad som kan kallas semantiskt arbete.

1.1 Bakgrund och syfte

I projektet *Hälsolitteracitet och kunskapsbyggande i informationssambället*² undersöks hur gravida med eventuell partner hanterar information och bygger kunskap efter att ett allvarligt hjärtfel upptäckts hos fostret. En central kommunikativ händelse i processen är den läkarkonsultation där diagnosen fastställs. Vid det rutinultraljud som vanligen utförs i mödravården vecka 18–20 av en graviditet undersöks bland annat fostrets hjärta. Om något onormalt upptäcks remitteras patienten³ till en specialistläkare, som gör en mer omfattande ultraljudsundersökning av hjärtat,

---

¹ Enligt svensk abortlagstiftning fordras särskilt tillstånd från Socialstyrelsen efter vecka 18 – ett tillstånd som normalt ges efter diagnos om allvarligt hjärtfel.

² Vetenskapsrådet 2015–2017. <http://www.nordiska.uu.se/forskning/projekt/halsolitteracitet/>. Författarna vill tacka de medverkande läkarna som generöst släppt in oss i sina konsultationsrum, ställt upp på en gruppintervju och kommit med värdefulla synpunkter på tidigare utkast av artikeln.

³ Vi benämner för enkelhetens skull den gravida samt eventuell partner som *patienter*, trots att de inte är det i strikt mening. Ibland, då patientrollen inte står i tydligt fokus, används dock benämningen *paret*.

förmedlar diagnos och beskriver behandlingsmöjligheter. De konsultationssamtal där detta sker är svåra och komplicerade för alla inblandade. Diagnosen är ofta osäker. Dessutom är paren som kommer sällan beredda på det besked de kommer att få och den förändrade livssituation som det ofta för med sig. I några fall aktualiseras frågan om avbrytande av graviditeten. Detta är fallet i de samtal som analyseras i denna artikel.

Utöver interaktionen mellan läkaren och patienten i samtalssituationen finns också en interaktionell kontext som sätter den aktuella situationen i relation till andra situationer och kontexter, vilka i sin tur påverkar hur kunskap byggs. I detta perspektiv är det relevant att konsultationssamtalet för de flesta av de deltagande paren är första gången som hjärtfelet aktualiseras och benämns. Några, men inte alla, har vid det tidigare rutinultraljudet fått ledtrådar till vad det handlar om, och har kunnat googla och fråga sig för, men för de flesta är detta samtal starten på en längre process.

Syftet med denna artikel är att undersöka hur läkare och patienter närmar sig, etablerar och hanterar gemensam kunskap i samtalen. Detta syfte kräver ett angreppssätt som sätter semantik i relation till språklig interaktion i kontext. Den språkliga realiseringen av kunskap analyseras med hjälp av en analysmodell som urskiljer olika prototypiska sätt att språkligt framställa och bygga kunskap, vilka alla kan relateras till en huvudsaklig kunskapssyn. (Modellen presenteras i avsnitt 3.2.) En utgångspunkt för analysen är att eventuella problem i samtalen kan förstås som möten (eller icke-möten) mellan principiellt olika sätt att förstå de centrala innehållskomponenterna i samtalet: hjärtat, hjärtfelet, möjliga behandlingar och tänkbara konsekvenser.

Våra frågeställningar är följande:

1. Vilka interaktionella uttryck tar sig läkarnas strategier för att etablera och framställa kunskap, analyserad i termer av *kunskapsobjekt*, och göra den begriplig?
2. Hur skapas gemensam kunskap i samtalen, dvs. hur jämkas och sammanförs olika (versioner av) kunskapsobjekt?

Den interaktionella ramen till trots utgår vi från ett läkarperspektiv och från dilemman som beskrivits av de deltagande läkarna. (Se vidare avsnitt 1.2.) Detta motiveras av att det är hos dem som den samlade erfarenheten av denna samtalstyp finns. Det är genom läkarnas praktik vi kan få syn på ackumulerade rutiner och strategier och det är i deras reflektioner som de institutionella normerna kommer till explicit uttryck. Dessa strategier och normer är inte alltid samma sak som vad som faktiskt sker i samtalen. Snarare visar våra analyser hur patienternas deltagande, och de andra situationer och kontexter som därmed aktualiseras, medskapar den kunskap som byggs.

1.2 Läkarnas reflektion över sin interaktionella praktik

En gruppintervju genomfördes den 31 oktober 2016 med de tre läkare som deltar i studiens inspelade samtal. Intervjun var halvstrukturerad och styrdes av frågor om samtalens mål, exempel på svårigheter och hinder, exempel på när det lyckas och liknande. Syftet var att få

läkarna att själva och tillsammans med varandra formulera sina mål och strategier samt beskriva vad de uppfattade som de största svårigheterna.

I intervjun framkom att läkarna upplever flera dilemman, som de hanterar på olika sätt och reflekterar över även under det att konsultationssamtalen utspelar sig. En svårighet som läkarna återkommer till är utmaningen i att förmedla "allt", så att patienterna får och förstår all den information som de behöver och har rätt till. Patienten ska få veta allt det som läkarna vet om det aktuella fallet. Samtidigt är läkarnas kunskap på många punkter osäker, och direkt förankrad i alldeles nyligen gjorda iakttagelser. Detta i kombination med att patienterna efterfrågar säkra uppgifter, med fokus på prognos och framtida liv (snarare än anatomiska detaljer) skapar särskilda svårigheter. Ett annat skäl är att den samlade erfarenheten av den typ av samtal som här analyseras finns hos läkarna. Därför sätter vi fokus på deras metarefleksion och strategier så som de kommer till uttryck i samtalen. En komplicerande faktor är att själva förutsättningarna för undersökning och diagnos är svåra, eftersom ultraljudsbilderna ofta är otydliga, vilket i gruppintervjun beskrivs som att "titta i dimma". Därtill är prognosen ofta osäker, eftersom kunskapen om liknande fall är begränsad. I följande citat beskriver Läkare 1 det som att de förmedlar ett "spann" av potentiellt relevant kunskap, baserad på tidigare fall, samtidigt som patienterna sannolikt uppfattar varje bit information som exakt och avgränsad.

Ingen av oss kan säga att så här blir det, men informationen kan ju lätt uppfattas som en punktbeskrivning, och vi måste ju ge ett spann hela tiden. Vi har referenser för alla våra diagnoser eller hur barnen blir eller hur dom mår eller, skalan av hjärtfel och alltihopa, och att försöka förmedla riktig referensintervall eller sätta det i ett spann eller sammanhang handlar det också ganska mycket om. (Läkare 1 i gruppintervju 2016-10-31)

Läkarens kunskap om diagnostik och patientkommunikation sätts alltså på prov. Hen måste direkt efter undersökningen sätta patienterna in i fallet, som kan vara både komplext och osäkert, övervaka patienternas gradvis ökande förståelse, och samtidigt förhålla sig neutral till själva beslutsfrågan. I följande citat beskriver Läkare 2 hur dialogen idealt går till.

Om jag berättar nånting, och sen tar motparten tag i det jag har berättat och utvecklar det. Det visar att nu har jag tagit emot det, och nu processar jag det här, nu tar jag och - vart leder det här, vad får det för betydelse för mitt barn? Och säkert en större kontext än så, inte bara barnet utan vad får det för betydelse för familjen, syskonen och så vidare? Men dom tar emot det, tar tag i det och sen så går man vidare med det. Så har man en dialog runt det. (Läkare 2 i gruppintervju 2016-10-31)

Läkaren framställer konsultationssamtalet som ett slags ansvarsöverlämning, där hen ansvarar för att förmedla den kunskap som finns medan patienten ska ta ansvar för vad denna kunskap innebär för hen. Att denna överlämning sker är läkarens uppgift att säkerställa. I nästa citat beskriver samma läkare det som att patienterna måste ta oron med sig, och själva ha beredskap.

Och dom måste ha den där oron med sig, dom måste ha den beredskapen att nånting kan fallera, för det är vi som ska stå där och ta hand om det i nästa skede också. Om vi inte då har gjort ett sjyst avtal från början, då tappar dom ju förtroendet alldeles för oss och då kommer vi att få ett vårdhaveri så småningom. (Läkare 2 i gruppintervju 2016-10-31)

Med utgångspunkt i gruppintervjun, våra egna observationer under samtalen och våra andra studier i projektet (som bland annat bygger på patientintervjuer samt analys av bloggar och diskussionsforum där konsultationssamtalen beskrivs), menar vi att ett övergripande mål med samtalet kan beskrivas som att patienten ska acceptera ett slags ansvarskontrakt, vilket innebär att läkarna tar ansvar för information om diagnos och behandlingar, medan patienten har ansvar för värdering och beslut. Detta mål är inte något som läkaren väljer eller styr över, utan det grundar sig på det faktum att valet att avsluta eller fortsätta graviditeten helt och hållet är den gravida kvinnans. Dock är paret ofta inte berett på att denna valsituation ska aktualiseras. I vilken mån samtalet når detta mål, eller vad som krävs för att nå det, är aldrig givet på förhand. Det innebär att läkarna aldrig kan följa en färdig mall, utan hela tiden måste revidera vad som är möjligt under samtalets gång. Att undersöka de interaktionella förutsättningarna för detta är det yttersta syftet med denna studie.

2 Forskningssammanhang

Tidiga samtalsanalytiska studier av läkare-patient-samtal har haft fokus på interaktionell asymmetri, och bland annat visat hur läkare på olika sätt har kontroll över både innehåll och fasstruktur (Heath 1992; Mishler 1984; West 1984). Senare studier har visat hur kunskapande är en interaktionell praktik, direkt kopplad till samtalets interaktionsdynamik (Heritage 2010, 2011, 2013). Exempel på sådan dynamik är kombinationen av deklarativ syntax och stigande ton, som sägs signalera att en fortsättning på turen är att vänta. Genom att hålla kvar turen kan läkaren fördjupa, förklara och utveckla ett tema (Heritage 2009). Vidare har läkarens expertroll analyserats i detalj, bland annat med avseende på den känsliga balansen mellan auktoritet och förklaringsansvar och hur dessa kopplas till diagnos och rekommenderad behandling (Heritage 2005). Patientens bidrag till interaktionen, exempelvis genom så kallade *epistemic disclaimers* (uttryck för att exempelvis inte känna till svaret på läkarens fråga), har visat sig kunna ha betydelse för hur samtalets kunskapsfokus växlar (Lindström & Karlsson 2016). Samtal mellan expert och lekman kan alltså av patientens uttryck för icke-vetande styras mot förändrade förhållningssätt, anpassade framställningsformer eller framlyftandet av andra aspekter av den aktuella kunskapen. Det som särskiljer vårt material är att patienten inte kan uppvisa symptom eller annan primär egen kunskap som annars visat sig vara en viktig resurs för patienters kunskapsbidrag.

Studier av svåra och känsliga samtal har pekat på en tendens hos läkare att använda sig av indirekta yttranden och åberopa rutiner och yttre omständigheter (se Linell & Bredmar 1996). Läkare tenderar alltså att närma sig känsliga ämnen försiktigt, gradvis och underförstått (Weathersbee & Maynard 2010). När det rör en medicinsk krissituation krävs däremot en för-

måga hos läkaren att föra fram information klart, kortfattat och utan att missförstånd sker, vilket minskar graden av indirekthet (Webb 2010).

På senare tid har forskningen om interaktion i vården kommit att intressera sig för nya kommunikationsideologier, exempelvis personcentrerad vård och ”shared decision-making” (t.ex. Munthe m.fl. 2011; Ericsson & Ottesjö 2012). Generellt kan man se en förskjutning från ett fokus på huruvida patienter förstår det läkaren förmedlar till ett intresse för hur patienter aktivt deltar som medskapare. Parallellt med detta har forskningen börjat intressera sig för vårdmöten som avviker från den prototypiska läkarkonsultationen (med fokus på symptom, undersökning och diagnos) och som i stället handlar om livsstilsfrågor, friskvård och förebyggande insatser, där patientens ansvar och aktiva val på ett annat sätt står i centrum. Ofta kan detta förändrade fokus kopplas till att teknisk utveckling gjort det möjligt att ställa diagnoser på ett mycket tidigt stadium, samt att förutse framtida sjukdom med hjälp av gentester (t.ex. Sarangi 2010; Pilnick & Zayts 2014, 2015; Thomassen m.fl. 2016). Några studier har pekat på att läkare bör veta hur man får patienten att delta aktivt i konsultationen, förmedlar risker, hjälper till med att rangordna olika behandlingsalternativ och liknande (Légaré m.fl. 2010; Edwards & Elwyn 2009). Ofta landar studierna i slutsatsen att läkaren bättre bör anpassa sin interaktion till patienten (Elwyn m.fl. 2000).

Trots att vårdkommunikation samlar forskare från många olika discipliner, som vårdvetenskap, sociologi, pedagogik och språkvetenskap, är vår uppfattning att området är mer mångvetenskapligt än tvärvetenskapligt. Exempelvis har forskning om interaktionen mellan läkare och patienter med tiden blivit alltmer specialiserad och inriktad på interaktionsstruktur, mer än på exempelvis utveckling av innehåll och kunskap. I denna studie utgår vi från läkarnas pedagogiska strategier som en del av deras professionskunskap och hur dessa omsätts i interaktionell praxis, samtidigt som vi har fokus på hur semantiken i det som sägs förändras och utvecklas. Vårt bidrag handlar framförallt om att visa hur ett falls komplexitet, i både medicinsk, juridisk och allmänmänsklig mening, gör arbetet med patientinvolvering komplext, vilket i sin tur gör att kraven på samtliga inblandades förmåga att hantera kunskap och kunskapsperspektiv blir särskilt höga. Denna komplexitet tar sig inte bara uttryck som rör interaktionsstrukturen, utan även lexikogrammatik och semantik.

3 Teori och analysmodell

I detta avsnitt presenteras våra huvudsakliga teoretiska och analytiska redskap, som hämtas från interaktionellt och diskursivt orienterad kunskapssociologi. Länken mellan kunskapsanalysen och språkanalysen utgörs av den språkmodell som utformats inom SFL, där språk i första hand ses som en resurs för att skapa mening (Halliday 1978). Semantiken blir därmed ett språkskikt som står i direkt relation till social kontext och interaktion. Därför menar vi att deltagare utför *semantiskt arbete*, precis som de utför interaktionellt arbete.

I artikelns analyser används begreppet *kunskapsobjekt*. Därtill använder vi, framförallt i avsnitt 5, en modell för diskursiv kodning av kunskap i vad vi kallar *framställningstyper*. Dessa presenteras i de följande avsnitten.

3.1 Kunskapsobjekt

I denna studie ansluter vi oss till kunskapsteorier som är både kognitiva och sociala. Genom begreppet *kunskapsobjekt* vill vi betona att vi förstår kunskap som något som realiserar genom att deltagarna språkligt, i interaktion, förhåller sig till något gemensamt, något att kunskapa om. Kunskapen kan dock inte reduceras till det som uppstår i situationen eller interaktionen, eftersom det finns något som interaktionen hanterar och återkommer till – något som dessutom har en viss kontinuitet i de olika interaktioner personerna deltar i. Ett kunskapsobjekt finns således både utanför och inom interaktionen, eftersom det överskrider kontextgränser. Kunskaps-sociologen Karl Maton uttrycker det så här: "some knowledge is objective in ways that transcend the immediate conditions of its production" (2009:26). Kunskapen ses därmed som i huvudsak kumulativ, vilket innebär att den byggs genom att den används i olika kontexter och rekontextualiseras. Enligt Maton (2013) innebär kumulativ kunskap att lärande sker i ett livslångt perspektiv och att individens tidigare kunskap från olika kontexter bildar en bas för ny kunskap i nya kontexter.

Det faktum att kunskap byggs i sociala sammanhang innebär att processen blir synlig i språket. Det är genom formuleringar och språkliga praktiker som olika anspråk på sanning och objektivitet produceras. Detta innebär också att kunskapsobjektets gränser hela tiden varierar. Samtidigt som kunskapsobjekten växlar i samtalet (från exempelvis hjärtfelets anatomi till livet med ett hjärtsjukt barn) växlar det också hur "samma" kunskapsobjekt avgränsas och konstrueras. Detta är en svårighet för analysen, samtidigt som det är just denna problematik som analysen syftar till att fånga. Rent praktiskt innebär det att vi inte kan slå fast ett antal kunskapsobjekt som analysen fokuserar på. Snarare måste vi se hur kunskapsobjekt föreslås, etableras, förändras och överges.

Vår utgångspunkt är att konsultationssamtalen byggs upp kring olika kunskapsobjekt som patienten på ett eller annat sätt behöver kunna relatera till. Objekten utgörs huvudsakligen av anatomiska, statistiska, kirurgiska och andra medicinska aspekter av fostrets hjärtfel, men kan också utgöras av olika aspekter av den medicinska prognosen och barnets och familjens framtida liv, även mer vardagliga. I ett konsultationssamtal är det naturligtvis vanligast att specialisten, läkaren, introducerar de centrala kunskapsobjekten. Den medicinska kunskapen om medfödda hjärtfel är mycket omfattande och rymmer en rad specialiserade kunskapsobjekt. Ett av de dilemman som framhölls i gruppintervjun (avsnitt 1.2) rörde exempelvis huruvida patienterna kan förmås att greppa objekten, dvs. utveckla dem med frågor och funderingar. Detta kan tänkas vara särskilt centralt eftersom patienterna i detta fall inte kan förväntas ha egen primär kunskap om symptom eller annat som bestämmer samtalets kunskapsinnehåll.

Analysen av kunskapsobjekt kan hjälpa oss att se om och i så fall hur den kumulativa medicinska kunskapen delas upp i för deltagarna hanterbara delar under samtalet, men även hur deltagare arbetar för att skapa helheter av relaterade kunskapsobjekt och presentera dem som relevanta och begripliga, för dem själva och för samtalspartnern.

3.2 Framställningstyper

Inom Legitimation Code Theory (LCT, Maton 2013) studeras kunskapsobjektet utifrån språkbrukarens sätt att semantiskt koda sin framställning av objektet. Semantiskt undersöks graden av kontextberoende och täthet. Vår analys tar här fasta dels på *kontextförankring* (”semantic gravity”), dels på *semantisk täthet* (”semantic density”). De ska båda förstås som dimensioner där kodningen kan visa en låg respektive hög grad. Med hög kontextförankring avses en framställning som sker inom och är beroende av en avgränsad kontext, ett visst fall eller ett konkret exempel. Låg kontextförankring innebär en framställning som i stället hanterar abstrakta och övergripande resonemang, där enskildheter inte är i fokus. Vidare kännetecknas en framställning med hög semantisk täthet av formuleringar som har relativt vid betydelse, s.k. stor extension och sammanfattande språkliga uttryck. Låg semantisk täthet innebär i stället specifika eller konkreta uttryck.

Kombineras de två dimensionerna framträder fyra prototypiska framställningsformer som här presenteras i den ordning som gör kontrasterna tydligast, och benämnda med svenska termer som är valda för att kunna fungera som redskap i den aktuella verksamheten.⁴ Framställningsformerna åskådliggörs även i figur 1 nedan.

Begreppslig: En begreppslig framställning kombinerar en låg kontextförankring och en hög täthet. Det ger tillsammans en relativt kontextoberoende framställning med en komplex betydelse. Vanligen förknippas den med teoretiska resonemang, fria från exempel, där språket är abstrakt och kondenserat.

Vardaglig: En vardaglig framställning kombinerar en hög kontextförankring och en låg täthet. Det ger kontextberoende yttranden med relativt enkel betydelse. Den är alltså motsatsen till den begreppsliga framställningen och kan förknippas med konkretion och klart identifierbara ämnesval.

Erfarenhetsbaserad: En erfarenhetsbaserad framställning kombinerar en låg kontextförankring och en låg täthet. Det innebär en relativt kontextoberoende framställning, där betydelsen samtidigt är relativt enkel. I den här artikeln kallar vi den erfarenhetsbaserad, eftersom den kan förknippas med experters referens till kunskap på ett övergripande och generellt plan. Den gängse dikotomin mellan teoretiska och praktiska framställningar blir problematiserad i och med denna framställningstyp, som inte är bunden till här och nu, men där konkreta ord och uttryck dominerar. Som illustration kan en erfarenhetstung men icke-akademisk expertdiskurs fungera, där generalitet dominerar framställningen.

Specialiserad: En specialiserad framställning kombinerar en hög kontextförankring med en hög semantisk täthet. Det ger kontextspecifika framställningar som kondenserar flera betydelser i ord och uttryck. Kontexten är alltså avgränsad, medan bärande formuleringar har en komplex betydelse. Typexempel är en fackspråklig framställning som rör ett bestämt fall (efter Maton m.fl. 2015:16).

⁴ De engelska motsvarigheterna är *rhizomatic* (begreppslig), *prosaic* (vardaglig), *worldly* (erfarenhetsbaserad) resp. *rarefied* (specialiserad). I det nätverk som finns för nordiska SFL-forskare pågår arbete med att skapa en gemensam nordisk terminologi för Legitimation Code Theory. Våra termer ska dock inte ses som förslag till generella svenska översättningar av modellens begrepp, utan är snarare anpassade till vår empiri och till vårt tillämpade syfte.

Utifrån denna grundtypologi har vi skapat en anpassad analysmodell, som fångar de semantiska förflyttningar som sker inom samtalen. Eftersom konsultationssamtalen som situation skiljer sig från undervisning, som är den empiri som Matons modell är utvecklad för, är våra framställningstyper på några punkter mer begränsade och mindre ”extrema” än i ursprungsmodellen. Vår modell sammanfattas i figur 1.

	Låg täthet	Hög täthet
Låg kontextförankring	Erfarenhetsbaserad	Begreppslig
Hög kontextförankring	Vardaglig	Specialiserad

Figur 1. Analysmodell med två dimensioner av semantisk kodning.

Att framställningar av kunskapsobjekt är kodade för variation i kontextförankring⁵ (lodrät axel) innebär ett möjligt spann mellan framställningar av det unika fallet, där specialisten framför allt urskiljer, tolkar och beskriver anatomiska detaljer, och övergripande beskrivningar av den aktuella diagnosen, där läkarens medicinsk-evidensbaserade kunskapsbas framträder. Patienterna kan å sin sida behöva relatera till sitt eget fall, dvs. det ofödda barnet, dess framtid och hur diagnosen kommer att påverka familjens livssituation. Variation i kontextförankring kan därför spegla hur fackmässig expertkunskap rekontextualiseras i det aktuella fallet. En beskrivning av interaktionen i relation till de två dimensionerna och de fyra framställningstyperna kan alltså visa hur deltagarna försöker mötas genom att på olika sätt anpassa sig till varandras kunskapsramar, men också vilka effekter rörelser mellan olika framställningstyper får för den förståelse som byggs upp.

4 Material och tillvägagångssätt

Inom ramen för forskningsprojektet har tio diagnostiska konsultationssamtal spelats in.⁶ I dessa samtal deltar en hjärtspecialist och en gravid kvinna med partner och vid ett par besök även andra anhöriga. I några samtal är också en specialistsjuksköterska närvarande. Besöken inleds med en undersökning av fostrets hjärta med hjälp av ultraljud, följt av ett samtal med paret där läkaren berättar vad undersökningen gett för resultat. Samtalen följer åtminstone inledningsvis en fast mall: först gås hjärtats normala anatomi igenom och därefter beskrivs vad som avviker i det aktuella fallet. Oftast används här en skiss över hjärtat som hjälpmedel, antingen en färdig eller en som ritas under samtalets gång. Läkaren ger också information om möjliga behandlingar och prognosen efter dessa, samt om ytterligare diagnostiska undersökningar som fostervattenprov. Praktisk information om fortsättningen (exempelvis återbesök) ges också. Konsultationsbesöken tar vanligen drygt en timme, varav ungefär halva tiden ägnas åt samtal.

⁵ Hos Meidell Sigsgaard (2015) kallas detta (på danska) ”semantisk tyngde”.

⁶ Etiskt godkännande har lämnats av Regionala etikprövningsnämnden, Uppsala; Dnr 2015/151.

De tre samtal som analyseras i denna artikel har valts ut för att fostren i dessa fall har allvarliga hjärtfel. Ett skäl till att sådana samtal valts är att frågan om ett eventuellt avbrytande av graviditeten här aktualiseras. Patienterna behöver få en klar bild av hur svårt fallet är för att kunna fatta ett beslut. I dessa fall är resultaten också på flera punkter extra svåra att tolka och en säker diagnos därför svår att ställa. Det finns alltså en spänning mellan denna osäkerhet och kravet på ett relativt snart beslut som är viktiga att hantera i samtalen och som vi vill studera. Det rör sig om samtal med två olika hjärtläkare (läkare 2 och 3) – som båda deltog i den gruppintervju som refererades inledningsvis.⁷ Paren kallas för A, B och C. Samtalen har transkriberats enligt en enkel, lätt normaliserad samtalsanalytisk modell där pauser inte mäts och där exakt överlapp inte markeras. (Däremot markeras samtidigt tal, tvekan, omstart och liknande.)⁸ I de utdrag som återges här används följande förkortningar för att markera talare: L = läkare, S = sjuksköterska, G = gravid, P = partner.

Samtalet med par A (och läkare 3) utvecklar sig runt patienternas jämförelsevis många frågor, som alla visar på en viss svårighet att inse det allvarliga i fallet. Det är tydligt att paret inte haft några negativa förväntningar inför konsultationen (vilket de också uttrycker vid besöket). De verkar ha uppfattat situationen som så att den tidigare rutinultraljudsundersökningen inte lyckades fullt ut och att man denna gång ville göra ett nytt försök. Även samtalet med par B (läkare 2) kännetecknas av att det tar ganska lång tid innan paret bekräftar att de förstår allvaret i diagnosen. Partnern ger uttryck för att han hoppats på ett lindrigare fel, medan kvinnan förhåller sig avvaktande och ägnar mycket uppmärksamhet åt ett medföljande barn. Paret förefaller behöva hjälp att dra slutsatser och komma vidare i processen.

Samtalet med par C (läkare 2) utvecklar sig däremot kring parets relativt snabba insikt om att fostret förmodligen är svårt skadat. Ultraljudsundersökningen är ovanligt långdragen och man måste byta till en annan typ av ultraljudsapparat för att få en tillräckligt god bild av fostrets hjärta. Det räcker emellertid inte, utan läkaren önskar träffa paret igen för att på nytt göra ett försök. Hen kan ändå berätta att hjärtat är skadat och att vitala delar inte har utvecklats normalt. Paret säger sig inte vilja göra fler undersökningar utan lutar åt att det bästa vore att avbryta graviditeten.

I samband med en generell kodning av projektets samtalsmaterial har transkriptionerna grovanalyserats, bland annat med avseende på faser och ämnen. Denna kodning har använts för att identifiera centrala kunskapsobjekt i samtalen. I ytterligare genomgångar identifierades passager i samtalen som svarade mot de dilemman och strategier som aktualiserades i gruppintervjun. Dessa delar har legat till grund för den semantiska analysen.

---

⁷ Urvalet för denna studie har inte grundat sig på att alla tre läkare ska vara representerade, utan snarare på hjärtfelets allvarlighet. Ett samtal med läkare 1, där hjärtfelet var allvarligt, har dock sorterats bort eftersom en sjuksköterska deltar mycket, vilket innebär att detta samtal har en annan karaktär än de tre andra. Inget av de tre analyserade samtalen genomförs alltså av läkare 1 från gruppintervjun. Läkare 2 är den som genomför merparten av denna typ av samtal i den aktuella regionen, vilket också medför att vi har flest inspelade samtal med hen, varav två i denna studie.

⁸ Understrykning markerar betoning, ( ) mikropaus; - avbrott i ord eller intonationsenhet; , markerar fortsättande slutintonation; . fallande slutintonation; ? stigande slutintonation; [ ] samtidigt tal av annan deltagare; [...] anger uteslutna repliker, delar av repliker och i några fall att namn tagits bort av anonymiseringskäl; ( ) osäker tolkning, (xx) ohörbart, (( )) kommentar tillagd av forskarna. Vi bedömer att denna grad av precision när det gäller de interaktionella aspekterna är tillräcklig för vår analys, som i hög grad tar fasta på lexikogrammatiken.

5 Att etablera och framställa centrala kunskapsobjekt

I detta första analysavsnitt undersöker vi utmaningen för deltagarna i att nå fram till en gemensam förståelse av vad det är för problem som föreligger, och vad detta innebär. Vår metod för att analysera detta är att urskilja vilka kunskapsobjekt som etableras och sedan undersöka hur dessa hanteras. Vi studerar hur deltagarna rör sig mellan olika positioner i vår analytiska modell: genom att växla semantisk täthet och genom att variera kontextförankringen.

5.1 Kunskapsobjektet 'hjärtats anatomi'

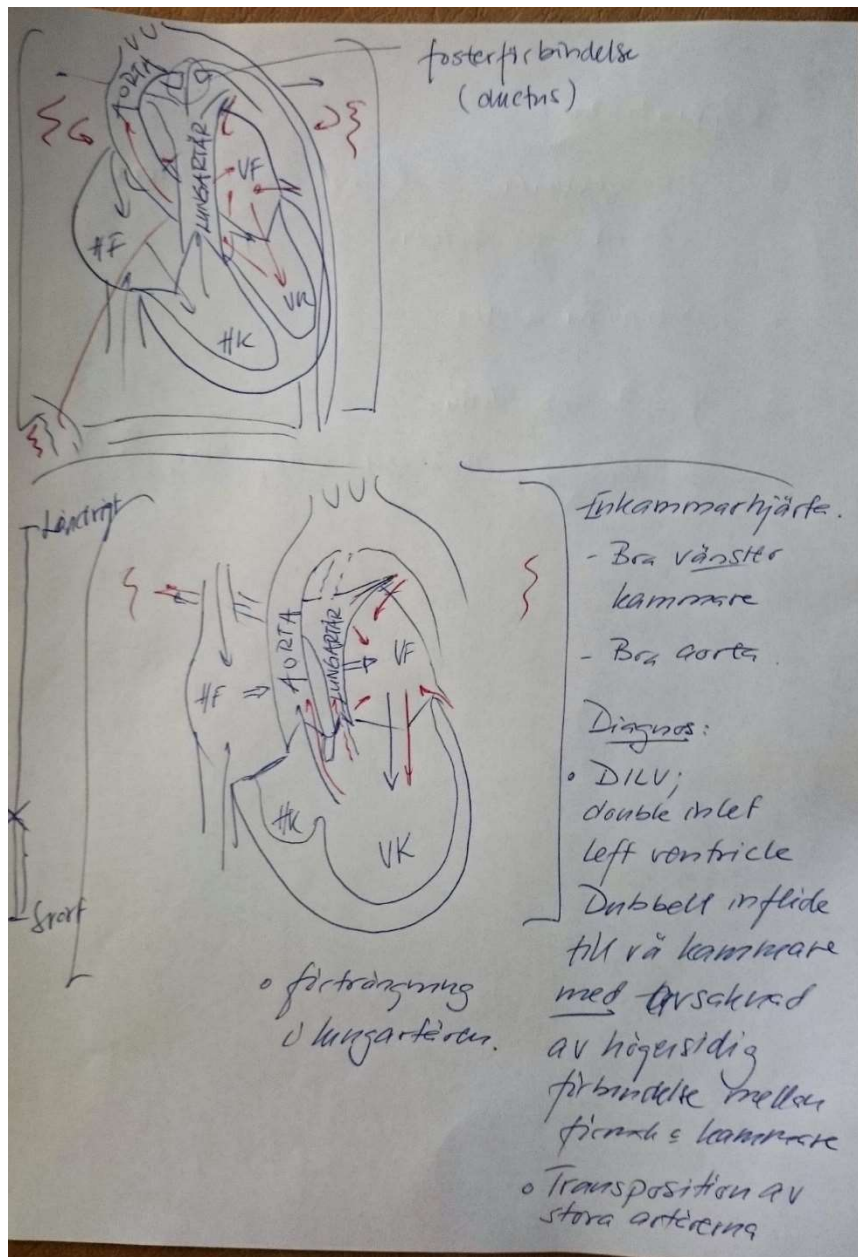
Samtalsdelen i alla de konsultationer vi spelat in inleds med att läkaren förklarar hur ett normalt hjärta ser ut och fungerar, ofta med stöd av en skiss. Under den långa monologen, där hjärtats delar och dessas funktioner förklaras, förankras samtalets viktigaste kunskapsobjekt: 'hjärtats anatomi'. Detta kan i sin tur delas upp i två delobjekt: 'det friska hjärtats anatomi', och 'det aktuella fostrets hjärta'. Den kunskap läkaren har om det senare är beroende av vad hen har kunnat se på ultraljudet. Detta görs genomgående klart genom återkommande referenser till vad hen har kunnat respektive inte kunnat se. Även själva beskrivningen koncentreras kring det direkt iakttagbara. I exempel (1) formulerar Läkare 2 sin förståelse, samtidigt som hen ritar. Här anges mått (*tre fyra fem centimeter*) liksom osäkerhetsfaktorer (*bildupplösningen*). Även själva ritandet, och därmed återgivandet eller översättningen, benämns (*jag ritar det såhär*) och det refereras direkt till skissen (*den (finns inte)*).

Exempel (1). Konsultationssamtal: par B, läkare 2

L: [...] så strukturerna vi tittar ju på strukturen som är mellan ja en och en halv ja måttet kan bli upp till en tre fyra fem millimeter [G: mm] så att det är liksom bildupplösningen på långt avstånd det ger liksom den där kan va lite svårt ibland [G: mm] ((prassel)) så att då är det så här att vi har en ehh (.) jo jag ritar det såhär (.) den (finns inte)

Skissen återges i figur 2. Först har bilden av det normala hjärtat, längst upp, ritats. Därefter har bilden av fostrets hjärta ritats. Allra sist skriver läkaren de korrekta medicinska termerna. *Den* i yttrandet *den (finns inte)* syftar sannolikt på väggen mellan höger och vänster kammare.⁹

⁹ Av etiska skäl har inte samtalen spelats in med video. Därför kan vi inte med säkerhet koppla ritandet till specifika yttranden i interaktionen, om inte läkaren själv benämner vad hen samtidigt gör i skissen.

Figur 2. Skissen som ritas av läkare 2 under samtalet med par B.

Samtalet fortsätter att kretsa kring anatomin och läkaren förklarar att de tre synliga hjärt- rummen är två förmak och en stor vänsterkammare. Den muntliga framställningen i exempel (2) har fortsatt hög kontextförankring och låg semantisk täthet, samtidigt som skissen realiserar en annan typ av kod – om än delvis visuellt. I den är hjärtats delar frigjorda från sin direkta kontext och framställda schematiskt. Den skrivna texten har i stället hög semantisk täthet, vilket framförallt åstadkoms genom facktermer, men också genom den analytiska dispositionen där ett hjärtfel i taget benämns.

I det muntliga, vilket visas i exempel (2), personifieras hjärtat i formuleringar som *det har hjärtat inte bestämt sig på det sättet*, och läkarens perception är fortsatt central: *jag kan inte se att det finns någon förbindelse*. Läkaren pekar på skissen, med de specialiserade återgivningarna och benämningarna, vilket skapar utrymme för att använda en vardaglig framställning ("inte bestämt sig").

Mot slutet av utdraget (exempel 2) bidrar partnern med ett försök till verbalisering av läkarens iakttagelse: *att det inte satt ihop*, fortfarande i en vardaglig framställning (relativt specifik kontextförankring och låg semantisk täthet).

Exempel (2). Konsultationssamtal: par B, läkare 2

- L: [...] här är en av (.) vi har två stycken förmak precis som vanligt på höger sida finns höger förmak eh och där finns vänster förmak [G: mm] men sen när vi ska komma ner ifrån den bilden där vi har en klaff ner till höger kammare, en klaff ner till vänster kammare, då har hjärtat inte bestämt sig på det sättet utan jag kan inte se att det finns någon förbindelse mellan höger förmak och ner till kammaren. och jag kan egentligen inte se att det finns någon- det är väldigt svårt att se någon vanlig högerkammare här [...] men här finns en kammare och det är vänsterkammare ((M hostar)) det finns en liten tycker jag (xx) vi kallar det för utflödsfickor då, så det finns en liten variant [P: mm jag tyckte jag såg det] av kammare och då [P: jag såg också att det fanns en] mm
- P: att det inte satt ihop

Man kan se det som att skissen fungerar som en mediering från en vardaglig till en mer begriplig kunskapsframställning, där den senare representeras av de skrivna termerna. Denna uppdelning mellan medierna, och det faktum att flera kodningar existerar samtidigt i situationen, gör det möjligt för läkaren att fortsätta vara "här och nu" med sina patienter, samtidigt som hen förmedlar den nödvändiga medicinska informationen.

I samtalet med par B är det partnern som första gången försöker sammanfatta diagnosen, värdera den och aktualisera prognosen, genom att i exempel (3) konstatera *det är ju fel då låter det ju*. Läkaren är dock inte färdig med sin beskrivning av sina iakttagelser och fortsätter att tala om anatomin. Hen släpper då tillfälligt den höga kontextförankringen och talar om hur det brukar vara i andra fall: *många gånger när det blir så här trångt*. När termen *fosterförbindelse* nämns ökar också den semantiska tätheten något i det muntliga.

Exempel (3). Konsultationssamtal: par B, läkare 2

- P: mm ah det är ju fel då låter det ju
- L: ja vi kan väl lista ut det här, nu blir hur det funkar nog, men vi ser en sak till som jag ritat, och det är att jag ritade ju den här där som lika stor som den, [G: ja] och det beror på att den här är ju förträngd den här lungartären då. i sammanhanget så är ju det bra då ((P harklar sig)) den här har där förträngning så den är lite

trängre och lite mindre så. och då kommer ju nästa fråga hur trångt är det går det blod framåt här? ja det gör det eh och i dag har jag suttit och letat för att se den, för att många gånger när det bli såhär trångt eller när det blir trångt ska jag säga, då kan det bli så trångt så att det räcker inte med blodet som går ut den vägen, utan då har vi den här fosterförbindelsen som jag prata om

Partnerns försök till värdering av den anatomiska beskrivningen bemöts genom att läkaren går tillbaka till skissen, konstaterar att det finns en förträngning vid lungartären och återför samtalet till ett "här och nu" genom att beskriva sin egen perception och sina tankar i anslutning till den nyss genomförda undersökningen. Sedan minskar hen kontextförankringen genom att nämna fosterförbindelsen, som hen tidigare beskrivit generellt. Skissen hjälper till att koppla kunskapen om det specifika, missbildade hjärtat, till den generella kunskapen om det friska hjärtat, genom att avbildningarna finns bredvid varandra på papperet.

Skissen fungerar alltså som ett ankare för det dominerande och övergripande kunskapsobjektet i samtalet: 'hjärtats anatomi'. Den visuella framställningen motsvarar en lägre semantisk täthet, till skillnad från de språkliga uttrycken på skissen som snarare representerar ett relevant urval. Här länkas kontexter samman: samtalet och de situationer efteråt då paret ska söka kompletterande kunskap och värdera situationen. Även om den medicinska terminologin, och den vidgade väv av medicinsk kunskap som den öppnar, inte skulle etableras i samtalet så finns den på papperet. Den har aktualiserats, och finns där som ett erbjudande för patienterna att själva söka mer kunskap efter konsultationen.

5.2 Nyansering av kunskapsobjektet 'hjärtfelet'

Paren kan inte förväntas på förhand ha någon klar uppfattning om hjärtfelet, vad det innebär eller vad det beror på. Och i den mån de har det, eller tidigt i samtalet skaffar sig en sådan uppfattning, är denna sannolikt relativt enkel och grov. I samtalen kan vi se hur deltagarna arbetar med att nyansera den framväxande föreställningen så att den utökas med fler perspektiv. Ett sätt som detta sker på är genom att den semantiska tätheten i beskrivningen av hjärtfelet ökar, bland annat med ord som har ett stort betydelseomfång. I exempel (4) från samtalet med par C använder läkare 2 en förhållandevis tät semantisk kodning för att beskriva fostrets förmodade funktionsnedsättning.

Exempel (4). Konsultationssamtal: par C, läkare 2

- G: det blir ju ingen normal barndom
P: nej
L: nej risken är ju alltså det är ju barn med ett funktionshinder, det är kan man säga eh (.) i det fallet om man säger att man kan börja operera. då är det ju så att det är ett barn med funktionshinder, som innebär att det har nedsatt funktionsförmåga och nedsatt uthållighet

När patienterna beskriver det som att deras barn inte kommer att få en normal barndom ger läkaren, som tidigare i samtalet har framställt hjärtfelet på liknande sätt som i exemplet med par B ovan, en respons där tätheten ökar betydligt i och med användningen av betydelseextensiva ord som *prestationsförmåga*, *funktionsförmåga* och *nedsatt uthållighet*. Läkaren förflyttar sig alltså åt höger i fyrfältsmodellen i figur 1, mot det specialiserade, och lämnar därmed samtidigt den värderande framställning som patienterna har (*ingen normal*). En framställning med ökad språklig täthet undviker förenkling och värdering, och erbjuder i stället en mer nyanserad och saklig förståelse av situationen. Sett som pedagogisk strategi kan detta möjligen te sig anmärkningsvärt, eftersom det vanliga sättet att få någon att bättre förstå komplexa samband är att förenkla dem. Här skulle dock förenkling snarare få motsatt verkan, eftersom målet inte är en mer lättfattlig eller begriplig framställning – utan en mer nyanserad.

Par A ställer många frågor genom hela samtalet. Paret återkommer flera gånger till frågan om deras framtida barn kommer att klara sig och om felet kan åtgärdas på något sätt. Frågorna är alla konstruerade i allmänna ordalag med formuleringar som *nått speciellt med det här, finns det någon lösning* och *hur blir det*. De närmar sig alltså kunskapsobjektet med en vardaglig framställningsform. Även i detta fall bemöter läkaren genom att genomgående öka graden av semantisk täthet, och därmed röra sig mot det specialiserade. Läkare 3 svarar på frågorna på flera olika sätt, och variationen i sig har att göra med den ökade tätheten som skapar nya sammanhang. Hen frångår därmed en enkel beskrivning av skeenden, handlingar och tillstånd till förmån för en mer komplex framställning av kunskapsobjektet.

Ett exempel är när läkaren använder ordet *komplicerad* vid ett antal tillfällen för att karaktärisera problemen. Detta ordval verkar kunna sammanfatta att fallet är svårt att diagnosticera på ett entydigt sätt, men framför allt att den framtida hanteringen av det förutspås bli svår att bedöma och genomföra. I exempel (5) används ordet *komplicerad* i kombination med *ingenting man kan göra nu*:

Exempel (5). Konsultationssamtal: par A, läkare 3

- L: [...] det är oerhört komplicerat det- det (.) det är ingenting och det är också så. även nu vet vi det här i så fall tidigt det är ingenting man kan man kan göra nu
 P: men hur länge kan man hur länge ska man vara orolig för det här, alltså, hur (x) länge [?: (x x)] kommer man kolla på det här?

Exemplet ger ytterligare prov på läkarens försök att framställa fallet inte bara som osäkert utan även förknippat med maktlöshet över överskådlig tid. Parets respons är inriktad på hur länge denna osäkerhet kommer att vara – återigen ett försök att få ett klart besked och återföra kunskapsobjektet till den vardagliga framställningstypen. Läkarens svar innebär en växling tillbaka till en låg semantisk täthet och analyseras närmare i nästa avsnitt.

Läkarens utmaning verkar handla om hur ett svårt besked kan sättas in i ett så begripligt och sakligt sammanhang att det kan accepteras. Det gör läkaren med hjälp av en komplex kedja av omständigheter som nyanserar situationen och där hen närmar sig prognosen först på ett specialiserat sätt. Risker för läkaren att förmedla en onyanserad och värderande (negativ) bild minimeras på så sätt.

En liknande växling till en specialiserad framställning inträffar i samtalet med par C. Vid ett tillfälle säger Läkare 2 att hen vill göra en ny undersökning av fostret. Paret svarar med att påpeka att det kanske inte är någon idé med det. Därefter övergår läkaren till en tätare semantik. I exempel (6) visas denna semantik.

Exempel (6). Konsultationssamtal: par C, läkare 2

- L: jag tycker att vi måste först- först skulle jag vilja få titta en gång till i och med att det är så pass dels för att det är så ovanligt. dels skulle jag se om vi kunde få lite bättre bildupplösning det krävs bara tiondedelar mm mm för att vi ska se lite bättre
- P: det låter ju som att även bästa scenariot är ju dåligt
- L: det bästa scenariot är fortfarande väldigt komplext
- P: ja
- L: det är en osäker prognos så är det

Paret uttrycker här sin position i förhållande till det som skulle vänta om de fortsatte graviditeten, genom en negativ värdering: *dåligt*. Responsen ger uttryck för föreställningen att fostret är allvarligt skadat och prognosen därmed avskräckande. De använder här ordet *scenario*, vilket läkaren speglar i sin nästa tur genom att upprepa ordet med en omskrivning av värderingen. Hen byter ut ordet *dåligt* mot *komplext*, som har högre semantisk täthet, dvs. har en kondenserad betydelse, och som inte är så tydligt värderande. Läkaren fortsätter med att föreslå ett fostervattenprov, utan att invända direkt mot patienterna och underkänna deras bedömning.

Sammanfattningsvis verkar semantisk täthet spela en betydelsefull roll för nyanseringen av kunskapsobjektet. Läkaren kan avstyra parens initiala polariserade bild av hjärtfelet och undvika att direkt behöva besvara frågor som utgår från en alltför förenklad och fragmentarisk förståelse av situationen.

5.3 Kunskapsobjekt i breddat perspektiv

Ytterligare ett sätt för läkaren att skapa en mer komplett bild av situationen är att närma sig objektet med en lägre kontextförankring, vanligen genom att hen frigör sig från det aktuella fallet och breddar eller generaliserar bilden. Valet av kontext är förenat med de strategier för att hjälpa patienterna att problematisera sin bild av situationen som undersöktes i föregående avsnitt. Med en generell bild av objektet kan läkaren avleda uppmärksamheten på det egna fallet för en stund och på så sätt ge paren en mer omfattande bild. I exempel (7) bemöter läkare 3 en fråga från par A om hur problemen kommer att åtgärdas. Läkaren förklarar då att det förmodligen inte finns några åtgärder, åtminstone inga som framstår som lämpliga. Kontextförankringen blir lägre genom att läkaren går utöver det enskilda fallet och skapar en jämförelse med tidigare liknande fall.

Exempel (7). Konsultationssamtal: par A, läkare 3

- P: men det kommer inte va nån lösning alls när det blir äldre, eller finns det nån lösning för operation? eller vad, blir det bättre eller nåt?
- L: nej det kommer- så kan man säga, det kommer inte bli bättre ehm vi har haft vi har haft både barn och även ungdomar som, där man- där man- man i stället har fått göra en hjärttransplantation [P: mm] ehm fast då ska man ju ha klart för sig att det- det är ett jättestort steg det också. av dom som står på transplantationslista så är det ju långt ifrån alla som, framför allt om man är barn som- [P: mm] som hinner få ett hjärta ehm och när man blir transplanterad så, ja då är det- då är det- ja då är man inte hjärtsjuk längre men då är det andra problem så

Den lägre kontextförankringen markeras bland annat med formuleringen *vi har haft både barn och även ungdomar som...*, dvs. en hänvisning till den samlade erfarenheten av liknande fall. Kunskapsobjektet framställs därigenom på ett sätt där man undviker att ge värderande information, i detta fall bli explicit negativ med tydlig riktning mot parets ofödda barn. Men det är fortfarande nödvändigt att paret förmås ta till sig allvaret på något sätt. Genom att hänvisa till läkarkollektivets stora erfarenhet av samma typ av hjärtfel löser läkaren detta dilemma. Skiftet till en lägre kontextförankring gör således att kunskapsobjektet kan framställas på ett sätt som får paret att inse att deras fall inte är unikt och att det finns professionell erfarenhet av det. Man kompletterar därigenom parets bild med vårdens stora erfarenhet och evidensbaserade kunskap om hjärtfelet.

Läkare 3 gör i exempel (8) flera byten mellan kontextnivåer. Den lägre kontextförankringen av prognosen är alltså inte konstant. Läkaren anpassar sig till patienterna, som nästan genomgående har fokus på sitt eget väntade barn. Först i patienternas nästa fråga rör sig även de mot en lägre kontextförankring, genom att referera till hela gruppen barn med *dom*.

Exempel (8). Konsultationssamtal: par A, läkare 3

- P: men kan dom få sjukdomar också som kommer av det hjärtproblemet när man barnet blir äldre och så
- L: nej inte andra sjukdomar [P: nej] alltså d- det som jag sa det som det som ju hör till [P: mm] eller det som inte är ovanligt är olika former då av a- a- av av ehm påverkan på centrala nervsystemet det kan vara ja läs- och skrivsvårigheter och lite allvarligare problem också

I läkarens svar på frågan fullbordar hen växlingen till en lägre kontextförankring (*det som inte är ovanligt*). Samtidigt rör hen sig mot en semantiskt tätare framställning med uttryck som *påverkan på centrala nervsystemet* och *läs- och skrivsvårigheter*. Med *det som inte är ovanligt* signalerar hen att här handlar det om möjliga problem som följer på ett hjärtfel. Läkaren växlar således över till att framställa kunskapsobjektet på ett mer begreppsligt sätt, dvs. rör sig snett uppåt i modellen som visas i figur 1, med information som gäller generellt i liknande fall, när paret förmår

referera till fostret som en medlem av ett större kollektiv och därmed visar att de har uppfattat vilken situation som de befinner sig i. På så sätt närmar sig konsultationssamtalets framställning av kunskapsobjektet en begreppslig kodning av kunskap.

En låg kontextförankring spelar således en väsentlig roll när kunskapsobjektet rymmer svåra och eventuellt obehagliga aspekter. Paren blir inte bara hjälpta genom att få insikt i att liknande fall har ägt rum tidigare, utan även att ett beslut att avbryta kan te sig som ett rimligt sätt att handla på. I det här avsnittet har vi även gett exempel på när framställningen samtidigt rör sig mot en tätare semantik, dvs. den framställningsform som vi kallar begreppslig.

6 Att hantera flera kunskapsobjekt

Ett kunskapsobjekt bör inte ses som oföränderligt (jfr Maton 2009:26), eftersom det överskrider de kontexter där det framställs. Snarare påverkar framställningen av kunskapsobjektet även dess gränser. En vardaglig framställning innebär exempelvis, som vi ser det, betydligt snävare gränser för objektet jämfört med en begreppslig. Det innebär att ett konsultationssamtal inte kan fixera exakt samma objekt genomgående. Därtill gör själva situationen att flera kunskapsobjekt aktualiseras. Informationen om hjärtfelet måste relateras till sammanhang som är relevanta för patienterna. Dessutom behöver de olika kunskapsdelar som förmedlats föras samman för att skapa den breda kunskapsbas som patienterna enligt läkarna har rätt till och behöver. I detta avsnitt studerar vi först övergångar mellan olika kunskapsobjekt, som framstår som i olika grad centrala för deltagarna. Därefter undersöker vi hur olika kunskapsobjekt förs samman för att skapa den allsidiga grund för beslutsfattande som är målet med samtalen.

6.1 Växling mellan kunskapsobjekt

Patienterna ställer i alla de analyserade samtalen frågor som aktualiserar livet med hjärtfel. Ibland sker detta vid ”fel” tidpunkt under läkarens ”flöde” (ett uttryck som används i gruppintervjun med läkarna), dvs. när hen är fokuserad på att beskriva de anatomiska iakttagelserna. Läkaren för då vanligen tillbaka samtalet till väsentliga aspekter av hjärtfelets beskaffenhet. Vid någon tidpunkt övergår samtalet emellertid till att fokusera andra objekt, t.ex. behovet av framtida behandling. I samtalet med par B aktualiserar partnern frågan om livet med hjärtfelet och Läkare 2 återför samtalet till anatomin med hjälp av skissen. I exempel (9) nedan, från samma samtal, är den anatomiska beskrivningen färdig, och läkaren spekulerar (*vi leker med tanken*) i att ett hjärta som det som fostret har skulle kunna fungera även efter födseln. Därefter beskriver läkaren prognosen, och växlar i en och samma mening mellan specialiserad framställning (hög semantisk täthet: *funktionshindrad, nedsatt orke, nedsatt uttömning*) och vardaglig (lägre täthet: *man blir lite grann blå hela tiden*). Kunskapsobjektet är nu ett annat än hjärtats anatomi. Nu handlar det om hur det är att leva med ett hjärtfel.

Exempel (9). Konsultationssamtal: par B, läkare 2

L: [...] och leker vi med tanken att det finns den här fosterförbindelsen, att en del blod går baklänges. på den vägen kan det klara sig ändå, så att på det här sättet så funkar det nu därinne. då så är det eh på sikt så- det finns en del såna här hjärtan som kan ha levt länge när- när det ser ut så här. om det är lagom trångt här ((barnljud)) då ökar- då kan man i princip leva med det här. men man är ju- vad ska man säga, funktionshindrad med sitt hjärta [P: ja] har sämre nersatt ork å man har nedsatt uttömning. man blir lite grann blå hela tiden eftersom det går ut blått blod till stora kroppspulsådern (så får man blå) läppar å nagelbäddarna blir blåa och man får en del förändringar

Växlingen sker i och med att läkaren yttrar *då kan man i princip leva med det här men* och en kort beskrivning av barnets nedsatta förmåga (*ork*). Därefter övergår hen genast till att beskriva yttre tecken på syrebrist. Här sker därför flera olika skiftningar mellan kunskapsobjekt: från 'patologisk anatomi' till 'prognos' och 'yttre symptom'. Läkaren skulle hypotetiskt här fortsätta att berätta och kanske växla ytterligare mellan olika aspekter av problemet. Men partnern griper in och väljer det objekt som läkaren endast nuddade vid, dvs. den fysiska prestationsförmågan. Partnern vill gå ett steg längre, och initierar återigen en värdering av objektet 'prognos', genom att fråga: *vad betyder det livskvalitetsmässigt alltså?* (Se exempel 10.) Han gör det med en formulering som har hög semantisk täthet, och låg kontextförankring, samtidigt som det är uppenbart att han med detta vill övergå till att tala om sådant som har direkt betydelse för patienterna och deras situation här och nu. Läkaren bekräftar att det är en viktig fråga, men besvarar den inte genast. Här kommer i stället sjuksköterskan in och besvarar frågan, och läkaren bekräftar. Efter att sjuksköterskan gett en del konkreta exempel på hur den minskade orken kan ta sig uttryck (utelämnat här) avslutar läkaren sekvensen med att återföra samtalet till kunskapsobjektet hjärtats anatomi, och ge diagnosen ett namn: *enkammarhjärta*.

Exempel (10). Konsultationssamtal: par B, läkare 2

P: vad betyder det livskvalitetsmässigt alltså ((barnljud))
 L: det här är en viktig fråga. jag skriver bara upp den
 S: det är ju det orken som inte kommer va normal
 P: den kommer aldrig bli normal [S: nej]
 L: nej det
 [...]
 L: och diagnosen det här var ju namn jag sa att vi kallar det här för varianter det finns en mängd olika varianter av enkammarhjärtan

I exempel (11) hanteras kunskapsobjektet 'behandlingar'. Det sker med hjälp av skissen, och därmed med tydlig relation till kunskapsobjektet hjärtats anatomi. Fokus ligger på hur olika delar av hjärtat öppnas, stängs, flyttas eller ersätts. När läkaren verbalt förklarar detta för par B

använder hen sig av två aktörer: *man*, dvs. barnet, och *vi*, dvs. vården. Det innebär att hen lyfter framställningen kontextuellt till att handla om foster och barn med detta hjärtfel generellt.

Exempel (11). Konsultationssamtal: par B, läkare 2

- L: [...] då gör vi så att då stänger vi det här övre blå blodflödet, och så kopplar vi det direkt till lung(artärgrenen) så där kan vi stänga och så kan vi koppla in det direkt till lungan. då kommer det ju att komma blått blod till lungan och vi får inte in det blå blodet i hjärtat. när barnet är ungefär två tre år gammalt då stänger vi nästa kärl, då stänger vi den här nedre hålvenen och så för vi upp den hit till lungartären [...] så att det innebär att det kan vara det kan handla om tre operationer det kan handla om en operation (i nyföddhetstiden) (.) ett ((skriver på skissen)) första veckan och sen så sätter frågetecken (å skriver) om lungartären blir för liten ((L talar sakta och skriver)) ehh så är det inte just nu
- P: det blir det förlossning nån annanstans än [Sjukhusnamn]

I exempel (11) framgår hur operationerna beskrivs mycket konkret, med tydlig förankring i skissen: *då stänger vi det här övre blå blodflödet och så kopplar vi det direkt till lung(artärgrenen) så där kan vi stänga och så kan vi koppla in det direkt till lungan*. Och så nästa operation: *då stänger vi nästa kärl då stänger vi den här nedre hålvenen och så för vi upp den hit till lungartären*. Läkaren är hela tiden i skissen och i det handfasta kirurgiska hantverket. Exempel 11 visar för det första att läkaren framställer kunskapsobjektet på ett vardagligt sätt i kombination med några få medicinska fackuttryck i formuleringar som *då stänger vi den här nedre hålvenen*. För det andra visar exemplet att partnern inte ställer frågor om det sagda eller återkopplar till det på annat sätt, utan i stället verkar bedöma att samtalet är moget för det nya objektet. Växlingen till ett nytt objekt sker efter en vardaglig framställning av ’behandlingar’, som avslutas med att villkoret för omfattande behandlingar (”om lungartären blir för liten”) inte föreligger.

Partnersns fråga, som avbryter läkarens detaljerade beskrivning, visar att han främst är intresserad av det som han kan föreställa sig, nämligen vart de ska åka vid tiden för förlossningen. Läkaren svarar, i exempel (12), och ägnar några meningar åt att motivera svaret och återgår sedan till att beskriva operationerna. I den avslutande delen av utdraget är den semantiska kodningen intressant. Här finns ord och formuleringar som skulle kunna uppfattas som värderingar: *ser det inte ut som det behövs, kan det räcka och fullständig*. Orden hör dock hemma inom en semantiskt förtätad framställningstyp, där alla värderingar måste förstås i relation till ett väl avgränsat kunskapsobjekt, i detta fall ’behandling’. En *fullständig* enkammarcirkulation är inte det samma som en normal cirkulation, utan resultatet av en fullt genomförd kirurgi som resulterat i ett enkammarhjärta.

Exempel (12). Konsultationssamtal: par B, läkare 2

L: öhh ja [Sjukhusnamn] blir det förlossning nån annanstans som det ser ut just nu så tänker jag mig att ni förlöses här på [Sjukhusnamn]. det är här vi har barnhjärtssjukvården [P: mm] vi behöver kunna va med och titta och se så att man- då förlöser man här på [Sjukhusnamn] här för har vi den typen av nyföddhetsvård också att eh [P: mm] så att första veckan och sen så ungefär vid sex månaders ålder och så ungefär vid två till tre års ålder (.) så det är tre stycken operationer som kan bli aktuellt som det ser ut just nu. då ser det inte ut som det behövs nån första operation och då kan det räcka med dom där två och då har vi gjort det här till en (xx) enkammarhjärta och då gör vi en fullständig enkammarcirkulation kan man säga [...]

Det nya objektet 'behandling' framställs inte som det föregående. Här är det fråga om en lägre kontextförankring, dvs. en erfarenhetsbaserad framställning (*den här typen av nyföddhetsvård*), som sätter in den aktuella situationen i ett större, meningsfullt sammanhang. Kontextförankringen pendlar dock mellan låg och hög, genom att den medicinska erfarenheten tillämpas tydligt på det aktuella fallet. Den kopplingen markeras med sannolikhetsmarkörer (*då kan det räcka med*). Så baserat på beprövad erfarenhet består svaret till partnern av en serie bedömningar om vad som kan komma att hända.

Sammanfattningsvis väljs objekten vanligtvis av läkaren i relation till hens flöde av information. Växlingar till ett av patienten önskat objekt kan också ske, men läkaren är i samtliga fall den som har presenterat objektet. Läkaren anpassar sig till patientens önskemål och behandlar objektet med en relativt låg kontextförankring. Svaren är generellt hållna och erfarenhetsbaserade. Men genom att någon gång referera till den specifika kontexten (*som det ser ut just nu då*) behåller läkaren fokus på det aktuella barnet samtligt som kunskapsobjektet framställs kontextoberoende.

6.2 Summering av olika objekt

Mot slutet av samtalen skapas i regel en mer omfattande bild av situationen där de olika objekten förs samman. Det sker genom att flera objekt aktualiseras samtidigt. Avslutningen i samtalet med par A präglas av partnerns upprepade frågor (behandlade i avsnitt 5 ovan) som alla ger uttryck för en önskan att få veta om vården kommer att kunna lösa problemet. Frågorna kan sägas bygga på en något förenklad bild av situationen, där fostrets eller barnets hjärta är antingen sjukt eller friskt, och där det som är fel ska åtgärdas. De aktualiserar därmed flera kunskapsobjekt samtidigt (hjärtat, operationerna samt livet därefter), medan läkaren behandlar ett kunskapsobjekt i taget. Här görs samtidigt en tydlig värdering.

I exempel (13) avslutar Läkare 3 en lång diagnosmonolog, genom att i klartext säga *det här är ett väldigt allvarligt hjärtfel*. Även de eventuella behandlingar som sedan beskrivs, eller snarare resultaten av dem, värderas som att de fungerar någorlunda. Denna värdering kan förstås som ett svar på partnerns fråga om det finns någon absolut lösning, och blir i det perspektivet snarast en nyansering.

Exempel (13). Konsultationssamtal: par A, läkare 3

- L: [...] kan inte (.) blodet hitta ut i kroppen nånstans egentligen så man kan säga så här att det här är ett i så fall ett eller det här är ett väldigt allvarligt hjärtfel [P: mm] (.) eh och man kan också säga så det finns ingenting man kan inte operera på ett sånt sätt att det blir normalt
- P: ingen lösning alls eller
- L: nja det finns ingen lö- man kan liksom inte återskapa en till kammare. man kan inte se till att få en normal cirkulation (.) men det finns nu ska vi se det finns möjligheter då där man i (x) operationer i tre steg eh kan få en blodcirkulation som fungerar någorlunda

Partnerns fråga *ingen lösning alls eller* ger läkaren möjlighet att bekräfta den information hen just gett. Läkaren får också chansen att nyansera sin egen värderande information. I exempel (14) framför hen de möjligheter som faktiskt finns, att genom tre operationer kan barnet ges en fungerande, om än inte normal, blodcirkulation. Därefter vidgas diskussionen till att omfatta flera olika kunskapsobjekt.

Exempel (14) Konsultationssamtal: par A, läkare 3

- L: det finns möjligheter. sen finns det en massa risker o- och problem och även fortsatta problem då, men eh det här är det eeeh fortsätter man liksom graviditeten såhär då- då tar vi hand om barnet på det sättet då o- och satsar allting på att det ska gå så bra som möjligt

Här hänvisas både till det anatomiska kunskapsobjektet och till det behandlingsinriktade som läkaren redogjorde för tidigare. Läkaren anpassar sig både innehållsligt och i framställningsform (vardaglig) till patienten. När eventuella behandlingar, framtida livssituationer och funktionsnedsättningar inkluderas i samtalet blir frågan om ett beslut alltmer aktuell. Avbrytandet förs på tal flera gånger i samtalet, men alltid som en del av ett större, mer utvecklat, perspektiv där alla tidigare objekt får sin givna plats. Detta utgör underlaget för det nya, mindre avgränsade, kunskapsobjektet, som kan ses som en syntes av allt som sagts om de nu levande barnen, om transplantationsmöjligheter, om svåra operationer, om hjärtats oförmåga att cirkulera blodet tillfredsställande osv. Även i det här samtalet avslutas framställningen av objekten på en vardaglig nivå, med låg semantisk täthet och relativt låg kontextförankring – relativt eftersom läkarens framställning grundas i en generell beskrivning av hur man brukar göra, som samtidigt fungerar som ett åtagande om att ta hand om just detta pars barn. Objektet är alltså en större del av ett begreppsligt nätverk av kunskap. Det innebär att patienternas förståelse förväntas ha vidgats till att bli bredare och mer syntetiserad, och att den har ökat så pass att de nu kan fatta ett informerat beslut.

En situation som påminner om den i exempel (13) och (14) förekommer i samtalet med par A, också där i senare delen, återgiven i exempel (15). Partnern introducerar kunskaps-

objektet 'prognos' i en fråga om hjärtats funktion. Läkaren tar upp tråden och växlar till en erfarenhetsbaserad framställningsform i ett generellt och kollektivt resonemang om när *vi opererar dom*. Läkaren växlar sedan spontant själv över till 'behandling' (*vi har ju gjort såna här operationsbehandlingar*). Hen växlar sedan tillbaka till 'prognos' (*så småningom kommer det hjärtat [enkammarhjärtat] att svikta*). Sedan växlar hen till 'tidigare fall', dvs. anekdotiska fall kan leva längre med ett enkammarhjärta. Turen avslutas med en längre förklaring om hur prognosen vanligen ser ut och varför.

Exempel (15) Konsultationssamtal: par B, läkare 2

- P: eehh du sa att det här hjärtat pumpar hårdare eeeeeehhh livslängden är den
- L: vi förutsätter att den är begränsad, att den är nedsatt. men det är som jag sa, det vi har ju inte följt dom när vi opererar dom så här. med dom äldsta är ju ungefär som [P: mm] ((barnljud)) alltså som vi har gått in och gjort såna här operationsbehandlingar på dom är ju från mitten på åttitalet. så det det finns ju dom som är i trettiårsåldern så att vi kan ju inte svara på den frågan men det kan [P: men är det] kan man säga men i vår värld så är det ju- så här i tankevärlden, har man ett enkammarhjärta så- så småningom så kommer det hjärtat att svikta ((barnljud)) och då gör det det tidigare än vad ett normalt hjärta gör ehh det finns anekdotiska fall som jag sa, en del faktiskt kan ju leva med det här därför det är perfekt balanserat [P: mm] härnere, så när den enda kammaren ska pumpa ut så går det lagom mycket till lungan och lagom mycket ut till kroppen [P: mm] och såna finns ju som lever och har liksom kommit högt upp i ålder. men då pratar vi om (bara) några enstaka individer så det går ju inte att dra några slutsatser om (här) [P: nej] eh men då lev- då lever man med ett hjärtfunktionshinder ifrån sitt hjärta ehm öh så att man man måste tänka in att nångång i- i vuxen ålder förmodligen då så kan det bli aktuellt att man kanske blir kandidat för en hjärttransplantation (vid en viss ålder) men [P: hrm] det skjuter vi så långt bort [P: hrm] (xx)

Detta exempel innehåller en kombination av objekt. Här skapas en balans av anatomiska utvalda detaljer som illustrerar det kroppsliga problemet, men kombinerat med en mycket generell referens till att det görs behandlingar. Det dominerande objektet är dock 'prognos', vilket ligger i linje med patientens fråga. I den finns dock en referens till det tidigare objektet 'patologisk anatomi', vilket kan vara ett skäl till att läkaren kombinerar dem. Läkaren svarar alltså på frågan om förväntad livslängd utifrån beprövad erfarenhet, vilket speglas i den erfarenhetsbaserade framställningstypen. Även om detta svar är relativt monologiskt visar läkarens förändrade framställningstyp och val av kunskapsobjekt att det finns ett samspel mellan patienterna och läkarna.

7 Sammanfattning och diskussion

Det står klart att det är alltför enkelt att beskriva konsultationssamtal som informationsförmedling med klarhet och tydlighet som främsta mål (jfr t.ex. Webb 2010). Snarare handlar det om ett dynamiskt samspel mellan läkarens samlade expertkunskap och samtalserfarenhet å ena sidan och patienternas förmåga att rikta om sitt fokus och utveckla sitt perspektiv å den andra. Samtalen kan dock inte beskrivas som patientcentrerade i den meningen att patienternas förutsättningar och behov är styrande, till skillnad från t.ex. Thomassen m.fl. (2016). Analyserna visar snarare hur läkarna lotsar, lirkar och ibland nästan knuffar patienterna framåt på vägen mellan kunskapsobjekten mot den syntetiserade förståelsen, exempelvis genom att hålla kvar turen (jfr Heritage 2009). På så sätt hanteras många av de hinder som finns inbyggda i situationen – inte minst i dess förutsättningar: i lagstiftningen om abort och i det faktum att rutinultraljudet görs i vecka 18, vilket gör att beslutet måste fattas mycket snabbt.

7.1 Läkarnas strategier och samtalets dynamik

Vår första forskningsfråga handlade om interaktionella uttryck för deltagarnas, framförallt läkarnas, strategier för att etablera och framställa de centrala kunskapsobjekten och göra dem begripliga. Vi har kunnat se att framställningen pendlar mellan framförallt vardaglig, specifik och erfarenhetsbaserad på ett sätt som framstår som känsligt för situationens krav. Det innebär att läkarna anpassar sig ständigt till patienternas situerade behov, men även att patienterna följer upp, skiljer ut och riktar uppmärksamhet mot delar av läkarnas informationsflöde. Det sker vanligen med frågor som bryter av flödet. Denna ömsesidiga uppmärksamhet och koncentration på de kunskapsobjekt som avhandlas skapar ett tätt samspel mellan deltagarna. Det är också tydligt att rörelsen mot det erfarenhetsbaserade och det specialiserade är nyckeln i kunskapsbyggandet; den är återkommande, den påverkar patienternas interaktionella deltagande och den skapar struktur i samtalet.

Patienternas huvudsakliga problem, att döma av de samtal som analyserats, handlar om att förstå situationen på ett tillräckligt nyanserat sätt, liksom att hänga med i växlingen mellan de sinsemellan ganska olika kunskapsobjekten, för att till sist skapa sig en helhet, ta över ansvaret för sin situation och fatta ett välgrundat beslut. För att möta dessa utmaningar närmar sig läkarna hjärtfelet från olika perspektiv: ett som är i linje med parens sätt att försöka förstå, och ett mer specialiserat, och ibland begreppsligt, perspektiv. När detta lyckas, vilket vi ser exempel på, fungerar det som anpassning till patienternas eventuella medicinska förkunskaper och deras tankar om situationen, samtidigt som patienterna stimuleras att utveckla sin förståelse för problemet. Hjärtfelets komplexitet och osäkerheten i diagnos och prognos hanteras genom exempel, jämförelser med tidigare fall, och placeras i ett medicinskt och vårdande sammanhang.

En specifik strategi som vi noterat är att olika grad av kontextförankring ibland kombineras i samma yttrande. Samtidigt som läkarna tydligt relaterar till det aktuella fallet kopplar de tänkbara, framtida behandlingar till en kollektiv erfarenhet, t.ex. genom att referera till *vi* i betydelsen 'läkarkollektivet'. På så sätt understryks att det finns en gedigen erfarenhet av problemen och att den kan tillämpas på det aktuella fallet. Man skulle kunna säga att kunskaps-

objektet 'behandling' därmed inte är enbart specialiserat, utan anpassat både till parens vardagliga nivå och till en erfarenhetsbaserad läkarpraxis. En tolkning av denna strategi kan vara att det faktum att det finns gedigen erfarenhet och kunskap om hur just deras fall ska hanteras ska ingjuta trygghet hos paren.

En avgörande svårighet utgörs dock av patienternas möjlighet att begripa och foga samman en stor mängd information på kort tid, när de dessutom precis har fått ett mycket allvarligt besked om sitt väntade barn. Att läkarnas pedagogiska ambition är prioriterad till förmån för andra hänsyn märks dock bland annat i deras omedelbara respons på parens frågor (se t.ex. exempel 11). Strategin för att inte fastna i det egna traumat är i stället att växla till en framställningstyp som vidgar perspektivet från att enbart gälla det specifika fostret. Målet blir därmed att närma sig kunskapsobjektet på en specialiserad och begreppslogisk nivå. För att kunna samspela med paren på ett relativt kvalificerat sätt höjer läkaren kontextnivån både gradvis och vid varje längre utveckling av omedelbar respons – eller som läkare 2 uttrycker det i gruppintervjun: ”dom tar emot det, tar tag i det och sen så går man vidare med det”.

Vår andra forskningsfråga handlade om hur sammanhang skapas mellan de olika kunskapsobjekt som aktualiseras i samtalet. En viktig aspekt av detta är hur en kontaktyta mellan samtalsparternas delvis skilda syften, förväntningar, erfarenheter och perspektiv kan uppnås. Det läkaren i citatet ovan kanske inte själv inser, men som denna analys visar, är att en specialiserad diskurs (med facktermer, ord med stort betydelseomfång samt hänvisning till kumulativ medicinsk vetenskap) blir centrala redskap för patientens förståelse av det läkaren säger. Att ”ta emot” och ”ta tag i det” skulle sannolikt vara omöjligt utan generella bilder och hänvisningar till tidigare fall. Samtalet skulle riskera att bli alltför fokuserat på den egna svåra situationen och därmed fungera dåligt som grund för ett välinformerat beslut. Det omedelbara i situationen står så att säga i direkt relation till den mer distanserade bild som läkaren målar upp.

Gång på gång ser vi hur läkaren besvarar frågor och synpunkter från patienter med ett skifte i semantisk nyans, utan att byta ämne. Denna kommunikativa kompetens är förstås lika mycket en del av läkarens expertkunskap som den medicinska som kommer till uttryck i diagnos och behandling. Därmed vill vi problematisera föreställningen att läkare måste anpassa sig till patienterna genom enklare framställning. Den anpassning som görs här verkar snarare fungera som stimulans för patienten att snabbt öka sin insikt i de många aspekter av situationen som föreligger, vilket i sin tur kräver ytterligare lexikogrammatisk och semantisk spänst från läkarens sida, eftersom det semantiska arbete som behöver utföras är krävande.

7.2 Kontextöverskridande som förutsättning för lärande

Vår teoretiska ram, analysmodell och begreppsapparat har hämtats från utbildningsvetenskaplig forskning om formellt lärande inom ramen för en utbildningsinstitution. Inbyggt i perspektivet ligger att kunskapsbyggandet sker inom fastställda ramar, där formerna för undervisningen kan planeras och anpassas som en systematisk och kontrollerad process. Ett konsultations-samtal erbjuder och uppmanar explicit patienten till lärande, men på ett annat sätt än det som sker i en renodlad utbildningskontext. Å ena sidan finns särskilt starka incitament för patienten att ta till sig ny kunskap, eftersom den kan vara livsavgörande. Å andra sidan måste alla patienter ta till sig samma information oavsett tidigare kunskapsnivå, och vid ett enda tillfälle.

Våra analyser visar både möjligheter och hinder för hur patienterna kan bearbeta tillräckligt med kunskap för att överta det ansvar som av läkarna beskrivs som samtalets mål. När samtalet närmar sig frågan om ett beslut att fortsätta graviditeten eller inte verkar läkaren kombinera flera olika objekt i en tur så att de framstår som olika aspekter av ett och samma, större kunskapsobjekt. Det är tänkbart att den typen av framställning, lågt kontextförankrad och relativt specialiserad, är vad som krävs för att uppnå en kumulativ kunskap som kan tillämpas och användas även i andra sammanhang: i det här fallet för att fatta beslut i sitt familjeliv som har konsekvenser för många år framöver. Syntesen av alla de olika aspekter av det medicinska problemet ska alltså ligga till grund för ett ansvar som ingen kan säga något helt säkert om. I några fall fattade paren visserligen samma beslut som de initialt övervägt, men möjligen med en större trygghet att det var rätt beslut för dem.

Vi vet att många patienter efter samtalet söker sig till internet för att komplettera med både mer vardaglig och personrelaterad information (via exempelvis bloggar och forum) och med mer avancerad medicinsk kunskap.¹⁰ I det senare fallet följer de den väg läkarna pekat ut genom facktermerna på skissen, och utvecklar sin kunskap genom att ta del av begreppslika framställningar. Det faktum att många också läser om familjer med liknande erfarenheter kan dock tyda på att växlingen mellan olika typer av kontext och semantik är viktig även för det fortsatta kunskapsbyggandet.

Litteratur

- Bellander, Theres, 2016. Bloggens roll för hälsolitteracitet och kunskapsbyggande i informations-samhället – En genreanalys av strukturella och språkliga mönster i bloggar om barn med hjärtfels-diagnos. RASK Internationellt tidsskrift för språk och kommunikation 43. Syddansk universitet.
- Bellander, Theres & Nikolaidou, Zoe, 2017. Building health knowledge online. Parents' online searches for information on congenital heart defects. *Literacy and Numeracy Studies* 25:1.
- Carlsson, Tommy, Landqvist, Mats och Mattsson, Elisabet, 2016. Communication of support and critique in Swedish virtual community threads about prenatal diagnoses of fetal anomalies. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 16:199.
- Carlsson, Tommy, Bergman, Gunnar, Melander Marttala, Ulla, Wadensten, Barbro & Mattsson, Elisabet, 2015. Information following a diagnosis of congenital heart defect: Experiences among parents to prenatally diagnosed children. *PLoS ONE*, 10(2), Article ID e0117995.
- Edwards, Adrian & Elwyn, Glyn, 2009. Shared decision-making in health care: Achieving evidence-based patient choice. Oxford: Oxford University Press.
- Elwyn, Glyn, Edwards, Adrian, Kinnersley, Paul & Grol, Richard, 2000. Shared decision making and the concept of equipoise: the competences of involving patients in healthcare choices. *British Journal of General Practice* 50.460: 892–899.
- Ericsson, Stina & Ottesjö, Cajsa, 2012. Att motivera och tilldela ansvar. I: Karlsson, Anna-Malin, Landqvist, Mats & Rehnberg, Hanna Sofia (red.): Med språket som arbetsredskap. Sju studier av kommunikation i vården. Huddinge: Södertörns högskola. 75–90.

---

¹⁰ Se t.ex. Bellander & Nikolaidou 2017; Landqvist 2016; Bellander 2016; Karlsson, Melander Marttala & Mattsson 2014; Carlsson, Landqvist & Mattsson 2016; Carlsson m.fl. 2015, som visar hur samma patientgrupp söker information på nätet, läser och skriver bloggtexter, deltar i diskussionsforum m.m.

- Heath, Christian, 1992. Diagnosis and assessment in the medical consultation. I: Drew, Paul & Heritage John (red.), *Talk at work: Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press. 235–267.
- Halliday, M. A. K., 1978. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Heritage, John, 2005. Revisiting authority in physician–patient interaction. I: Duchan, Judith & Kovarsky, Dana (red.), *Diagnosis as cultural practice*. New York, Mouton De Gruyter. 83–102.
- Heritage, John, 2010. Epistemics in action: Action formation and territories of knowledge. *Research on Language and Social Interaction* 45:1–29.
- Heritage, John, 2011. Territories of knowledge, territories of experience: Empathic moments in interaction. I: Stivers, Tanya, Mondada Lorenza & Steensig, Jakob (red.), *The morality of knowledge in conversation*. Cambridge: Cambridge University Press. 159–183.
- Heritage, John. 2013. Action formation and its epistemic (and other) backgrounds. *Discourse Studies* 15: 547–574.
- Karlsson, Anna-Malin, Melander Marttala, Ulla & Mattsson, Elisabet, 2014. ”Vi kan inte visa ett normalt hjärta.” Kommunikativa praktiker i samband med hjärtfel hos foster. I: Lindström, Jan, m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning 33*. Helsingfors. 193–213.
- Landqvist, Mats, 2016. Sense and sensibility - online forums as epistemic arenas. *Discourse, Context & Media* 13(B): 98–105.
- Légaré, France, m.fl., 2010. Interventions for improving the adoption of shared decision making by healthcare professionals. *Cochrane Database Syst Rev* 5.5.
- Lindström, Jan & Karlsson, Susanna, 2016. Tensions in the epistemic domain and claims of no-knowledge: A study of Swedish medical interaction. *Journal of Pragmatics* 106: 129–147.
- Linell, Per & Bredmar, Margareta, 1996. Reconstructing topical sensitivity: Aspects of face-work in talks between midwives and expectant mothers. *Research on Language and Social Interaction*. 29(4): 347–379.
- Maton, Karl., 2009. Cumulative and segmented learning: Exploring the role of curriculum structures in knowledge-building. *British Journal of Sociology of Education* 30(1): 43–57.
- Maton, Karl, 2014. Building powerful knowledge: The significance of semantic waves. I: Barret, Brian & Rata, Elizabeth (red.), *Knowledge and the future of the curriculum*. Palgrave Macmillan UK. 181–197.
- Maton, Karl, Hood, Susan & Shay, Suellen, 2015. *Knowledge-building: Educational studies in Legitimation Code Theory*. London: Routledge.
- Mishler, Eliot G., 1984. *The discourse of medicine: Dialectics of medical interviews*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
- Meidell Sigsgaard, Anna-Vera, 2015. Demokrati og semantiske bølger i andetsprogsundervisningen. *Viden om Literacy* 18: 12–21.
- Munthe, Christian, Sandman, Lars & Ceutas, Daniela, 2011. Person centred care and shared decision making: Implications for ethics, public health and research. *Health Care Analysis* 20(3): 231–249.
- Pilnick, Alison & Zayts, Olga, 2014. “It’s just a likelihood.” Uncertainty as topic and resource in conveying “positive” results in an antenatal screening clinic. *Symbolic Interaction* 37(2): 187–208.
- Pilnick, Alison och Zayts, Olga, 2015. Advice, authority and autonomy in shared decision-making in antenatal screening: the importance of context. I: *Sociology of Health & Illness* 38(3): 343–359.
- Sarangi, Srikant, 2010. Professional values in interaction: Non-directiveness, client-centredness and other-orientation in genetic counselling. I: Pattison, Stephen, Hannigan, Ben, Roisin, Pill & Thomas, Huw. (red.), *Emerging values in health care. The Challenge for Professionals*. 163–185.

-
- Thomassen, Gøril, Sarangi, Srikant & Skolbekken, John-Arne, 2016. Negotiating parental/familial responsibility in genetic counselling. I: Östman, Jan Ola & Solin, Anna (red.), Discourse and responsibility in professional settings. Equinox Publishing Ltd, Sheffield, UK, Bristol, CT, USA. 67–87.
- Weathersby, Elisabeth & Maynard, Douglas, 2010. Dialling for donations: practices and actions in the telephone solicitation for human tissues. I: Pilnick, Alison, Hindmarsh, Jon & Teas Gill, Virginia (red.), Communication in healthcare settings: Policy, participation and new technologies. London: Wiley-Blackwell. 17–30.
- Webb, Helena, 2010. I've put weight on cos I've bin inactive, cos I've 'ad me knee done: moral work in the obesity clinic. I: Pilnick, Alison, Hindmarsh, Jon & Teas Gill, Virginia (red.), Communication in healthcare settings: Policy, participation and new technologies. London: Wiley-Blackwell. 66–82.
- West, Candace, 1984. Routine complications: Troubles with talk between doctors and patients. Bloomington: Indiana University Press.

NORDICA HELSINGIENSIA

- NH 1/KKN 1   Hadle Oftedal Andersen: *Ikke for ingenting. Jon Fosses dramatik* (2004)
- NH 2   Mona Forsskåhl: *Mitt emellan eller strax utanför. Språkkontakt i finlandssvensk slang* (2005)
- NH 3/KKN 2   Hadle Oftedal Andersen: *Kroppsmodernisme* (2005)
- NH 4/TS 1   Jan-Ola Östman (red.): *FinSSL – Finlandssvenskt teckenspråk* (2005)
- NH 5/KKN 3   Hadle Oftedal Andersen & Idar Stegane (red.): *Modernisme i nordisk lyrikk 1* (2005)
- NH 6/TS 2   Karin Hoyer, Monica Londen & Jan-Ola Östman (red.): *Teckenspråk: Sociala och historiska perspektiv* (2006)
- NH 7   Helga Hilmsdóttir: *A sequential analysis of nú and núna in Icelandic conversation* (2007)
- NH 8   Hanna Lehti-Eklund (red.): *Att växa till lärare – svenskläroarutbildning i utveckling* (2007)
- NH 9   Nina Martola: *Konstruktioner och valens: verbfraser med åt i ett jämförande perspektiv* (2007)
- NH 10/SI 1   Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 1* (2008)
- NH 11   Jan Lindström, Pirjo Kukkonen, Camilla Lindholm & Åsa Mickwitz (red.): *Svenskan i Finland 10* (2008)
- NH 12   Anne Huhtala: *Det pedagogiska självet: en narrativ studie av direktvalda svenskläroarstudenters berättelser* (2008)
- NH 13/KKN 4   Hadle Oftedal Andersen, Peter Stein Larsen & Louise Mønster (red.): *Stedet. Modernisme i nordisk lyrikk 2* (2008)
- NH 14/DF 1   Helena Palmén, Caroline Sandström & Jan-Ola Östman (red.): *Dialekt i östra Nyland. Fältarbete i Liljendal med omnejd* (2008)
- NH 15   Camilla Kovero & Monica Londen: *Språk, identitet och skola. En undersökning i svenska skolor i huvudstadsregionen* (2009)

- NH 16 Lieselott Nordman: *Lagöversättning som process och produkt. Revideringar och institutioner vid lagöversättning till svenska i Finland* (2009)
- NH 17 Anita Schybergson: *Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938* (2009)
- NH 18/KKN 5 Hadle Oftedal Andersen, Per Erik Ljung & Eva-Britta Ståhl (red.): *Nordisk lyriktrafikk* (2010)
- NH 19/SI 2 Camilla Lindholm & Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 2* (2010)
- NH 20 Caroline Sandström: *Genus i östra Nyland – från dialektutjämning till dialektmarkör* (2010)
- NH 21 Åsa Mickwitz: *Anpassning i språkkontakt – Morfologisk och ortografisk anpassning av engelska lånord i svenskan* (2010)
- NH 22 Maria Green-Vänttinen, Christina Korkman & Hanna Lehti-Eklund: *Svenska i finska gymnasier* (2010)
- NH 23 Hadle Oftedal Andersen, Per Bäckström & Unni Langås (red.): *Modernisme i nordisk lyrik 4. Samspill mellom kunstartene* (2010)
- NH 24 Sinikka Segerståhl: *Vaggrisor i Kverlax. Språkliga strukturer och konstruktioner* (2011)
- NH 25 Minna Nakari: *Variation i kvinnors namnfraser i officiella dokument i Helsingfors 1780-1930. Socioonomastiska synvinklar på makt och identitet* (2011)
- NH 26 Leila Mattfolk: *Finlandssvenska åsikter om och attityder till modern språkpåverkan* (2011)
- NH 27 Hanna Lehti-Eklund & Maria Green-Vänttinen: *Svenska i finska grundskolor* (2011)
- NH 28 Charlotta af Hällström-Reijonen: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* (2012)
- NH 29 Karin Hoyer: *Dokumentation och beskrivning som språkplanering – perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk* (2012)
- NH 30/SI 3 Jan Lindström & Sofie Henricson (red.): *Språk och interaktion 3* (2012)
- NH 31 Anne Huhtala & Hanna Lehti-Eklund (red.): *TAITOA kehittämässä: vieraiden kielten opiskelijoiden kielitaidosta ja kielenkäytöstä* (2012)

- NH 32 Tomas Lehecka: *Interrelaterade lexikala egenskaper. Engelska adjektivimporter i en svensk tidningskorpus* (2012)
- NH 33/KKN 7 Randi Brenden: *Åsta Holth - Feminist og postkolonialist* (2013)
- NH 34/DF4 Helena Palmén: *Identitet i samspråk. Kodväxling till standardvarietet som risk och resurs i östnyländska samtal på dialekt* (2014)
- NH 35/KKN 8 Giuseppe Caruso: *Sigrid Undset: A modern crusader* (2014)
- NH 36 Melina Bister: *Topikövergång i textbaserade gruppsamtal* (2014)
- NH 37 Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.): *Svenskans beskrivning 33* (2014)
- NH 38/KKN 9 Tatjana Brandt: *Livet mellan raderna. Revolt, tomrum och språkbrist i Agneta Enckells och Ann Jäderlunds tidiga poesi* (2014)
- NH 39/KKN 10 Claus Elholm Andersen: "På vakt skal man være". *Om litterariteten i Karl Ove Knausgårds Min kamp* (2015)
- NH 40 Leena Hamberg: *Samverkan i och med språket. Systemisk-funktionell analys av språkanvändning i en kommunal gränsaktivitet med nyanlända flyktingar som målgrupp* (2015)
- NH 41 Monica Londen, Åsa Mickwitz & Susanne Tiihonen (red.): "Hur svårt kan det vara?" *En antologi om hur lärare inom högre utbildning förnyar undervisningen* (2015)
- NH 42 Þórunn Blöndal: *Where grammar meets interaction. Collaborative production of syntactic constructions in Icelandic conversation* (2015)
- NH 43 Martina Huhtamäki: *En fråga om prosodi? Prosodiska drag hos frågor i Helsingforssvenska samtal* (2015)
- NH 44 Mila Engelberg: *Yleispätevä mies. Suomen kielen geneerinen, pülevä ja kieliopillistuva maskuliinisuus* (2016)
- NH 45 Maria Vidberg: *Ortnamn i kontakt i Helsingfors. Finska inslag i bruket av gatunamn i svenska kontexter* (2016)
- NH 46 Sofia Stolt: *Vägen till vitsordet: En studie av värderande yttranden i bedömarkommentarer på studentexamensuppsatser i modersmål och litteratur* (2016)

- NH 47   *Tiina Räisä: Medieritnaler som klass- och kulturbundna diskurser och funktioner: Hufvudstadsbladets lucia och konstruktionen av Svenskfinland* (2016)
- NH 48/DF 5   Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.): *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10* (2017)
- NH 49a/KKN 11   Daniela Silén: *Rollidiktens jag. Aspekter på svenskspråkiga rolldikter från Bellman till Runeberg* (2017)
- NH 49b   Hanna Lehti-Eklund: *Språkhistoria, samtal och språkinläring. Ett urval artiklar* (2017)
- NH 50a   Johanna Hyttiäinen: *Anvisningar och uppmaningar i klassrumsinteraktion: lärarens direktiv i svenskundervisningen i finska skolor* (2017)
- NH 50b   Jenny Stenberg-Sirén: *Språk och språkideologier i radio och tv. Standardspråk och språkstandarder i finlandssvenska radio- och tv-nyheter* (2018)
- NH 51   Jonna Ahti: *Konventioner, kommunikation och konflikter i ett finlandssvenskt chattrum* (2018)
- NH 52   Väinö Syrjälä: *Namn – språk – ställe. Språkbrukarna i Svenskfinlands offentliga rum* (2018)
- NH 53   Beatrice Silén, Anne Huhtala, Hanna Lehti-Eklund, Jenny Stenberg-Sirén & Väinö Syrjälä (red.): *Svenskan i Finland 17* (2018)
- NH 54   Johan Schalin: *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the East. Umlaut remodelled and language contact revisited* (2018)
- NH 55   Maria Fremer: *Tilltal i reklamfilm. Du-reformen i ett historiskt perspektiv* (2018)
- NH 56/SI4   Sofie Henricson & Jan Lindström (red.): *Språk och interaktion 4* (2019)

Serier:

- KKN – Kultur og kritikk i Norden (red. Hadle Oftedal Andersen & Claus Elholm Andersen)
- DF – Dialektforskning (red. Jan-Ola Östman)
- SI – Språk och interaktion (red. Jan K. Lindström & Sofie Henricson)
- TS – Teckenspråksstudier (red. Jan-Ola Östman)

